

М.А.Малянок
В.Е.Фёдараў
У.В.Ясеў

ПАЛІТАЛОГІЯ

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

МАГІЛЁўСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
імя А.А.КУЛЯШОВА

М.А.Малянок,
В.Е.Фёдараў,
У.В.Ясеў

ПАЛІТААЛОГІЯ

Рэкамендавана Навукова-метадычным цэнтрам вучэбнай кнігі і сродкаў навучання Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбна-метадычнага дапаможніка для студэнтаў-завочнікаў педагагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў.

МАГІЛЁў 2000

УДК 78.8 (075.8)

ББК 66.01

М 11

*Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага
і экспертнага савета МГУ імя А.А.Куляшова*

Рэцэнзенты:

Кафедра паліталогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;
Кандыдат філасофскіх навук, дацэнт (БрДУ) *Ф.С.Займіст*;
Кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры паліталогіі
МДУ імя А.А.Куляшова *А.П.Вароніна*

Малянок М.А. і інш.

М 11 Паліталогія: Вучэбна-метадычны дапаможнік / В.Е.Фёдараў,
У.В.Ясеў: Пад рэдакцыяй А.М. Малянка. – Магілёў: МДУ імя
А.А.Куляшова, 2000. — 136с.

ISBN 985-6586-35-6

Прапанаваны вучэбна-метадычны дапаможнік прызначаны для
студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. У ім раскрываюцца асноўныя
паняцці палітычнай навукі, змяшчаюцца праблемныя, дыскусійныя і
кантрольныя пытанні, тэмы дакладаў і рэфератаў, кантрольных прац,
літаратура.

УДК 78.8 (075.8)

ББК 66.01

ISBN 985-6586-35-6

© Малянок М.А., Фёдараў В.Е., Ясеў У.В., 2000

© Выдавецтва МДУ імя А.А.Куляшова, 2000

ПРАДМОВА

Станаўленне суверэннай Рэспублікі Беларусь, яе нацыянальнае адраджэнне, далучэнне да палітыкі шырокіх мас людзей вылучылі паліталогію ў шэраг важнейшых грамадскіх навук. Палітычныя веды неабходныя сёння кожнаму чалавеку, паколькі ён непазбежна павінен узаемадзейнічаць з іншымі людзьмі і дзяржавай. Палітычная адукацыя спрыяе сацыялізацыі асобы і фарміраванню яе палітычнай культуры, далучэнню да дэмакратычных каштоўнасцей. Авалоданне грамадзянамі асновамі палітычнай навукі і дэмакратычнай культуры – адна з важнейшых умоў поспеху палітычных і грамадскіх рэформ у нашай краіне.

У студэнцкім асяроддзі ўзнікла вялікая цікавасць да палітыкі і палітычнай навукі. Паліталагічны курс у ВНУ прызначаны даць студэнтам неабходныя веды аб палітыцы, навучыць іх разбірацца ў складаных праблемах палітычнага жыцця, рацыянальна ацэньваць палітычныя з’явы, рабіць усвядомлены палітычны выбар.

Вышэйшая школа па-ранейшаму мае вялікую патрэбу ў навучальных дапаможніках, якія б давалі выклад актуальных палітычных праблем. Прапанаваны вучэбна-метадычны дапаможнік "Паліталогія" ўлічвае тое новае, чым узбагацілася метадыка і практыка выкладання і вывучэння паліталогіі ў апошні час. У кожнай тэме дапаможніка вылучаюцца асноўныя пытанні і даецца іх кароткая характарыстыка, змяшчаюцца тэмы рэфератаў, кантрольных прац, праблемныя і дыскусійныя пытанні, раскрываюцца асноўныя паняцці палітычнай навукі, аналізуюцца розныя да іх падыходы, а найбольш прымальныя з іх аргументуюцца.

"Паліталогія. Вучэбна-метадычны дапаможнік" забяспечыць студэнтам магчымасць разабрацца ў складаных тэарэтычных праблемах і дапаможа фарміраванню іх палітычнага мыслення, пашырэнню іх палітычнага кругагляду. У дапаможніку шырока выкарыстоўваецца матэрыял з палітычнага жыцця Рэспублікі Беларусь.

Мэта вучэбна-метадычнага дапаможніка – дапамагчы будучым спецыялістам сфарміраваць сістэму ведаў, неабходных для эфектыўнага ўдзелу ў палітычным жыцці, узмацніць іх прафесійную падрыхтоўку.

Аўтары выказваюць шчырую падзяку прафесару М.В.Абабурку за дапамогу ў падрыхтоўцы кнігі да выдання.

Аўтары

Раздзел I. ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ ГРАМАДСТВА

Тэма 1. ПАЛІТЫКА ЯК САЦЫЯЛЬНАЯ З'ЯВА

1. Палітыка, яе сутнасць і роля ў грамадстве.

2. Паліталогія як тэорыя палітыкі.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і: палітыка, паліталогія, палітычны інтарэс, палітычныя адносіны, палітычнае асяроддзе, палітычнае жыццё.

Палітыка – важны кампанент чалавечай культуры. Яна непарыўна звязаная з самымі глыбокімі асновамі чалавечага існавання, аказвае вялікі ўплыў на функцыянаванне і развіццё ўсіх сфер грамадскага жыцця.

1. Палітыка, яе сутнасць і роля ў грамадстве. Змест паняцця "палітыка" шматаспектны. Палітыку разглядаюць як: а) дзейнасць органаў улады па кіраванні людзьмі і дзяржавай; б) мэтанакіраванае імкненне да заваявання, утрымання і выкарыстання ўлады; в) канцэнтраванае адлюстраванне інтарэсаў розных сацыяльных груп; г) майстэрства; д) працэс прыняцця агульнасацыяльных рашэнняў.

Палітыка ўяўляе сабой сукупнасць вызначальных карэннымі інтарэсамі тых ці іншых класаў, партый і дзяржаў, устаноў і мэт, якімі яны кіруюцца ва ўнутраных і міжнародных справах, а таксама іх практычную дзейнасць па ажыццяўленні выпрацаванага курсу і дасягненні намечанага. Гэта дзейнасць асоб, розных аб'яднанняў і арганізацый, накіраваная на ўсведамленне і рэалізацыю інтарэсаў тых ці іншых супольнасцей у канцэнтраванай і абагульненай форме праз ажыццяўленне і выкарыстанне ўлады. Ядром палітыкі з'яўляецца праблема заваявання, утрымання і скарыстання дзяржаўнай улады.

Узнікненне палітыкі звязана з паяўленнем класаў і дзяржавы. Палітыка нараджаецца як інструмент рэгулявання, падпарадкавання ці прымірэння класавых інтарэсаў. Таму палітыка – гэта дзейнасць дзяржаўных органаў, палітычных партый, грамадскіх рухаў у сферы адносін паміж вялікімі сацыяльнымі групамі, найперш класамі, нацыямі, накіраваная на інтэграцыю іх намаганняў з мэтай умацавання палітычнай улады ці яе заваяванне.

Палітыка – гэта сфера ўзаемадзеяння інтарэсаў розных сацыяльных пластоў. **Палітычны інтарэс** выступае як сукупнасць палітычных патрэбнасцей і галоўны матыў палітычнай дзейнасці. Узаемаадносіны палітычных інтарэсаў і формы іх праяўлення і скарыстання вызначаюцца сацыяльнай структурай грамадства, узроўнем эканамічнага і палітычнага ўплыву тых ці іншых класаў. Палітыка дзяржавы звычайна арыентуецца на эканамічныя і палітычныя інтарэсы сацыяльных груп, якія займаюць становішча лідэра ў грамадстве. Але палітыка павінна ў

пэўнай меры адлюстроўваць інтарэсы і іншых сацыяльных пластоў, дабіваючыся ўстойлівага грамадскага кансэнсусу разнапланавых інтарэсаў.

Наяўнасць у грамадстве розных груп, якія маюць несупадаючыя эканамічныя, сацыяльныя і іншыя інтарэсы, можа параджаць канфлікты. **Палітычныя канфлікты** як адкрытае сутыкненне процілеглых інтарэсаў узнікаюць з супярэчнасцей, што аб'ектыўна існуюць паміж сацыяльнымі супольнасцямі. Інтэгральная роля палітыкі заключаецца ў яе здольнасці, дзякуючы ўладарнаму рэгуляванню грамадскіх адносін, пераадолюваць гэтыя канфлікты і ўстанаўліваць адзінства грамадства. Дзяржаўная палітыка забяспечвае з дапамогай улады цэласнасць і функцыянальную здольнасць сацыяльнай сістэмы, стабільнасць грамадства.

Палітыка выконвае ў грамадстве наступныя **функцыі**: а) рэгуляванне ўзаемаадносін паміж грамадскімі групамі на конт улады; б) адлюстраванне ўладна значных інтарэсаў усіх груп і слаёў грамадства; в) пераадоленне канфліктаў і ўстанаўленне адзінства грамадства, яго інтэграцыя; г) сацыялізацыя індывідаў, фарміраванне іх палітычнай свядомасці і палітычнай культуры; д) арганізацыя дзейнасці грамадскіх інстытутаў і структур.

Палітыка як арганізацыйная і рэгулятыўна-кантрольная сфера грамадства з'яўляецца асноўнай у сістэме іншых сфер. Яе дыферэнцыяцыя і аналіз ажыццяўляюцца па розных асновах: па галінах (унутраная, знешняя); па сферах жыцця (эканамічная, сацыяльная, нацыянальная, дэмаграфічная, культурная); па маштабах (міжнародная, рэгіянальная, лакальная); па носбітах (дзяржаўная, партыйная).

Унутраная палітыка ахоплівае асноўныя напрамкі дзейнасці дзяржавы паводле рэгулявання грамадскіх адносін. Яе змест і накіраванасць залежаць ад грамадскага ладу, уладкавання дзяржавы, тыпу палітычнага рэжыму, ад канкрэтных палітычных лідэраў, што ажыццяўляюць уладныя функцыі.

Знешняя палітыка дзяржавы – гэта прадаўжэнне яе ўнутранай палітыкі, адлюстраванне характару дзяржаўнага і грамадскага ўладкавання. І ўнутраная, і знешняя палітыка падпарадкаваныя адной мэце – захаванню існуючай сістэмы грамадскіх адносін.

Узаемадзеянне палітыкі з іншымі сферамі грамадскага жыцця. Палітыка абумоўлена эканамічнай прыродай грамадства, дэтэрмінавана эканамічнымі інтарэсамі сацыяльных груп. Аднак гэта не азначае, што палітыка з'яўляецца пасіўным вынікам эканомікі. Яна выступае не толькі адлюстраваннем эканамічных адносін, але і

з'яўляецца важным інструментам іх фарміравання, умацавання і аховы. Паколькі палітыка ёсць свядомае выкарыстанне эканамічных законаў, яна актыўна ўплывае на эканоміку, паскараючы ці запавольваючы яе развіццё. Актыўны характар уплыву палітыкі на эканоміку праяўляецца ў першынстве палітыкі ў адносінах да эканомікі.

Эканамічныя інтарэсы грамадскіх груп знаходзяць тэарэтычнае адлюстраванне ў палітычных ідэях, палітычнай ідэалогіі. Палітычныя адносіны складаюцца ў адпаведнасці з гэтымі ідэямі, што і абумоўлівае глыбокія і шматбаковыя ўзаемасувязі палітыкі і ідэалогіі.

Палітыка цесна ўзаемазвязана з культурай, якая ў многім вызначае палітычнае аблічча грамадства. Пад уздзеяннем культуры фарміруюцца палітычныя адносіны грамадства, палітычная свядомасць і палітычныя паводзіны людзей.

Разнастайнымі і складанымі з'яўляюцца ўзаемаадносіны палітыкі і маралі. Іх арганічная сувязь вызначаецца тым, што ўсведамленне чалавекам сваіх палітычных інтарэсаў непазбежна звязана з яго маральным выбарам. Мараль выступае апанентам палітыкі, дае ацэнку поглядам і дзеянням людзей у палітычнай сферы. У цяперашні час агульным напрамкам уплыву палітычнай этыкі на працэсы заваявання і выкарыстання ўлады павінна быць умацаванне ў свядомасці лідэраў і мас ідэі кансэнсусу, кампрамісу і іх перавагі перад усімі формамі канфрантацыі і канфлікту. Прымяненне сродкаў, якія супярэчаць нормам маралі, для дасягнення палітычнай мэты прыводзяць да дэгуманізацыі і дыскрэдытацыі палітыкі і яе вынікаў. У аснове палітыкі павінны ляжаць маральныя агульначалавечыя каштоўнасці, прынцыпы і нормы адносінаў і паводзін.

Шматгранныя сувязі існуюць таксама паміж палітыкай і рэлігіяй, якая ўплывае на грамадскія дзеянні вернікаў і няверуючых. У наш час функцыюе мноства палітычных аб'яднанняў хрысціян і мусульман, у якія ўваходзяць не толькі вернікі. Гэтыя аб'яднанні дамагаюцца ўдзелу ў кіраванні грамадскімі і дзяржаўнымі справамі. Рэлігія стала асновай шматлікіх палітычных партый і нацыянальных рухаў.

II. Паліталогія як тэорыя палітыкі. Паліталогія – гэта навука аб палітыцы, уладзе, палітычных сістэмах і палітычных працэсах. Састаўнымі часткамі паліталогіі як інтэграцыйнай навуцы з'яўляюцца палітычная філасофія, палітычная сацыялогія, палітычная эканомія, тэорыя дзяржавы і права, палітычная гісторыя, палітычная псіхалогія, палітычная геаграфія і інш.

Філасофія вывучае палітыку як феномен сусветнага развіцця і кампанент чалавечай цывілізацыі. З'яўляючыся агульнай метадалогіяй

для паліталогіі, філасофія разглядае найбольш агульныя пытанні палітыкі, дае яе філасофскае абгрунтаванне.

Палітычная сацыялогія вывучае сістэму ўзаемадзеяння палітыкі з сацыяльным асяроддзем. Яе цікавіць уздзеянне сацыяльнага асяроддзя на палітычную сферу, паводзіны індывідаў, сацыяльных супольнасцей, палітычных інстытутаў адносна ўлады.

Тэорыя дзяржавы і права вывучае "стыкавую" галіну прававых і дзяржаўных норм і інстытутаў, прававыя механізмы распрацоўкі і рэалізацыі палітычных рашэнняў.

Палітычная эканомія дае палітолагам матэрыял для аналізу ўзаемадзеяння эканомікі і палітыкі, дазваляе бачыць у палітычных працэсах барацьбу за рэалізацыю эканамічных інтарэсаў вялікіх грамадскіх груп.

Палітычную гісторыю займаюць пытанні паслядоўна-храналагічнага збору і апісання фактаў аб развіцці палітычных інстытутаў і ідэй, партый і рухаў.

Палітычная псіхалогія звяртаецца да псіхалагічных механізмаў і стэрэатыпаў палітычных паводзін людзей.

Пры вывучэнні палітычных з'яў і працэсаў паліталогія выкарыстоўвае розныя метады даследавання, сярод якіх найбольш распаўсюджаныя:

- **метады сістэмнага аналізу**, які прадугледжвае вывучэнне не толькі ўсіх істотных кампанентаў той ці іншай палітычнай з'явы, але і выяўленне сувязей паміж імі;

- **метады параўнальнага аналізу**, які дазваляе з дапамогай параўнання, супастаўлення выяўляць агульнае і асаблівае ў палітычных з'явах і працэсах, тлумачыць падабенства палітычных з'яў аднолькавымі ўмовамі генезісу і развіцця;

- **біяграфічныя метады**, якія можна вызначыць як спосабы вывучэння палітыкі праз канкрэтнае даследаванне разнастайных паводзін асоб і груп і псіхалагічных фактараў палітычнай дзейнасці;

- **метады апытання**, які дае магчымасць атрымаць патрэбную інфармацыю, не адлюстраваную ў дакументах, недаступную прамому назіранню.

Да ліку дастаткова распаўсюджаных метадаў, што выкарыстоўваюцца паліталогіяй, адносяцца сацыялагічныя, статыстычныя, эксперыментальныя і інш.

Паліталогія аперыруе сваімі **катэгорыямі** (паняццямі), ключавымі з якіх з'яўляюцца "палітычная ўлада", "палітычная дзейнасць", "палітычныя адносіны", "палітычны інтарэс", "палітычны рух", "суб'екты палітыкі", "палітычная культура", "палітычная свядомасць" і інш.

Грамадская роля паліталогіі ў многім вызначаецца тымі функцыямі, якія яна выконвае. Найбольш значнымі функцыямі навукі пра палітыку з'яўляюцца:

- **апісальная**, сутнасць якой заключаецца ў тлумачэнні на аснове прымянення пэўнай сістэмы паняццяў (катэгорый) палітычнай рэчаіснасці і рэальных палітычных праблем у жыцці дадзенага грамадства;

- **пазнавальная**, якая заключаецца ў раскрыцці сутнасці аб'екта вывучэння;

- **прагнастычная**, якая дае ўсім удзельнікам палітычнага жыцця, асабліва палітыкам, характарыстыку развіцця палітычнага працэсу і дазваляе прагназаваць падзеі, прадбачыць іх, уносіць карэктывы ў палітыку;

- **інструментальная**, якая заклікана вызначыць сродкі, рашэнні і дзеянні для дасягнення жаданых мэт, неабходных вынікаў;

- **ідэалагічная**, якая фармулюе і абараняе пэўныя палітычныя мэты і палітычныя каштоўнасці, садзейнічае ўстойлівасці той ці іншай палітычнай сістэмы;

- **выкаваўчая**, якая накіравана на фарміраванне палітычнай культуры, грамадскай свядомасці і палітычных паводзін людзей.

Станаўленне паліталогіі як самастойнай навукі адносіцца да канца XIX стагоддзя. Яе першыя школы ўзніклі ў ЗША.

У 1948 г. ЮНЕСКА рэкамендавала курс паліталогіі для вывучэння ў вышэйшых навучальных установах. Пераважная большасць краін прыслухалася да гэтай рэкамендацыі. У нашай жа краіне толькі больш чым праз сорок гадоў пасля рэкамендацыі ЮНЕСКА жыццё прымусіла прызнаць неабходнасць вывучэння паліталогіі.

Важная дата ў развіцці паліталогіі – 1949 год, калі па ініцыятыве і пад эгідай ЮНЕСКА ствараецца Міжнародная асацыяцыя палітычнай навукі (МАПН), якая працягвае сваю плённую дзейнасць у нашы дні. Дзейнічаюць Еўрапейскі кансорцыум палітычных навук, іншыя міжнародныя навукова-даследчыя цэнтры і арганізацыі.

Паліталогія як самастойная навуковая, прыкладная і вучэбная дысцыпліна шырока распаўсюджаная ў многіх краінах свету. Паводле аб'ёму даследаванняў і колькасці публікацый яна займае першае мес-

ца сярод іншых грамадскіх навук. Гэта тлумачыцца тым, што ёй адводзіцца вельмі важная роля – ідэалагічнае ўмацаванне палітычнай сістэмы.

Афіцыйны статус паліталогіі як навукі і вучэбнай дысцыпліны на Беларусі ўстаноўлены і замацаваны ў канцы 80-х гадоў. У шэрагу вышэйшых навучальных устаноў былі створаны кафедры паліталогіі. ВНУ краіны прыступілі не толькі да выкладання гэтай дысцыпліны, але і да падрыхтоўкі палітолагаў-прафесіяналаў. Плённа дзейнічае створаная Беларуская асацыяцыя палітычных навук (БАПН).

У цяперашні час паліталогія выходзіць на адно з першых месц у аналізе грамадскіх змен, робіць усё больш прыкметны ўплыў на рэальныя палітычныя працэсы, на будаўніцтва беларускай дэмакратычнай дзяржаўнасці. Вельмі высокая значнасць паліталогіі ў першараднай ролі палітыкі ў жыцці грамадства.

У сучасных умовах на Беларусі роля палітычнай навукі ўзрастае. **Узрастанне ролі паліталогіі**, актуалізацыя пытання аб яе выкладанні звязана з:

- 1) узмацненнем палітызацыі ўсіх сфер грамадскага жыцця, яго ўскладненнем, пашырэннем удзелу мас;
- 2) памнажэннем колькасці аб'ектаў і суб'ектаў палітычных адносін у сувязі з усё большай разнастайнасцю сацыяльных інтарэсаў, што знайшло адлюстраванне ў палітычных і грамадскіх рухах, у эканамічных і палітычных структурах;
- 3) прылучэннем грамадства да агульнацывілізацыйных каштоўнасцей;
- 4) працэсам прафесіяналізацыі палітычнай улады, станаўленнем цывільнага грамадства;
- 5) пошукам палітычных форм, якія адпавядаюць характару дэмакратычных працэсаў, што разгарнуліся ў рэспубліцы;
- 6) неабходнасцю павышэння ўзроўню палітычнай культуры насельніцтва.

Асноўныя школы, напрамкі і канцэпцыі сучаснай зарубежнай паліталогіі. Зараз паліталогія і як дысцыпліна, што вывучаецца ў ВНУ, і як галіна навуковых даследаванняў найбольш моцна развітая ў ЗША. Прадстаўнікі **амерыканскай школы** паліталогіі (Ч.Мерыям, Г.Ласуэл, Д.Істан, Р.Даль і інш.) асабліваю ўвагу звяртаюць на ўплыў псіхалагічных матываў паводзін асобных людзей і сацыяльных груп на палітычныя працэсы ў грамадстве. Гэта садзейнічала фарміраванню біхевіяральнага напрамку ў палітычнай навуцы, мэта якога – імкненне вывесці структуру ўладных адносін з прыроды чалавека. Таму задача палітычнай тэорыі, на думку біхевіярыстаў, заключаецца ў тым, каб вы-

тлумачыць з'явы палітычнага жыцця, зыходзячы з натуральных уласцівасцей чалавека.

Вучань і паслядоўнік Ч.Мерыама Г.Ласуэл удзяляў вялікую ўвагу метадалагічным праблемам даследавання палітыкі. Ён сфармуляваў **тэорыю палітычнага псікааналізу**, у адпаведнасці з якой важнейшым фактарам, што дэтэрмінуе адносіны чалавека да палітыкі, абвясчаецца псіхалагічны механізм яго асобы. Г.Ласуэл, кіруючыся крытэрыем схільнасці індывіда да выбару той ці іншай ролі, распрацаваў тыпалогію палітычных асоб, спрабаваў вытлумачыць тыпы лідэраў, зыходзячы з іх псіхікі. Ён вылучыў тры асноўныя тыпы палітыкаў: адміністратар, агітатар і тэарэтык. Перавагу Г.Ласуэл аддаваў "змешанаму тыпу", прыкладам якога ён лічыў У.І.Леніна, які, на яго думку, ўвасабляў рэдкае спалучэнне ўсіх трох "чыстых" тыпаў палітыкаў.

У працах Г.Ласуэла значнае месца займалі таксама праблемы палітычнай улады і яе распаўсюджвання ў грамадстве. Разглядаючы ўладу як цэнтральную катэгорыю палітычнай навукі, ён лічыў, што ў працэсе ўладарання істотную ролю адыгрываюць каштоўнасці, а таксама характар размеркавання іх ў грамадстве. На думку Г.Ласуэла, галоўнай фігурай працэсу размеркавання каштоўнасцей у грамадстве выступае палітычная асоба, улада, уплыў якой залежаць ад валодання адпаведнымі каштоўнасцямі і магчымасцямі – эканамічнымі, ідэалагічнымі і іншымі.

У пачатку 60-х гадоў у амерыканскай паліталогіі сфармулявалася **канцэпцыя "палітычнай культуры"**. Г.Алманд, С.Верба на аснове параўнальнага аналізу палітычных культур, што склаліся ў ЗША, Англіі, Італіі, ФРГ, Мексіцы, распрацавалі тыпалогію палітычных культур. Яны вылучылі тры чыстыя тыпы палітычнай культуры (патрыярхальны, падданніцкі і актывісцкі), а з іх спалучэння вывелі яшчэ тры змешаныя тыпы, якія і пераважаюць у грамадстве (патрыярхальна-падданніцкі, падданніцка-актывісцкі і патрыярхальна-актывісцкі). Вышэйшым змешаным тыпам палітычнай культуры Г.Алманд і С.Верба абвясцілі **грамадзянскую культуру**, што найбольш характэрная для буржуазна-дэмакратычных сістэм.

Стваральнікам канцэпцыі **"нацыянальных інтарэсаў"** з'яўляецца амерыканскі палітолаг Г.Маргентау (немец па походжанні) - адзін з вядомых тэарэтыкаў знешняй палітыкі. Ён лічыў, што тэорыя міжнароднай палітыкі павінна будавацца вакол паняцця "нацыянальны інтарэс". Паводле меркавання Г.Маргентаў, вышэйшым крытэрыем нацыянальных інтарэсаў любой вялікай дзяржавы з'яўляецца дасягненне ёю рэгіянальнай ці сусветнай гегемоніі. У цэнтры ўвагі вучонага – праб-

лема забеспячэння нацыянальных інтарэсаў ЗША. Гэтыя інтарэсы, падкрэсліваў Г.Маргентаў, патрабуюць пастаяннага ўліку першараднага значэння палітычнай перавагі ЗША ў Еўропе, забеспячэння балансу сіл у Еўропе і Азіі. Распрацаваная Г.Маргентаў канцэпцыя "нацыянальных інтарэсаў" служыла і служыць ідэалагічным апраўданнем галоўнай мэты ЗША – дасягнення сусветнага панавання. Такая палітыка, на яго думку, не можа быць паспяховай, калі яна не будзе падмацоўвацца сілай.

Адной з цэнтральных праблем **англійскай** палітычнай навукі, значнае ўздзеянне на якую аказвае паліталогія ЗША, з'яўляюцца палітычныя партыі. Сярод праблем, што даследуюцца англійскімі палітолагамі, важнае месца займае вывучэнне дзейнасці груп націску, парламента, дзяржаўнага апарату, мясцовага кіравання, іншых палітычных інстытутаў і працэсаў.

У французскай палітолагічнай школе атрымала развіццё тэорыя інстытутаў, згодна з якой палітыка ўяўляе сабой вынік дзейнасці розных палітычных інстытутаў (дзяржавы, палітычных партый, прафсаюзаў і іншых арганізацый). Таму, на думку французскіх палітолагаў, асноўнай задачай паліталогіі з'яўляецца вывучэнне разнастайных палітычных інстытутаў, што дзейнічаюць у грамадстве. Вялікую ўвагу французскія палітолагі ўдзяляюць праблемам палітычнай улады (Р.Арон і інш.).

Галоўная ўвага **італьянскай** паліталогіі сканцэнтраваная на даследаванні дзейнасці палітычных партый, класіфікацыі партыйных сістэм (Дж.Сарторы і інш.), на вывучэнні арганізацыйнай структуры, фарміравання і функцыянавання італьянскага парламента.

Нямецкі палітолаг Р.Дарэндорф – адзін са знакамітых прадстаўнікоў тэорыі **сацыяльнага канфлікту**. Ён вызначае класы як сацыяльныя групы, што канфлітуюць паміж сабой. Асноўнай прыкметай класаў, паводле яго вучэння, з'яўляецца ўдзел у панаванні ці выключэнне з яго.

Заходнія палітычныя тэорыі аформленыя ў выглядзе пэўных школ, напрамкаў, канцэпцый, якія не замыкаюцца ў рамках адной краіны, а развіваюцца палітолагамі розных дзяржаў.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Чаму інтэлігенту неабходна ведаць палітычную тэорыю?
2. У многіх айчынных палітычных даследаваннях падкрэсліваецца класавы характар палітыкі. Як Вы адносіцеся да гэтага сцвярджэння?

3. Самае ютотнае ў палітыцы – гэта пытанне аб уладзе. Але ці можна ўсе палітычныя адносіны зводзіць да ўлады?
4. Ці можа і павінна быць палітыка маральнай?
5. Якія існуюць падыходы да вывучэння паняцця "палітыка"?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Палітыка як грамадская з'ява.
2. Палітыка і канфлікт.
3. Палітыка і эканоміка.
4. Экалагічная палітыка.
5. Палітыка і мараль.
6. Палітыка і рэлігія.
7. Маладзёжная палітыка: сутнасць, шляхі ажыццяўлення.
8. Узнікненне і эвалюцыя палітычнай навукі.
9. Узростанне ролі палітычнай навукі ў сучасным свеце.

Літаратура

- Галаганова О.Г., Фролова М.А. Современная западная политическая теория: основные парадигмы исследования. – М., 1993.
- Малянок М.А. Паліталогія: навучальны дапаможнік. – Магілёў, 1994. – Ч.І.
- Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. Мн., 1995.
- Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1995.

Тэма 2. **САЦЫЯЛЬНАЕ АСЯРОДДЗЕ ПАЛІТЫКІ**

1. Сацыяльнае асяроддзе як сукупнасць сацыяльных супольнасцей індывідаў. Сацыяльная стратыфікацыя грамадства.
2. Палітычнае рэгуляванне сацыяльных працэсаў.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і: сацыяльнае асяроддзе, сацыяльныя супольнасці, сацыяльная стратыфікацыя, соцыум, клас, сярэдні клас, маргіналы, сацыяльная палітыка, дэмаграфічная палітыка, нацыянальная палітыка.

Паступовае ўскладненне механізмаў матэрыяльнай вытворчасці, нарастанне сацыяльнай мабільнасці, культурны прагрэс чалавецтва і іншыя прычыны садзейнічалі ўзмацненню сацыяльнай, этнічнай і рэлігійнай дыферэнцыяцыі грамадства. Як вынік гэтых аб'ектыўных працэсаў у разнастайных чалавечых і міжгрупавых кантактах выявіўся

своеасаблівы блок інтарэсаў людзей, што характарызуецца павышанай канфліктнасцю і нават непрымірымасцю.

Для разумення шляхоў вырашэння гэтых задач вялікае значэнне мае размежаванне ў жыцці грамадства палітычнай, сацыяльнай, эканамічнай і іншых сфер. Усе гэтыя сферы жыцця грамадства ўзаемазвязаныя і ўзаемаабумоўленыя. Узаемасувязь палітычнай і сацыяльнай сфер грамадства абазначаецца паняццем сацыяльнага асяроддзя палітыкі.

Палітычная сфера жыцця грамадства ўзнікае пераважна ў сувязі з рэалізацыяй такіх інтарэсаў груп, якія закранаюць грамадскае становішча сацыяльных і нацыянальных супольнасцей і таму патрабуюць умяшання дзяржаўных і іншых інстытутаў публічнай ўлады, што прымяняюць з мэтай урэгулявання адпаведных супярэчнасцей і захавання цэласнасці грамадства сродкі прымушэння і сацыяльнага насілля.

1. Сацыяльнае асяроддзе як сукупнасць сацыяльных супольнасцей. Сацыяльная стратыфікацыя грамадства. Сацыяльнае асяроддзе – гэта сукупнасць практычных (матэрыяльных і духоўных) адносін людзей у працэсе функцыянавання і развіцця грамадства. Сацыяльна-палітычнае асяроддзе можа быць вызначана як стан адносін паміж людзьмі ці як стан сувязі паміж рознымі відамі дзейнасці, зносін і паводзін людзей.

Паколькі кожная сацыяльная праблема закранае інтарэсы вялікіх груп людзей, то ўзнікае дзейнасць пэўных груп па абароне сацыяльных інтарэсаў, змяненні функцыянальных структур па ўздзеянні з гэтай мэтай на ўладу. Паяўляюцца сацыяльна-палітычныя сілы, якія ўступаюць ва ўзаемадзеянне. Таму аналіз сацыяльна-палітычнай абстаноўкі – гэта вывучэнне палітычных сіл, іх сувязей і ўзаемадзеянняў, аналіз сацыяльных праблем, выкліканых развіццём сацыяльнага асяроддзя і дзейнасці людзей.

У літаратуры вылучаюцца наступныя разнавіднасці сацыяльных супольнасцей: 1) **этнічныя супольнасці** (народ, нацыя, народнасць, племя, род); 2) **сацыяльна-класавыя супольнасці** (клас, сацыяльная група, сацыяльны пласт); 3) **сацыяльна-дэмаграфічныя супольнасці** (мужчыны, жанчыны, моладзь, пенсіянеры і інш.).

Праблема сацыяльнай структуры мае прынцыповае значэнне для навукі пра палітыку. Найбольш агульным элементам сацыяльнай структуры грамадства з'яўляецца сацыяльная супольнасць. Яна ўяўляе сабой рэальна існуючую сукупнасць індывідаў, якая адрозніваецца сацыяльнымі сувязямі і адноснай цэласнасцю і можа выступаць суб'ектам

палітычнага дзеяння. Сацыяльная супольнасць – гэта аб'яднанне людзей, што валодаюць пэўнымі агульнымі прыкметамі, якое ўдзельнічае ў палітычным жыцці, узаемадзейнічаючы з іншымі сацыяльнымі супольнасцямі.

Асноўным сацыяльна-палітычным утварэннем грамадства і важнейшым элементам сацыяльнай структуры з'яўляецца клас. Раздзяленне грамадства на класы не толькі парадзіла палітычныя з'явы і працэсы, але і прыдало палітычную афарбоўку ўсім іншым сацыяльным з'явам і працэсам. Менавіта класавая дыферэнцыяцыя мяркуе палітычную інтэграцыю грамадства і арганізацыю ў форме дзяржавы. Пакуль існуюць класавыя адрозненні, яны знаходзяць сваё канцэнтраванне ў палітычнай форме. Страта класавога характару сацыяльнымі ўтварэннямі выклікае знікненне палітыкі, палітычнага характару ўлады і сацыяльнай структуры грамадства.

Найбольшы ўплыў на распрацоўку праблем сацыяльнай структуры грамадства зрабіў падыход М.Вебера. Вядучую ролю ў яго канцэпцыі адыгрываюць фактары, што вызначаюць няроўнасць у размеркаванні асноўных сацыяльных рэсурсаў: багацце, сацыяльны прэстыж і ўлада. М.Вебер вылучае тры аспекты сацыяльнай стратыфікацыі і, адпаведна, тры крыніцы палітычнай улады. Ён лічыць, што класавая прыналежнасць вызначаецца не толькі кантролем над сродкамі вытворчасці, але і эканамічнымі адрозненнямі, якія не вынікаюць з адносін уласнасці, напрыклад, прафесійнымі і кваліфікацыйнымі.

Другі аспект стратыфікацыі, паводле М.Вебера, прадстаўлены паняццем статусу, што залежыць ад павагі і прэстыжу, якія атрымліваюць індывіды ў дадзеным грамадстве. Статус можа характарызаваць аб'ектыўныя магчымасці індывіда дабівацца жыццёвага поспеху, напрыклад, магчымасць атрымліваць высокі даход не заўсёды вызначаецца ўласнасцю.

У адпаведнасці з падыходам М.Вебера да сацыяльнай стратыфікацыі, вылучаюцца тры віда сацыяльнай дыферэнцыяцыі, якія ўяўляюцца як розныя формы і механізмы ўплыву сацыяльных груп і іх ўзаемаадносін на палітычную ўладу: 1) **эканоміка-тэхналагічная дыферэнцыяцыя** і індустрыяльныя камерцыйныя арганізацыі, што яе адлюстроўваюць; 2) **адрозненне статусаў**, якое ўплывае на міжасобасныя адносіны і адыгрывае асабліва значную ролю ў працэсах палітычнай сацыялізацыі і палітычнага ўдзелу; 3) **інстытуцыйнальны адрозненні**, што ўплываюць на спосабы ўзаемадзеяння асоб і груп з рознымі палітычнымі структурамі, у тым ліку і партыйнымі.

Першы від сацыяльнай дыферэнцыяцыі адлюстроўвае класавы аспект сацыяльнай стратыфікацыі. З класамі, як вядома, звязаныя перш за ўсё марксісцкая інтэрпрэтацыя характару сацыяльнай дыферэнцыяцыі і яе палітычныя вынікі. Марксізм вызначае клас як вялікую сацыяльную групу, якая займае асобае месца ў сістэме грамадскай вытворчасці і мае ўласныя, што адрозніваюць яе ад іншых груп, адносіны да сродкаў вытворчасці. Пануючы ў адносінах да ўласнасці клас з'яўляецца і палітычна пануючым класам.

У цяперашні час вучоныя нярэдка скарыстоўваюць паняцце "клас" для характарыстыкі дзейнасці сацыяльных груп у палітычным жыцці грамадства, даючы трактоўку класавай дыферэнцыяцыі, якая істотна адрозніваецца ад марксісцкай. Найбольш распаўсюджаны вебераўскі падыход да характарыстыкі класаў. М.Вебер мяркуе, па-першае, улік не толькі адносін да ўласнасці, але і велічыні багацця, даходу, узроўню адукацыі, юрыдычных прывілей і іншых характарыстык, што праяўляюцца ў пэўным спосабе жыцця, а таксама пачуцці прыналежнасці да адпаведнай групы. Па-другое, паводле М.Вебера, адносіны паміж класамі не зводзяцца да барацьбы за ўладу і эксплуатацыі ўладальнікамі сродкаў вытворчасці вытворчаў матэрыяльных даброт. Класы могуць мець салідарныя сувязі, агульныя інтарэсы ў палітыцы і будаваць свае адносіны на прынцыпах супрацоўніцтва, вырашаючы праблемы размеркавання капіталаўкладанняў, падаткаўкладання, занятасці і аховы навакольнага асяроддзя. І, па-трэцяе, тут вялікая ўвага ўдзяляецца сярэднім пластам, так званаму "сярэдняму класу", значэнне якога недаацэньвалася ў марксізме, і які трактаваўся як рэшткі мінулага, што павінны знікнуць. Але менавіта сярэдні клас у эканамічна развітых краінах з'яўляецца апорай цывільнага грамадства і сацыяльнай асновай палітычнай стабільнасці. Сярэдні клас у сілу сваёй кампетэнтнасці зацікаўлены ў дэмакратычных формах улады, у развіцці сусветнай культуры і сусветнага рынку, абароне цывільнага грамадства ад самавольства дзяржавы.

II. Палітычнае рэгуляванне сацыяльных працэсаў. Палітычныя адносіны складаюцца паміж асобнымі суб'ектамі палітыкі, г.зн. тымі, хто непасрэдна ўдзельнічае ў палітычным жыцці грамадства і ў той ці іншай меры ўплывае на гэтае жыццё. Зразумела, што суб'екты палітыкі надзвычай разнастайныя: ад асобных індывідаў да буйных супольнасцей. Таму пералічым толькі самыя асноўныя, раздзяліўшы іх на дзве групы.

Да першай групы суб'ектаў палітыкі адносяцца асноўныя сацыяльныя супольнасці: народ, клас, сацыяльная група, нацыя, індывіды, з якіх і складаюцца сацыяльныя супольнасці.

Найбольш буйным суб'ектам палітыкі з'яўляецца народ. Як правіла, такім паняццем вызначаецца ўсё насельніцтва той ці іншай краіны. Гэта адзінае сацыяльнае цэлае, што мае агульны гістарычны лёс. Могуць быць і іншыя трактоўкі такой складанай катэгорыі. Варта асобна заўважыць, што ў склад народа ўваходзяць класы і сацыяльныя групы, але пры ўсёй іх разнастайнасці ў кожным канкрэтным грамадстве іх заўсёды аб'ядноўвае агульны інтарэс, які падпарадкоўвае сабе ўсе іншыя. Ён кансалідуе людзей і робіць народ паўнапраўным суб'ектам палітыкі.

Другім суб'ектам палітыкі выступаюць класы. Месца, роля, а таксама мэты класаў у грамадстве розныя. Дамагаючыся дасягнення гэтых мэт, класы ўступаюць у сферу палітычнай барацьбы і становяцца суб'ектамі палітыкі.

Суб'ектамі палітыкі трэба лічыць і асобныя сацыяльныя групы. Паколькі іх колькасць у кожным канкрэтным выпадку вялікая, то назавем толькі самыя асноўныя. Гэта сацыяльна-дэмаграфічныя групы, што адрозніваюцца па прыкмеце полу і ўзросту; унутрыкласавыя сацыяльныя групы, якія адрозніваюцца характарам працы і ўзроўнем кваліфікацыі; сацыяльныя групы, што адрозніваюцца паводле прафесіі, адукацыі, даходаў, месца жыхарства; рэлігійныя сацыяльныя групы, а таксама часовыя сацыяльныя групы, якія ўзнікаюць у канкрэтнай сітуацыі на той ці іншай падставе (ветэраны вайны, імігранты, бежанцы).

Значным суб'ектам палітыкі з'яўляюцца нацыі і народнасці. Нацыі неаднародныя паводле складу, але ўсе аб'яднальныя яе фактары садзейнічаюць існаванню нацыі як цэласнасці са сваім нацыянальным інтарэсам, што вызначае яе месца ў палітычным жыцці.

Суб'ектам палітыкі можа выступаць і пэўны індывід. Зразумела, што ступень удзелу асобных людзей у палітыцы неаднолькавая: ад удзелу ў разавых палітычных акцыях да прафесійнай дзейнасці ў палітычным жыцці.

Другую групу суб'ектаў палітыкі складаюць палітычныя інстытуты, г.зн. устойлівыя, гістарычна ўсталяваныя формы палітычнай дзейнасці людзей. Да іх звычайна адносяць дзяржаву, партыі, грамадскія арганізацыі і рухі, парламенцкія фракцыі.

Абодва шэрагі суб'ектаў палітыкі звязаныя непарыўна, аб'ядноўваючы адных і тых жа людзей. Пры гэтым першынство належыць усё ж сацыяльным супольнасцям.

Асобным суб'ектам палітыкі выступае і такая сацыяльная група як **маргіналы**. Маргіналамі называюць людзей, што страцілі прыналежнасць да якой-небудзь сацыяльнай супольнасці і пры гэтым не ўвайшлі

ў іншую. Маргіналам можа быць чалавек, што пакінуў вёску, страціў сувязь з вясковай культурай і, пераехаўшы ў горад, не ўспрыняў стандарты гарадскога спосабу жыцця. Да гэтай групы можна аднесці рабочага або інтэлігента, у якога адсутнічае працоўная мараль, страчаныя рысы, характэрныя для адпаведнай сацыяльнай супольнасці. Асаблівасцямі паводзін маргіналаў можа быць рэзкае чаргаванне апатыі, пасіўнасці і павышанай актыўнасці, падчас агрэсіўнасці. Адсутнасць цвёрдых маральных каштоўнасцей, прынцыпаў самакантролю і дысцыпліны становіцца прычынай таго, што маргіналы лёгка ператвараюцца ў натоўп, які носіць разбуральны характар.

Неаднароднасць грамадства, наяўнасць разнастайных інтарэсаў патрабуюць рэгулявання ў ім палітычных адносін. Гэта рэгуляванне адлюстроўваецца ў правядзенні неабходнай сацыяльнай, дэмаграфічнай і нацыянальнай палітыкі.

Сацыяльная палітыка як адзін з галоўных напрамкаў унутранай палітыкі дзяржавы накіраваная на задавальненне матэрыяльных і культурных патрэбнасцей членаў грамадства, на рэгуляванне працэсаў яго сацыяльнай дыферэнцыяцыі. Сацыяльная палітыка ўключае праблемы жыццядзейнасці грамадскіх груп, іх сувязі, інтарэсы, умовы жыцця, фарміраванне і рэалізацыю патрэбнасцей і здольнасцей індывідаў. Яе мэта – дасягненне раўнавагі, стабільнасці, цэласнасці і дынамізму грамадства.

Правядзенне моцнай сацыяльнай палітыкі мяркуе яе неразрыўную сувязь з працэсамі дэмакратызацыі палітычнай сістэмы. Гэта азначае скарыстанне дэмакратычных метадаў і формаў выпрацоўкі і рэалізацыі сацыяльнай палітыкі: абмеркаванне ўсіх буйных сацыяльна-палітычных рашэнняў у абстаноўцы галоснасці, усеакавага выяўлення грамадскай думкі па ключавых пытаннях сацыяльных пераўтварэнняў. Пры вырашэнні найбольш вострых і маштабных сацыяльных праблем магчымае выкарыстанне і вынікаў усенародных рэферэндумаў.

Сацыяльная палітыка як дзейнасць па кіраванні сацыяльным развіццём грамадства рэалізуецца праз дзяржаўныя рашэнні – сацыяльныя мерапрыемствы і сацыяльныя праграмы.

Складанай часткай сацыяльнай палітыкі з'яўляецца **дэмаграфічная палітыка**, накіраваная на фарміраванне пажаданага рэжыму ўзнаўлення насельніцтва і яго асноўных характарыстык (нараджальнасці, смяротнасці, шлюбнасці, полаўзроставай структуры, сямейнага складу, міграцыі і рассялення). Дэмаграфічная палітыка ўключае таксама паляпшэнне якаснай структуры народанасельніцтва, што мае вялікае значэнне для сацыяльна-эканамічнага развіцця тых ці іншых

дзяржаў і цэлых рэгіёнаў. Сучаснае грамадства моцнае не колькасцю жыхароў, а менавіта якаснымі параметрамі насельніцтва: культурным узроўнем, адукацыяй, валоданнем сучаснай тэхнікай і тэхналогіяй, сацыяльнай актыўнасцю.

Дэмаграфічная палітыка павінна быць дыферэнцыраванай, адпавядаць сацыяльным інтарэсам кожнай асобнай дзяржавы. У шэрагу высокаразвітых краін ажыццяўляецца актыўная дэмаграфічная палітыка, накіраваная на стымуляванне аптымальнага рэжыму ўзнаўлення насельніцтва, на фарміраванне і рэалізацыю патрэбнасці асобы і сям'і ў такой колькасці дзяцей, якая б адпавядала інтарэсам грамадства.

Галоўныя напрамкі дэмаграфічнай палітыкі: узнаўленне і міграцыя насельніцтва; фарміраванне яго адукацыйнага патэнцыялу; склад і структура працоўных рэсурсаў, прафесійная арыентацыя; працаўладкаванне; занятасць насельніцтва. Рэалізацыя гэтых напрамкаў ажыццяўляецца пры дапамозе эканамічных, адміністрацыйна-юрыдычных і сацыяльна-псіхалагічных мер.

Праблемы нараджальнасці і смяротнасці, здароўя і працягласці жыцця, паляпшэння якасных структур народанасельніцтва ў многім залежаць ад тых сацыяльных умоў, у якіх знаходзіцца сям'я. Невыпадкова менавіта яна павінна стаць галоўным аб'ектам увагі дэмаграфічнай палітыкі.

Дэмаграфічная сітуацыя ў Рэспубліцы Беларусь утойвае небяспеку дэпапуляцыі і пагрозу дэградацыі насельніцтва з прычыны ўзрастання ў яго складзе паталагічнага грузу, і перш за ўсё разумова адсталых дзяцей. Таму адным з асноўных напрамкаў дэмаграфічнай палітыкі павінна стаць ліквідацыя непажаданных тэндэнцый у здароўі будучых пакаленняў. Для паляпшэння дэмаграфічнай сітуацыі ў Беларусі неабходна, па-першае, грунтоўна ўдасканаліць сістэму аховы здароўя, па-другое, кардынальна змяніць структуру, аб'ём і якасць спажывання прадуктаў харчавання. Аздараўленне дэмаграфічнай сітуацыі цесна звязанае з вырашэннем наспелых сацыяльна-эканамічных праблем, з палітыкай дзяржавы ў галіне жыллёвага будаўніцтва, бытавога абслугоўвання, адукацыі, развіцця сістэмы аховы мацярынства і дзяцінства, сеткі дашкольных устаноў і г.д.

Адным з важнейшых напрамкаў дэмаграфічнай палітыкі з'яўляецца рэгуляванне міграцыйных працэсаў. У рэспубліцы адбываецца механічнае павелічэнне гарадскога насельніцтва і скарачэнне вясковага. Вымушанае масавае перасяленне грамадзян адбываецца ў сувязі са стыхійнымі бедствамі апошніх гадоў (напрыклад, аварыя ў Чарнобылі), з вострымі нацыянальнымі канфліктамі.

Ва ўмовах сур'ёзных дэмаграфічных змяненняў у свеце большую, чым раней, актуальнасць набываюць пытанні, звязаныя з міждзяржаўнай міграцыяй насельніцтва і рабочай сілы. У многіх краінах, у тым ліку і ў Рэспубліцы Беларусь, паўстала праблема "ўцечкі мазгоў".

Эфектыўнасць дэмаграфічнай палітыкі цалкам залежыць ад узроўню эканамічнага развіцця рэспублікі. Толькі высокаразвітая эканоміка можа быць сацыяльна-арыентаванай і можа садзейнічаць паспяховому вырашэнню дэмаграфічных праблем.

Валікае значэнне ў развіцці і прагрэсе грамадства мае **нацыянальная палітыка**, распрацоўка і здзяйсненне якой з'яўляецца функцыяй органаў заканадаўчай і выканаўчай улады. Менавіта дзяржава і яе кіруючыя органы ажыццяўляюць рэгуляванне нацыянальных адносін, рэалізацыю нацыянальнай палітыкі.

Нацыянальная палітыка павінна быць накіраваная на рэалізацыю агульначалавечых каштоўнасцей у канкрэтным этнічным асяроддзі (права на свабоду выбару кожным этнасам свайго лёсу, нацыянальнага развіцця, самавызначэнне і інш.). Яна з'яўляецца сродкам рэгулявання, выпрацоўкі спосабаў і правілаў зносін і ўзаемадзеянняў этнасаў, вырашэння супярэчнасцей, што ўзнікаюць у сферы міжнацыянальных адносін. Назначэнне нацыянальнай палітыкі – гэта стварэнне ўмоў для раўнапраўнага і паўнапраўнага развіцця ўсіх этнасаў, прадукцыйнага міжнацыянальных канфліктаў, вырашэння іх дэмакратычнымі і магчыма больш бяспечнымі сродкамі.

Гістарычная практыка сведчыць, што без уліку нацыянальна-этнічнага складу насельніцтва нельга вырашыць ніводнага прынцыповага пытання. Усе аспекты ўзаемаадносін нацый, народнасцей і этнічных груп (нацыянальнае самавызначэнне, спалучэнне нацыянальных і інтэрнацыянальных інтарэсаў, раўнапраўе этнасаў, стварэнне ўмоў для свабоднага развіцця нацыянальных культур, моў і інш.) маюць палітычны характар, што абумоўлена перш за ўсё значэннем дзяржавы як важнага фактару фарміравання і развіцця нацыі. Іменна палітычныя аспекты з'яўляюцца ключавымі ў сістэме нацыянальных адносін, а палітычная ўлада – асновай нацыянальнай кансалідацыі.

Беларусь – рэспубліка шматнацыянальная, дзе пражываюць прадстаўнікі больш за сто нацый і народнасцей. Таму сутнасць нацыянальнай палітыкі суверэннай Беларусі павінна заключацца ў тым, каб забяспечыць свабоднае развіццё ўсіх нацыянальных супольнасцей.

Шматнацыянальны склад насельніцтва Беларусі ў значнай меры характарызуе развіццё этнічных працэсаў у рэспубліцы. Вызначальны ўплыў на іх аказвае імкненне да суверэнітэту і адраджэння.

Сёння ў нас ёсць свая дзяржава з уласцівымі ёй інстытутамі і атрыбутамі. 27 ліпеня 1990 года сесія Вярхоўнага Савета рэспублікі прыняла Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі, а 25 жніўня 1991 года нечарговая сесія Вярхоўнага Савета прыняла закон аб наданні гэтай Дэкларацыі статусу канстытуцыйнага акта.

Дзяржаўнасць і суверэнітэт Беларусі – рэальнасць, з якой павінны ўсе лічыцца. Гэта пацверджана ў прынятай Вярхоўным Саветам РБ 15 сакавіка 1994 года беларускай Канстытуцыі, а таксама ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 г. (са змяненнямі і дапаўненнямі), прынятай на рэспубліканскім рэферэндуме 24 лістапада 1996 года.

Праблемы нацыянальнай дзяржаўнасці і суверэнітэту займаюць цэнтральнае месца ў праграмах палітычных партый і рухаў. Усе яны выступаюць за адраджэнне беларускага народа, звяртаюць пільную ўвагу на праблемы нацыянальна-культурнай і моўнай палітыкі, нацыянальна-культурнага развіцця этнічных меншасцей, што жывуць на тэрыторыі рэспублікі, асуджаюць нацыянальныя канфлікты і прапаганду нацыянальнай варожасці.

Аktуальнай задачай этнапалітычнага развіцця Беларусі з'яўляецца захаванне і развіццё нацыянальнай культуры, мовы, традыцый, адраджэнне нацыянальнай свядомасці, гістарычнай памяці.

Падмуркам нацыянальна-культурнага адраджэння беларусаў павінна стаць іх родная мова. Мова – гэта не толькі сродак чалавечых зносін. Яна напоўненая напрацаваным духоўным багаццем, гістарычнай агульнасцю нацыі, з'яўляецца яе зберагальнікам. Адраджэнне беларускай мовы – справа складаная, у якой недапушчальныя паспяховасць і адміністраванне.

Важная роля ў ажыццяўленні працэсу адраджэння і нацыянальнай кансалідацыі беларускага народа належыць гістарычнай спадчыне, духоўным традыцыям. Менавіта выжыванне, захаванне сваёй сацыяльна-культурнай ідэнтычнасці, сістэмы каштоўнасцей, гістарычнай памяці і традыцый, мовы і звычайў продкаў з'яўляецца ядром нацыянальнага інтарэсу Беларусі.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Складзіце "стратыфікацыйную карту" нашага грамадства.
2. Як Вы ацэньваеце сацыяльную палітыку нашай дзяржавы?
3. Назавіце асноўныя праблемы дэмаграфічнай палітыкі Рэспублікі Беларусь.
4. У чым сутнасць нацыянальнай палітыкі?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Асноўныя суб'екты палітыкі і іх роля ў развіцці грамадства.
2. Сацыяльная палітыка на сучасным этапе развіцця Беларусі.
3. Шляхі і метады вырашэння нацыянальна-этнічных праблем грамадства.
4. Дэмаграфічная палітыка і шляхі яе рэалізацыі.

Літаратура

- Гидденс Э. Стратификация и социальная структура // Социс. – 1992. – №9.
- Рывкина Р.В. Советская социология и теория социальной стратификации // Постигание. – М., 1989.
- Смелзер Н.Дж. Социология. Неравенство, стратификация, класс // Социс. – 1992. – № 4.
- Современная западная социология. Словарь. – М., 1990.
- Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.

Тэма 3. УЛАДА Ў ПАЛІТЫЦЫ

1. Палітычная ўлада: паняцце, структура, рысы, механізм.
2. Суб'екты палітычнай улады. Палітычная эліта.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і : палітычная ўлада, панаванне, падпарадкаванне, аўтарытэт, суб'екты ўлады, легітымнасць улады, палітычная эліта, наменклатура, бюракратыя, лобі.

Важнейшым атрыбутам палітыкі з'яўляецца палітычная ўлада. Яна дае ключ да разумення палітыкі. Улада – гэта сродак ажыццяўлення палітыкі. Барацьба за яе авалоданне, утрыманне і скарыстанне складае асноўны змест палітычнага жыцця.

І. Палітычная ўлада: паняцце, структура, рысы, механізм.
Улада – неад'емная рыса любога грамадства, неабходны сродак яго існавання. Яна з'яўляецца важнейшым элементам дзяржавы, кожнай палітычнай ці грамадскай арганізацыі, усялякай супольнасці.

Палітычная ўлада – гэта рэальная здольнасць сацыяльных сіл ажыццяўляць сваю волю ў грамадскім жыцці. Яна выступае як: а) рэгулятар адносін у грамадстве; б) права ці магчымасць распараджацца кім-небудзь ці чым-небудзь, аказваць вызначальнае ўздзеянне на лёс, паводзіны або дзейнасць людзей; в) палітычнае панаванне над людзьмі; г) сістэма дзяржаўных органаў і прававых нормаў.

Марксізм вызначае палітычную ўладу як арганізаванае насілле аднаго класа дзеля падаўлення іншага, разглядае яе выключна як дыктатуру, што

скажае разуменне характару ўладных адносін. Уладу нельга зводзіць толькі да насілля, бо пры мабілізацыі людзей на дасягненне грамадска значных мэт можна скарыстаць мноства іншых спосабаў уплыву.

Найбольш важнымі, грамадска значнымі задачамі палітычнай улады з'яўляюцца падтрыманне грамадскага парадку, выяўленне і вырашэнне канфліктаў, дасягненне кансэнсусу ў грамадстве, прымяненне прымусу і насілля для стабілізацыі грамадства.

Улада як асобы від грамадскіх адносін уласціва ўсім этапам чалавечага развіцця. Яна неабходная перш за ўсё для арганізацыі грамадскай вытворчасці, якая немагчыма без падпарадкавання ўсіх удзельнікаў адзінай волі, для самарэгуляцыі любой сацыяльнай супольнасці. Будучы адным з важнейшых рэгулятараў грамадскага жыцця, ўлада ў многім вызначае характар узаемаадносін паміж людзьмі. У залежнасці ад сферы праяўлення адрозніваюць віды ўлады: эканамічную, палітычную, духоўную, сямейную і інш.

Найбольш важны від – **палітычная ўлада**, якая выступае як валявыя адносіны паміж грамадскімі групамі. Яна ўзнікае ў адказ на патрэбнасць у сацыяльнай цэласнасці і рэгуляцыі індывідуальных, групавых і агульных інтарэсаў. Палітычная ўлада аказвае вызначальнае ўздзеянне на паводзіны мас, грамадскіх груп, арганізацый пры дапамозе сродкаў, якімі валодае дзяржава – права, аўтарытэту, прымусу, насілля. Яна праяўляецца ў агульных рашэннях для ўсіх, у функцыянаванні асобых інстытутаў (прэзідэнт, урад, парламент, суд).

Паняцці "палітычная ўлада" і "дзяржаўная ўлада" ўзаемазвязаныя, пераплятаюцца, але не супадаюць аб'ёмам. Першае паняцце шырэйшае за другое. Палітычная ўлада рэалізуецца не толькі дзяржаўным апаратам, але і праз дзейнасць партый, грамадскіх арганізацый. Дзяржаўная ўлада – своеасаблівае ядро палітычнай улады, таму што дзяржаве належыць манапольнае права распрацоўваць законы і распадаржэнні, абавязковыя для ўсіх грамадзян. Яна ажыццяўляецца пры дапамозе спецыяльнага, адасобленага апарату на пэўнай тэрыторыі, на якую распаўсюджваецца дзяржаўны суверэнітэт, і абаліраецца на сілу сацыяльных прымусовых органаў. Дзяржаўная ўлада ўяўляе сабой вышэйшае, больш поўнае адлюстраванне палітычнай улады, з'яўляецца палітычнай уладай у яе найбольш развітым выглядзе.

істотнымі рысамі палітычнай улады з'яўляюцца:

1) **суверэнітэт** – незалежнасць, непадзельнасць улады. Гэта азначае, што ўлада не можа быць раздзелена паміж суб'ектамі, якія займаюць розныя палітычныя пазіцыі;

2) **аўтарытэт** – агульнапрызнаны ўплыў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. Аўтарытэт атрымлівае форму дырэктывы, загаду ці распараджэння, якія выконваюцца менавіта таму, што выканаўца перакананы ў іх законнасці;

3) **воля** – наяўнасць усвядомленай палітычнай мэты, праграмы і гатоўнасці паслядоўна дамагацца яе ажыццяўлення;

4) **прымус-ўздзеянне**. Яго ступень розная ў кожнай форме палітычнай улады, залежыць ад канкрэтных абставін. Прымус не трэба атаясамліваць з дыктатурай;

5) **легітымнасць** – прызнанне цывільным грамадствам і сусветнай супольнасцю.

Аб наяўнасці цывілізаванай палітычнай улады можна гаварыць у тым выпадку, калі ёй уласцівыя ўсе без выключэння адзначаныя рысы. Страта палітычнай уладай хоць бы адной з іх вядзе да парушэння функцыянавання існуючых органаў улады, да крызісу, які называецца безуладдзем.

Ажыццяўленне ўлады ў грамадстве адбываецца пры дапамозе спецыяльнага палітычнага механізму. Яго галоўнымі элементамі з'яўляюцца панаванне, кіраўніцтва, арганізацыя, кантроль. **Панаванне** грунтуецца на раздзяленні грамадства на кіруючыя і падпарадкаваныя групы. Яно звычайна атрымлівае заканадаўчае замацаванне ў дзяржаўных прававых актах. М.Вебер вылучаў тры тыпы панавання: а) традыцыйнае, што грунтуецца на традыцыі; б) харызматычнае, заснаванае на веры; в) легітымнае, якое базіруецца на праве. **Кіраўніцтва** прадугледжвае вызначэнне мэт, задач, планаў і перспектывы развіцця грамадства, выпрацоўку і прыняцце прынцыпова важных для яго паспяховага функцыянавання рашэнняў. **Арганізацыя** заключаецца ў каардынацыі, узгадненні, упарадкаванні, забеспячэнні ўзаемадзеянняў асобных людзей, груп, класаў. **Кантроль** забяспечвае выкананне сацыяльных норм, правіл дзейнасці людзей і грамадскіх груп.

У прававой дзяржаве дзейнічае прынцып раздзялення ўлады на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Яшчэ можна гаварыць аб "чацвёртай" уладзе – прэсе, яе ўздзеянні на грамадскую думку.

Заканадаўчай уладзе належаць паўнамоцтвы выдаваць і ўстаўляць законы, абавязковыя для выканання на пэўнай тэрыторыі, у канкрэтнай сферы дзейнасці. Заканадаўчыя функцыі ажыццяўляе агульнанацыянальная ўстанова дзяржавы – парламент. У адрозненне ад заканадаўчай улады, якая ўвасабляе волю грамадства ў праве і за-

конах, **выканаўчая ўлада** рэалізуе прынятыя законы і рашэнні на ўсёй тэрыторыі краіны. Выканаўчыя функцыі ажыццяўляе ўрад і разгалінаваны апарат кіравання. **Судовая ўлада** выконвае ролю незалежнага арбітра. Вышэйшым органам такой улады з'яўляецца Канстытуцыйны суд. Кожная з улад павінна быць адносна самастойнай і павінна ўраўнаважваць іншыя.

Прынцып раздзялення ўлад паслужыў базай для тэорыі прававой дзяржавы і з'яўляецца адным з буйнейшых дасягненняў цывілізацыі. Упершыню гэты прынцып знайшоў заканадаўчае адлюстраванне ў дзеючай дагэтуль Канстытуцыі ЗША 1787 г., якая разам з падзелам улад уводзіла сістэму "стрымак і проціваг".

Цяпер прынцып раздзялення ўлад у той ці іншай форме замацоўваецца ў большасці канстытуцый свету.

Паводле артыкула 6 Канстытуцыі "дзяржаўная ўлада ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца на аснове падзелу яе на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Дзяржаўныя органы ў межах сваіх паўнамоцтваў самастойныя: яны ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, стрымліваюць і ўраўнаважваюць адзін аднаго".

У марксісцкай тэорыі ідэя падзелу ўлады адмаўлялася і абгрунтоўвалася канцэпцыя адзінства заканадаўчай і выканаўчай улады, што недапушчальна, бо спалучэнне іх падрывае вяршэнства закону. Рэалізаваная ў практыцы работы Саветаў, яна прывяла да сканцэнтравання велізарнай улады ў руках выканаўчых органаў, да ўзвышэння бюракратыі. Заканадаўчыя органы практычна ніякай улады не мелі. Манаполія на палітычную ўладу належала партыйна-дзяржаўнаму апарату, які абвяшчаў гуманістычныя каштоўнасці (свабода, дэмакратыя, галаснасць і інш.), а ў сапраўднасці адчужаў народ, радавую асобу ад усягдомленага палітычнага дзеяння.

Палітычная ўлада выконвае пэўныя функцыі:

- фарміраванне палітычнай сістэмы грамадства;
- кіраванне справамі грамадства і дзяржавы;
- кіраўніцтва органамі ўлады, палітычнымі і непалітычнымі працэсамі;
- кантроль і каардынацыя палітычных і іншых адносін;
- рэгуляванне сацыяльных канфліктаў у грамадстве;
- стварэнне пэўнага палітычнага рэжыму і дзяржаўнага ладу.

Агульныя арганізацыйныя, рэгуляцыйныя і кантрольныя функцыі ўлады канкрэтызуюцца ў палітыцы ў мностве відаў палітычнай дзейнасці: кіраванні, прыняцці рашэнняў, выбары мэт, вызначэнні задач выканаўцаў, іх падборы і інш.

II. Суб'екты палітычнай улады. Палітычная эліта. Ажыццяўленне ўлады непасрэдна звязана з суб'ектамі палітыкі, якія з'яўляюцца сацыяльнымі носьбітамі ўлады. Да суб'ектаў палітычнай улады адносяцца: 1) сацыяльныя супольнасці (класы, сацыяльныя групы і пласты, этнасы і інш.); 2) дзяржава; 3) палітычныя партыі і арганізацыі; 4) кіруючыя эліты, бюракратыя, лобі (групы націску); 5) палітычныя лідэры; 6) натоўп (ахлас).

Асноўнымі суб'ектамі палітычнай улады з'яўляюцца пануючы клас, кіруючая эліта, палітычныя лідэры. Менавіта яны валодаюць рэальнай палітычнай уладай.

Пануючы клас ці кааліцыя сацыяльна-палітычных сіл для ажыццяўлення ўлады фарміруе адносна нешматлікую кіруючую групу. Адным з галоўных элементаў гэтай групы з'яўляецца палітычная эліта. Рашэнні, якія прымаюцца ёю, распаўсюджваюцца на ўсе сферы грамадства і носяць стратэгічны характар. Кіруючая група ўключае таксама гаспадарчую, ваенную, ідэалагічную эліту, бюракратыю. Палітычная эліта і бюракратыя – вось дзве асноўныя групы, якія канцэнтруюць у сваіх руках уладу.

Эліта абазначае слой ці групу асоб, што валодаюць спецыфічнымі асаблівасцямі і прафесійнымі якасцямі, якія робяць іх элітамі, г.зн. "выбранымі" той ці іншай сферы грамадскага жыцця, навукі, вытворчасці і г.д.

Палітычная эліта – гэта дастаткова самастойная, вышэйшая, адносна прывілеяваная група (ці сукупнасць груп), якая ў большай ці меншай меры валодае выдатнымі псіхалагічнымі, сацыяльнымі і палітычнымі якасцямі, непасрэдна і сістэматычна ўздзейнічае ў прыняцці і ажыццяўленні рашэнняў, звязаных з выкарыстаннем дзяржаўнай улады ці ўздзеяннем на яе. Палітычную эліту складаюць асобы, якія займаюць кіруючыя ці пануючыя пазіцыі ў грамадстве.

Правобразам элітысцкіх тэорый можна назваць уяўленні антычных філосафаў аб арыстакратыі як кіраванні лепшых. Узнікненне самога элітызму звязваецца з імем Н.Макіявелі, які вылучыў два віды эліт: "ільвоў" (прыхільнікаў насільных захадаў) і "ліс" (што аддаюць перавагу гібкім метадам). Першыя сучасныя класічныя тэорыі эліт былі распрацаваныя ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў Г.Москам, В.Парэтам, Р.Міхельсам, якія лічылі, што ў любым грамадстве існуе меншасць, пануючая над астатнім насельніцтвам.

Г.Моска выходзіў з непазбежнасці дзялення любога грамадства на прывілеяваны, адносна малалікі клас кіраўнікоў ("палітычны клас", эліта) і кіроўных, што складае большасць грамадства. Рэальная ўлада ў грамадстве належыць арганізаванай меншасці, палітычнаму класу.

Г.Моска адзначаў, што ў аснове прыналежнасці да палітычнай эліты ляжаць спецыфічныя індывідуальныя якасці, найперш арганізатарскія здольнасці, а таксама матэрыяльная, маральная і інтэлектуальная перавагі, якія паступова могуць губляцца пануючым класам. Гэта вядзе да ўзмацнення контрэліты.

Існуюць дзве тэндэнцыі ў развіцці палітычнага класа: арыстакратычная і дэмакратычная. Першая з іх праяўляецца ў імкненні палітычнага класа стаць спадчынным калі не юрыдычна, то фактычна. Перавага арыстакратычнай тэндэнцыі прыводзіць да "закрывацця і крышталізацыі" класа, яго выраджэння і, як вынік, да грамадскага застою, што ўрэшце актывізуе барацьбу новых сацыяльных сіл за пануючыя пазіцыі ў грамадстве.

Дэмакратычная тэндэнцыя адлюстроўваецца ў абнаўленні палітычнага класа за кошт найбольш здольных да кіравання і актыўных ніжэйшых слаёў. Такое абнаўленне прадужае дэгенерацыю эліты, робіць яе здольнай да эфектыўнага кіраўніцтва грамадствам.

Незалежна ад Г.Москі прыкладна ў той жа час тэорыю палітычных эліт распрацоўваў В.Парэта. Ён таксама зыходзіў з таго, што светам заўсёды кіравала і будзе кіраваць выбраная, надзеленая асобымі псіхалагічнымі і сацыяльнымі якасцямі меншасць – эліта, якую складае сукупнасць індывідаў, што адрозніваюцца выніковасцю, дзейнічаюць з высокімі паказчыкамі ў той ці іншай сферы грамадства. Эліта дзеліцца на кіруючую і некіруючую – контрэліту.

Развіццё грамадства, на думку В.Парэта, адбываецца праз перыядычную змену, цыркуляцыю эліт. Паколькі кіруючая эліта імкнецца захаваць свае прывілеі і перадаць іх ў спадчыну людзям з неэлітарнымі індывідуальнымі якасцямі, то гэта вядзе да якаснага пагаршэння яе складу і адначасова да колькаснага росту контрэліты. Апошняя пры дапамозе мабілізаваных ёю незадаволеных урадам мас звяргае кіруючую эліту і ўсталёўвае ўласнае панаванне.

Вялікі ўклад у развіццё тэорыі палітычных эліт зрабіў Р. Міхельс. Ён даследуе сацыяльныя механізмы, якія параджаюць элітарнасць грамадства. У асноўным, будучы салідарным з Г.Москам у трактоўцы прычын элітарнасці, Р.Міхельс асабліва вылучае арганізатарскія здольнасці, а таксама арганізацыйныя структуры грамадства, якія стымулююць элітарнасць і ўзвышаюць кіруючы пласт. Даследчык сцвярджаў, што сама арганізацыя грамадства патрабуе элітарнасці і заканамерна ўзнаўляе яе. У грамадстве дзейнічае "жалезны закон алігархічных тэндэнцый". Яго сутнасць у тым, што стварэнне буйных арганізацый непазбежна вядзе да іх алігархізацыі і фарміравання эліты.

Сучасныя тэорыі эліт разнастайныя. Сярод іх можна вылучыць некалькі напрамкаў. Гістарычна першай групай тэорый, якія не страцілі сваёй значнасці, з'яўляецца **максіявелісцкая школа** (канцэпцыі эліт Г.Москі, В.Парэты, Р.Міхельса і інш.). Гэтыя тэорыі сцвярджаюць, што неабходнай складанай часткай любой сацыяльнай структуры з'яўляецца кіруючая меншасць, прыналежнасць да якой звязаная з асаблівымі псіхалагічнымі якасцямі, прыроднымі здольнасцямі і выхаваннем. Фарміраванне і змена эліт адбываецца ў барацьбе за ўладу.

Каштоўнасныя тэорыі таксама сцвярджаюць, што палітычная эліта ўяўляе сабой найбольш каштоўны, канструктыўны элемент грамадства, які валодае высокімі здольнасцямі і паказчыкамі ў важнейшых для ўсёй дзяржавы сферах дзейнасці і, як правіла, больш маральнымі імкненнямі. Таму пануючае становішча эліты адпавядае інтарэсам усяго грамадства і цалкам сумяшчальнае з дэмакратыяй. Фарміраванне эліты – не столькі вынік барацьбы за ўладу, колькі вынік натуральнага адбору грамадствам найбольш вартых прадстаўнікоў, якія валодаюць неабходнымі для кіравання якасцямі.

Канцэпцыі дэмакратычнага элітызму (элітарнай дэмакратыі), у аснове якой ляжаць важнейшыя палажэнні каштоўнаснай тэорыі эліт, зыходзяць з разумення дэмакратыі як канкурэнцыі паміж патэнцыяльнымі кіраўнікамі за давер выбаршчыкаў.

Канцэпцыі ппюралізму эліт (функцыянальныя тэорыі эліт) трактуюць эліты як функцыянальныя групы, якіх існуе мноства. Дзяленне грамадства на эліту і масу адноснае, умоўнае і часта размытае.

Ліберальныя канцэпцыі лічаць, што галоўная прыкмета эліты не выдатныя індывідуальныя якасці, а валоданне каманднымі пазіцыямі і кіруючымі пасадамі.

У дэмакратычнай дзяржаве праз выбары масы ўплываюць на рэкрутаванне эліты, абмяжоўваюць поле яе дзейнасці і ў большай ці меншай ступені кантралююць яе. Менавіта палітычная эліта з'яўляецца сапраўднай апорай дэмакратыі, паколькі яна не толькі валодае неабходнымі для кіравання якасцямі, але і найбольш паслядоўна абараняе дэмакратычныя каштоўнасці.

Афіцыйны марксізм адмаўляў правамернасць самога паняцця палітычнай эліты. Аднак нягледзячы на ​​негатыўныя адносіны да элітызму, у вучэнні У.І.Леніна была распрацавана спецыфічная канцэпцыя палітычнай эліты як авангарднай партыі рабочага класа, усіх працоўных, што павінна кіраваць грамадствам аж да ліквідацыі класаў і пабудавання сацыялізму і камунізму.

Для абазначэння элітарных груп савецкага грамадства з канца 20-х гадоў выкарыстоўваўся тэрмін "наменклатура". Наменклатура – гэта "закрыты" тып эліты, якая была цалкам адзяржаўленая і даволі жорстка рэгулявалася.

У апошнія дзесяцігоддзі ў прымяненні да індустрыяльных дэмакратычных краін Захаду ў паліталогіі пераважае канцэпцыя **множнасці ці плюралізму** эліт. Яна адмаўляе наяўнасць палітычнай эліты як адзінай адносна згуртаванай прывілеяванай пануючай групы. Існуе вялікая колькасць аўтаномных цэнтраў улады і адпаведна мноства палітычных эліт.

Факты пацвярджаюць, што палітычная эліта – гэта грамадская рэальнасць сённяшняга і, напэўна, заўтрашняга этапу развіцця чалавечай цывілізацыі. Яе існаванне абумоўлена наступнымі фактарамі: неаднолькавымі здольнасцямі, магчымасцямі і жаданнем людзей удзельнічаць у палітычным жыцці; неабходнасцю прафесійнага заняцця кіраўніцкай працай як умовай яе эфектыўнасці; высокай грамадскай значнасцю кіраўніцкай працы; шырокімі магчымасцямі скарыстання кіраўніцкай дзейнасці для атрымання сацыяльных прывілей; палітычнай пасіўнасцю шырокіх мас насельніцтва, галоўныя жыццёвыя інтарэсы якіх звычайна ляжаць па-за сферай палітыкі.

Усе гэтыя і некаторыя іншыя фактары абумоўліваюць элітарнасць грамадства. Палітычную эліту падраздзяляюць на: кіруючую, якая непасрэдна валодае дзяржаўнай уладай, і апазіцыйную контрэліту; вышэйшую, якая прымае значныя для ўсяго грамадства рашэнні; сярэдняю; што выступае барометрам грамадскай думкі і ўключае каля пяці працэнтаў насельніцтва; адміністрацыйную, якую складаюць служачыя (бюракратыя).

Спосабамі рэкрутавання палітычных эліт з'яўляюцца: атрыманне ў спадчыну (арыстакратычная эліта), кааптацыя (падбор новых кадраў старымі без правядзення выбараў), дэлегаванне (перадача паўнамоцтваў пэўным асобам), канкурэнцыя (заняцце пасадак у выніку саперніцтва на выбарах некалькіх прэтэндэнтаў).

Элітарнасць сучаснага грамадства відавочная. Усякія спробы яе ўстаранення, сацыяльнай і палітычнай нівеліроўкі насельніцтва прыводзілі толькі да фарміравання невыніковых эліт, што нарэшце рабіла шкоду грамадству. Для дэмакратычнай дзяржавы першарадную значнасць мае не барацьба з элітарнасцю, а рашэнне праблемы фарміравання найбольш выніковай, карыснай для грамадства палітычнай эліты, свечасовага яе якаснага абнаўлення.

Палітычная эліта выконвае ў сістэме ўлады наступныя функцыі: прымае рашэнні па прынцыповых пытаннях, вызначае мэты, арыен-

ціры і прыярытэты палітыкі; выпрацоўвае стратэгію дзеянняў; кансалідуе праз кампрамісы, улік патрабаванняў і ўзгадненне ўвесь спектр палітычных сіл, якія яе падтрымліваюць; кіруе важнейшымі палітычнымі структурамі і арганізацыямі; выстаўляе асноўныя ідэі, што будуць абслугоўваць яе палітычны курс.

Пасрэднікам паміж элітай і астатнім грамадствам выступае **бюракратыя**, якая складае апарат палітычных арганізацый і дзяржаўных структур. Эліта намячае галоўныя мэты і магістральныя лініі дзейнасці дзяржавы, а на бюракратычны апарат ускладаецца іх рэалізацыя. Бюракратыя – гэта група асоб, якая прафесійна займаецца выкананнем адміністрацыйных функцый у рамках палітычных структур і арганізацый. Яна – выканаўца волі эліты і непасрэдны кіраўнік насельніцтва, а таксама адзін з аўтараў дзяржаўнай палітыкі. Выступаючы ў якасці саветніка, кансультанта, эксперта ў заканадаўчым і выканаўчым працэсах, бюракратыя цесна звязаная з распрацоўкай палітыкі на вышэйшым узроўні, аказвае істотны ўплыў на прыняцце палітычных рашэнняў.

На ўзроўні штодзённай свядомасці бюракратыя ўспрымаецца як сацыяльнае зло, якое неабходна неадкладна ліквідаваць. Улічваючы шырока распаўсюджаныя крытычныя адносіны да яе, трэба вызначыць, што паяўленне і існаванне бюракратыі непазбежнае, бо яна народжаная падзелам працы ў палітыцы, патрэбнасцю ў спецыялізацыі і рацыяналізацыі грамадскіх (у тым ліку палітычных) працэсаў. Без бюракратычных структур не можа існаваць ні адна самая дэмакратычная палітычная сістэма. М.Вебер падкрэсліваў, што бюракратыя ўвасабляе самыя эфектыўныя і рацыянальныя спосабы кіравання арганізацыямі. Гэта пласт кампетэнтных, кваліфікаваных работнікаў, якія выконваюць кіраўніцкія функцыі на прафесійным узроўні. Прынцып іерархіі, размеркаванне паўнамоцтваў і ўлады паміж рознымі паверхамі бюракратычнай піраміды, з аднаго боку, дазваляюць кожнаму вышэйшаму ўзроўню кантраляваць ніжэйшы, з другога – дакладна вызначыць правы і абавязкі кожнага ўзроўню бюракратыі, аформіць іх прадпісаннямі і інструкцыямі, выходзіць за межы якіх чыноўнік не мае права. Грасоўванне чыноўніка па службе заснавана на яго вопыце і адукаванасці.

У палітычнай іерархіі бюракратыя займае месца, непасрэдна звязанае з дзяржаўным апаратам, і таму валодае прыярытэтам у адносінах да іншых сацыяльных груп націску ў палітыцы. **Групы націску** – гэта арганізаваныя аб'яднанні, якія актыўна дамагаюцца задавальнення

ўласных інтарэсаў пры дапамозе мэтанакіраванага ўздзеяння на інстытуты публічнай улады. Такімі групамі можна лічыць лобі.

Лабізм як палітычны феномен з'яўляецца адной з разнавіднасцей груп націску і выступае ў форме разнастайных камітэтаў, камісій, саветаў, бюро, якія ствараюцца пры заканадаўчых і ўрадавых арганізацыях. Іх асноўная задача заключаецца ў наладжванні кантактаў з палітычнымі дзеячамі і чыноўнікамі для аказання ўплыву на іх рашэнні. Сродкі і метады лабісцкай дзейнасці: інфармаванне, кансультаванне, пагрозы і шантаж, карупцыя, выступленні на парламенцкіх слуханнях, фінансаванне выбарчай кампаніі кандыдатаў і інш.

Лабізм узнік у ЗША і потым распаўсюдзіўся на іншыя краіны. Лобі існуюць і ў амерыканскім кангрэсе, і ў англійскім парламенце. Іх ствараюць не толькі прадстаўнікі капіталу, але і вайскоўцы, грамадскія рухі, аб'яднанні выбаршчыкаў. Гэта адзін з атрыбутаў палітычнага жыцця развітых краін.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Ці магчыма існаванне грамадства без палітычнай улады?
2. У чым адрозненне палітычнай улады ад дзяржаўнай?
3. Як суадносяцца паняцці ўлада і аўтарытэт?
4. Моцная ўлада і насілле: тоеснасць і адрозненне?
5. Ці непазбежная элітарнасць грамадства і наколькі яна сумяшчальная з дэмакратычнымі ідэаламі?
6. Ці неабходна бюракратыя ў механізме палітычнай улады?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Улада і асоба.
2. Асноўныя рысы аўтакратычнага і дэмакратычнага тыпаў улады.
3. Палітычная ўлада: праблемы легітымнасці.
4. Тэорыі эліт у сучаснай паліталогіі.
5. Вытокі і сутнасць бюракратыі.

Літаратура

Амелин В.Н. Власть как общественное явление // Социально-политические науки. – 1991. – № 2.

Малянок М.А. Паліталогія: Навучальны дапаможнік. Частка I. – Мінск, 1994.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1995.

Тэма 4. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАВОДЗІНЫ

1. Палітычныя паводзіны. Палітычны ўдзел як адкрытая форма палітычных паводзін.

2. Структура і спосабы палітычнай дзейнасці.

3. Палітычнае лідэрства.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і: палітычныя паводзіны, палітычны ўдзел, палітычная дзейнасць, біхевіярызм, палітычная сацыялізацыя, артадаксальныя і неартадаксальныя паводзіны, дэвіянтныя паводзіны, электаральныя паводзіны, палітычны экстрэмізм, палітычны тэарызм, палітычнае лідэрства.

Палітычныя паводзіны ахопліваюць усякае дзеянне ў сферы палітыкі і ўяўляюць сабой любую форму ўдзелу ў ажыццяўленні ўлады ці процідзеянне яе ажыццяўленню. Гэта асобая разнавіднасць сацыяльнай актыўнасці індывідаў, дзеянні якіх носяць матываваны характар і адлюстроўваюць рэалізацыю імі сваіх палітычных статусаў.

1. Палітычныя паводзіны. Палітычны ўдзел як адкрытая форма палітычных паводзін. Дэмакратызацыя грамадскага жыцця немагчыма без падрыхтоўкі людзей да палітычнай дзейнасці, якая патрабуе ўмення, кампетэнтнасці, адукаванасці, палітычнай культуры. Таму палітычнай дзейнасці папярэднічае працяглы і складаны працэс уключэння асобы ў палітыку – яе палітычная сацыялізацыя.

Пад **палітычнай сацыялізацыяй** разумеецца працэс засваення чалавекам норм і традыцый палітычнай культуры, якія садзейнічаюць фарміраванню ў яго неабходных якасцей і ўласцівасцей для адаптацыі да данай палітычнай сістэмы і выканання ў ёй пэўных функцый і роляў. Гэта перш за ўсё ўваходжанне, урастанне асобы ў свет палітыкі: фарміраванне палітычных уяўленняў, арыентацый і ўстановак, набывццё звычак палітычнага ўдзелу.

Ёсць розныя падыходы да вызначэння паняцця "палітычная сацыялізацыя", але большасць вучоных лічыць, што важнейшым вынікам палітычнай сацыялізацыі з'яўляецца дасягненне асобай умення арыентавацца ў палітычнай прасторы і выконваць там пэўныя ўладныя функцыі. У гэтым сэнсе палітычная сацыялізацыя ўяўляе сабой двухадзіны працэс: з аднаго боку, яна фіксуе засваенне асобай пэўных норм, каштоўнасцей, ролявых спадзяванняў, патрабуемых палітычнай сістэмай, а з другога – дэманструе, як асоба выбіральна асвойвае гэтыя традыцыі і ўяўленні, замацоўваючы іх у тых ці іншых формах палітычных паводзін і ўплыву на ўладу.

У палітычнай тэорыі вылучаюцца два этапы палітычнай сацыялізацыі – першасны і другасны. **Першасная** палітычная сацыялізацыя

адбываецца пераважна ў межах сямейнага і блізкага да яго акружэння. Яна характарызуецца як успрыманне дзіцём палітычнай інфармацыі праз думкі і ацэнкі падзей бацькамі і сябрамі, персаналізацыю першасных палітычных вобразаў, выпрацоўку пачатковых адносін да сферы палітыкі, паяўленне самастойнага вопыту ўзаемадзеяння з уладамі. **Другасны** этап палітычнай сацыялізацыі, як правіла, звязваецца з пашырэннем самастойнага вопыту чалавека, з яго ўменнем выпрацоўваць індывідуальныя палітычныя меркаванні, фарміраваць пазіцыі, здольныя процістаяць націску калектыўнай думкі, з яго ўдзелам у спецыялізаваных палітычных аб'яднаннях і арганізацыях і г.д.

Адрозненні ў механізме перадачы культурных традыцый і норм у тых ці іншых палітычных сістэмах дазваляюць вылучаць адпаведныя тыпы палітычнай сацыялізацыі. Гэта:

- **гарманічны тып** палітычнай сацыялізацыі, які адлюстроўвае псіхалагічна нармальнае ўзаемадзеянне чалавека і інстытутаў улады, рацыянальныя і паважлівыя адносіны індывіда да правапарадку, дзяржавы, усведамленне ім сваіх грамадзянскіх абавязкаў;

- **гегеманісцкі тып**, што характарызуе негатыўныя адносіны чалавека да любых палітычных сістэм, акрамя "сваёй";

- **плюралістычны тып**, які сведчыць аб прызнанні чалавекам раўнапраўя з іншымі грамадзянамі, іх правоў і свабод, аб яго здольнасці мяняць свае палітычныя схільнасці і пераходзіць да новых каштоўнасцей арыенціраў;

- **канфліктны тып**, што фарміруецца на аснове міжгрупавой барацьбы і процістаяння ўзаемазалежных інтарэсаў і таму бачыць мэту палітычнага ўдзелу ў захаванні лаяльнасці да сваёй групы і падтрымцы яе ў змаганні з палітычнымі праціўнікамі. (Гл.: Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. — М., 1995. — С. 252).

Найбольш істотнымі фактарамі палітычнай сацыялізацыі асобы, якія ўплываюць на змест, тэмпы і характар яе праходжання, з'яўляюцца сям'я, сістэма адукацыі, сродкі масавай інфармацыі, рэлігійныя арганізацыі, дзяржаўныя і спецыялізаваныя палітычныя інстытуты, асобныя палітычныя падзеі.

Уключэнне асобы ў палітычныя адносіны, фарміраванне яе свядомасці і паводзін у палітыцы адбываецца перш за ўсё пад уплывам сацыяльнага асяроддзя, у якім дзейнічаюць як уласна палітычныя фактары, так і непалітычныя. Палітычныя фактары сацыялізацыі асобы маюць першачарговае значэнне.

Каб засваенне норм і традыцый палітычнай культуры, ідэй і прыწყпаў, якія б вызначалі паводзіны чалавека ў палітыцы было паспяховае, неабходна ў працэсе палітычнай сацыялізацыі ўлічваць усе ўзроўні асобы: біялагічны, псіхалагічны, сацыяльны.

Кіруючыя колы свядома ўцягваюць шырокія пласты насельніцтва ў палітычны працэс, бо сучасная палітычная сістэма мае патрэбу ў масавай падтрымцы, у больш актыўных грамадзянах. Ад таго, як індывід уключаецца ў палітычнае жыццё, залежыць фарміраванне здольнасці палітычных структур уплываць на асобу, яе паводзіны, дзейнасць, удзел.

Пры апісанні палітычных з'яў паняцце **"палітычныя паводзіны"** ўжываецца як больш шырокае па аб'ёму і зместу ў параўнанні з тэрмінамі **"палітычны ўдзел"**, **"палітычная дзейнасць"**, **"палітычнае дзеянне"**. Усякі палітычны ўдзел (дзейнасць, дзеянне) ёсць палітычныя паводзіны, але не ўсякія паводзіны ёсць удзел. Так, палітычны няўдзел, раўнадушнасць, абыхавасць па сутнасці ёсць палітычная бяздзейнасць, але разам з тым гэта тып своеасаблівых палітычных паводзін.

У палітычнай навуцы ў канцы XIX – пачатку XX стст. (ЗША) сфарміраваўся пэўны напрамак, звязаны з вывучэннем псіхалагічных аспектаў дзеяння ў сферы палітыкі. Ён атрымаў назву паводзінскага падыходу да палітыкі (біхэвіярызму – навукі аб паводзінах). Гэта навука разумее пад палітычнымі паводзінамі дзеянні асобы, што выконвае якую-небудзь палітычную ролю незалежна ад таго, ці маюць яны ўсвядомлены або неусвядомлены характар. Дамінуючым матывам удзелу ў палітыцы з'яўляецца псіхічная па сваёй прыродзе арыентацыя (воля, эмоцыі, настрой).

Палітычныя паводзіны – гэта складанае і шматграннае паняцце. Іх тыпалагічная разнастайнасць звязваецца з рознымі асновамі. З пункту погляду: а) асэнсаванасці дзеянняў вылучаюцца **ўсвядомленыя** і **неўсвядомленыя** формы палітычных паводзін, калі матываванне выведзена з-пад кантролю свядомасці, а намер і рэгуляцыя ажыццяўляюцца ніжэйшымі рэфлекторнымі ўзроўнямі псіхікі (асоба ў натоўпе); б) публічнасці дзеянняў – **адкрытыя** (удзел у выбарах, маніфестацыях, мітынгх) і **закрытыя** (абсентэізм, палітычная пасіўнасць); в) пераемнасці палітычнага развіцця – **традыцыйныя**, характэрныя для дадзенага грамадства, рэжыму, менталітэту і **інавацыйныя**, што ўносяць новыя рысы ў адносіны суб'ектаў улады паміж сабой і з інстытутамі ўлады; г) дамінаванага характару матывацыі – **аўтаномныя**, у якіх дзеянні вызначаюцца самімі суб'ектамі, і **мабілізацыйныя**,

дзе дзеянні выкліканыя пераважна знешнімі ў адносінах да суб'екта прычынамі; д) адпаведнасці дзеянняў афіцыйным нормам палітычнай сістэмы – **норматыўныя** (законапаслушэнства, лаяльнасць, канфармізм) і **дэвіянтныя**, што адхіляюцца ад прадпісанняў, у тым ліку і паталагічныя формы палітычных паводзін (паніка, істэрыя і інш.), і падлягаюць прававой рэгуляцыі. Ад суадносін норматыўных (інстытуцыянальных) і дэвіянтных (неінстытуцыянальных) тыпаў палітычных паводзін у значнай меры залежыць стабільнасць існуючай палітычнай сістэмы.

У заходняй палітычнай навуцы вялікай папулярнасцю карыстаецца тыпалогія палітычных паводзін вядомага палітолага А.Марша. Ён дзеліць палітычныя паводзіны на **артадаксальныя** (галасаванне, лобі, групы фармальных інтарэсаў, законныя дэманстрацыі) і **неартадаксальныя** (байкот, неафіцыйныя забастоўкі, захоп памяшканняў, пашкоджанне маёмасці, насілле). Крайняй формай неартадаксальных паводзін з'яўляюцца палітычныя злачынствы (партызанскія дзеянні, захоп заложнікаў, забойствы, рэвалюцыі, войны, выкраданні).

Для абазначэння пераважна рацыянальных, усвядомленых форм палітычных паводзін скарыстоўваецца тэрмін "палітычны ўдзел". **Палітычны ўдзел** (адкрытая форма палітычных паводзін) – гэта ўцягненасць членаў сацыяльнай супольнасці ў існуючыя ўнутры яе палітычныя адносіны і структуру ўлады.

Важнейшымі формамі палітычнага ўдзелу з'яўляюцца:

1) удзел у выбарах (дзеяннях, звязаных з дэлеганнем паўнамоцтваў – галасаваннем) і рэферэндумах;

2) удзел у рабоце партый і іншых палітычных арганізацый і кампаніях, якія яны праводзяць;

3) удзел у ажыццяўленні ўлады (выкананне функцый у прадстаўнічых і выканаўчых органах) або процідзеянне яе ажыццяўленню (грамадзянскае непадпарадкаванне, сабатаж);

4) публічная маніфестацыя палітычных поглядаў з мэтай уздзеяння на грамадскую думку, уладныя структуры на сходах, мітынгх, дэманстрацыях, праз друк, радыё, тэлебачанне;

5) актыўная (у тым ліку і кіраўніцкая) дзейнасць у інстытуцыянальных палітычных рухах, накіраваных супраць існуючай палітычнай сістэмы.

З усіх форм палітычнага ўдзелу грамадзян найбольш развітай і распаўсюджанай з'яўляецца электаральная, звязаная з выбарамі прадстаўнічых органаў улады.

Непасрэдны ўдзел грамадзян (паводле артыкула 37 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь) у кіраванні справамі грамадства і дзяржавы забяспечваецца правядзеннем рэферэндумаў, абмеркаваннем законаў і пытанняў рэспубліканскага і мясцовага значэння, іншымі вызначанымі законам спосабамі.

Адной з форм палітычнага ўдзелу з'яўляецца плебісцыт – усенароднае апытанне па тых ці іншых палітычных праблемах. У некаторых краінах ён лічыцца сінонімам рэферэндуму.

Рэферэндум у палітычнай і прававой практыцы азначае зварот да электарату з мэтай прыняцця канчатковага рашэння па канстытуцыйных, заканадаўчых ці іншых палітычных пытаннях. Гэта адна з важнейшых форм ажыццяўлення народам дзяржаўнай улады. Рэферэндумы бываюць канстытуцыйныя, заканадаўчыя, кансультацыйныя, агульнанацыянальныя, мясцовыя.

Паводле Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, для вырашэння важнейшых пытанняў дзяржаўнага і грамадскага жыцця могуць праводзіцца рэспубліканскія і мясцовыя рэферэндумы. Рэспубліканскія рэферэндумы назначаюцца Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь па ўласнай ініцыятыве, а таксама па прапанове Палаты прадстаўнікоў і Савета Рэспублікі, якая прымаецца на іх раздзельных пасяджэннях большасцю галасоў ад устаноўленага Канстытуцыяй саставу (поўнага саставу) кожнай з палат, або па прапанове не менш як 450 тысяч грамадзян, якія валодаюць выбарчым правам, у тым ліку не менш як 30 тысяч грамадзян ад кожнай з абласцей і горада Мінска. Мясцовыя рэферэндумы назначаюцца адпаведнымі мясцовымі ўрадавымі органамі па сваёй ініцыятыве або па прапанове не менш як дзесяці працэнтаў грамадзян, што валодаюць выбарчым правам і пражываюць на адпаведнай тэрыторыі. Рэферэндумы праводзяцца шляхам усеагульнага, свабоднага, роўнага і тайнага галасавання. У іх удзельнічаюць грамадзяне РБ, якія валодаюць выбарчым правам.

Закрытай формай палітычных паводзін з'яўляецца палітычная бяздзейнасць (імабільнасць). Яна праяўляецца ў:

- 1) няўдзеле ў палітычнай дзейнасці, абумоўленым нізкім узроўнем грамадскага развіцця;
- 2) палітычнай выключанасці як выніку заарганізаванасці палітычнай сістэмы, расчараванне ў яе палітычных інстытутах;
- 3) палітычнай апатыі як форме непрымання палітычнай сістэмы;
- 4) палітычным байкоце як адлюстраванні варожасці да палітычнай сістэмы і яе інстытутаў.

У наш час для эфектыўнага ўдзелу ў палітыцы ад грамадзяніна патрабуюцца, па-першае, рознабаковыя палітычныя веды; па-другое,

арыентацыя ў сваёй дзейнасці на каштоўнасці і правілы жыцця дэмакратычнага грамадства; па-трэцяе, авалоданне гэтымі правіламі для выканання разнастайных палітычных роляў.

II. Структура і спосабы палітычнай дзейнасці. Палітычная дзейнасць – гэта сістэматычнае ўсвядомленае ўмяшанне асобных індывідаў ці груп людзей у сістэму грамадска-палітычных адносін з мэтай прыстасавання яе да сваіх інтарэсаў, ідэалаў, каштоўнасцей. Яна ўяўляе сабой безупынны шэраг канкрэтных палітычных дзеянняў. Палітычная дзейнасць ажыццяўляецца ў рамках існуючых адносін улады або наперакор ім, рэгулюецца, як правіла, прававымі ці статутнымі нормаў.

Палітычная дзейнасць мае даволі складаную структуру. Яна ўключае аб'екты і суб'екты дзейнасці, яе мэту, умовы і спосабы ажыццяўлення палітычнага дзеяння.

Аб'ектамі палітычнай дзейнасці выступаюць улада, дзяржава, палітычныя інстытуты, палітычныя адносіны, грамадская сістэма ў цэлым. Галоўным жа аб'ектам палітычнага дзеяння з'яўляецца ўлада, праз якую магчыма задавальненне патрэбнасцей і інтарэсаў суб'ектаў палітыкі.

Суб'екты палітычнай дзейнасці – класы, этнічныя, рэлігійныя, тэрытарыяльныя і іншыя супольнасці людзей, партыі, грамадскія рухі, арганізацыі і інстытуты, малыя сацыяльныя групы, канкрэтныя асобы. Адмысловае месца сярод суб'ектаў палітычнай дзейнасці належыць дзяржаве і яе органам, якія адначасова з'яўляюцца і аб'ектам, і суб'ектам палітычнага дзеяння.

Наступны структурны элемент палітычнай дзейнасці – **мэта**. У адносінах да існуючых парадкаў яна можа быць **канструктыўнай** (накіраванай на ўмацаванне палітычнай сістэмы шляхам ахавальных захадаў ці праз змяненні ў яе функцыях) і **дэструктыўнай**, нацэленай на карэннае пераўтварэнне палітычнай і сацыяльнай сістэмы.

Важным структурным элементам палітычнай дзейнасці з'яўляюцца **умовы яе ажыццяўлення**. Яны ўключаюць рамкі палітычнага дзеяння і абставіны яго рэалізацыі. **Рамкі палітычнага дзеяння** ўтвараюцца фактарамі, якіх у дадзены момант суб'екты змяніць не могуць, а калі змены і адбываюцца, то немагчыма іх прадухіліць. Да гэтых фактараў адносяцца тып палітычнай арганізацыі грамадства, нарматывы, звычаі, традыцыі і іншыя элементы палітычнай культуры, што пануюць у той ці іншай дзяржаве і на працягу пэўнага часу з'яўляюцца стабільнымі.

Умовы рэалізацыі палітычнага дзеяння ствараюцца лабільнымі (зменлівымі) фактарамі, якія накіроўваюць, спрыяюць ці абмяжоўваюць палітычнае дзеянне, а таксама самі зазнаюць змянення ў выніку яго ўплыву. Гэта можа быць унутраная абстаноўка ў краіне, уплыў і дзеяздольнасць палітычных інстытутаў, у рамках якіх (ці супраць якіх) выступаюць суб'екты палітычнага дзеяння, суадносіны палітычных сіл, знешнепалітычная сітуацыя і г.д.

Значнае месца ў палітычным дзеянні належыць **формам і спосабам яго ажыццяўлення**. Звычайна вылучаюць дзве формы палітычнага дзеяння – **мірную** (ненасільную) і **насільную**. У рэалізацыі гэтых форм прымяняюць самыя разнастайныя спосабы і сродкі.

Пры рэгуляванні дзейнасці суб'ектаў палітыкі, асабліва ў канфліктных сітуацыях, а таксама з тактычных меркаванняў скарыстоўваюцца такія **мірныя** спосабы палітычнага дзеяння, як кампрамісы, кансэнсусы, рэформы.

Кампраміс – гэта спосаб палітычнай дзейнасці, які азначае пагадненне канфліктуючых бакоў, дасягнутае шляхам узаемных уступак. Удзельнікі канфлікту імкнуцца знайсці пункты сутыкнення думак, вызначыць узроўні супадзення інтарэсаў. Большасць палітычных канфліктаў вырашаецца шляхам кампрамісу.

Кансэнсус – у палітычнай сферы азначае вырашэнне пытанняў на аснове агульнай згоды ўдзельнікаў без правядзення фармальнага галасавання, шляхам узгаднення інтарэсаў і пазіцый. Ён мяркуе наяўнасць некаторых базісных каштоўнасцей. Зыходным пунктам для дасягнення кансэнсусу з'яўляецца прызнанне чужых інтарэсаў, права на іх існаванне.

Рэформа, як мірны спосаб палітычнага дзеяння падразумявае пераўтварэнне, змяненне, перабудову тых ці іншых бакоў грамадскага жыцця пры захаванні асноў існуючага сацыяльнага ладу. Прынцыповае адрозненне рэформ ад рэвалюцыі ў тым, што рэформа не прадугледжвае пераход улады ад аднаго класа да іншага. У палітычнай тэорыі яна звязваецца з прагрэсіўным пераўтварэннем грамадскага жыцця, паляпшэннем становішча працоўных.

Своеасаблівым спосабам палітычнага дзеяння з'яўляецца **канфармізм** – пазіцыя асобы, грамадскай групы, палітычных групавак, што характарызуецца падатлівасцю, прыстасавальніцтвам, пасіўным механічным успрыманнем існуючага парадку, пануючых поглядаў і думак, несупраціўленне пераважным тэндэнцыям, нягледзячы на разыходжанне з імі.

Палітычны канфармізм – гэта вынік адсутнасці ўласнай пазіцыі, беспрынцыповасці, пераймання, неасэнсаванага руху за большасцю. Канфармісты пакорна прытрымліваюцца любога палітычнага курсу, падпарадкоўваюцца палітычнаму суб'екту ці аўтарытэту, які валодае большай сілай.

Мірным спосабам палітычнага дзеяння з'яўляецца таксама рашэнне палітычных праблем парламенцкім шляхам (праз унясенне змяненняў у канстытуцыю, прыняцце законаў, скарыстанне выбарчай сістэмы і г.д.).

Да найбольш характэрных **насільных** спосабаў палітычных дзеянняў адносяцца вайна, рэвалюцыя, контррэвалюцыя, дыктатура, тэрарызм.

Вайна – гэта ўзброеная барацьба паміж дзяржавамі, класамі ці этнічнымі супольнасцямі за ажыццяўленне іх эканамічных або палітычных мэт. Нямецкі ваенны тэарэтык К.фон Клаўзевіц адзначаў, што вайна ёсць працяг дзяржаўнай палітыкі іншымі (насільнымі) сродкамі. Вайна бывае міждзяржаўнай, міжкласавай (грамадзянскай), міжнацыянальнай (міжэтнічнай). Асабліва небяспечныя войны ў наш час, калі назапашана столькі ядзернай зброі, што можна некалькі разоў знішчыць усё жывое на зямлі, а любая лакальная вайна можа прывесці да сусветнага ваеннага пажару.

Рэвалюцыя – якаснае змяненне прыроды, грамадства, пазнання. Сацыяльная рэвалюцыя азначае карэнны пераварот у палітычным ладзе, у сацыяльна-эканамічных структурах грамадства. Яна можа ажыццяўляцца (у залежнасці ад гістарычных умоў) у мірных і насільных формах. Галоўнае пытанне любой сацыяльнай рэвалюцыі – пытанне аб заваяванні ўлады.

Контррэвалюцыя – рэакцыя звяртаемага ці звергнутага класа на сацыяльную рэвалюцыю, актыўнае процідзеянне ёй, барацьба за падаўленне новай улады і рэстаўрацыю старога ладу. Паколькі пануючыя класы дабравольна ўладу не аддадуць, то контррэвалюцыйнае супраціўленне ў той ці іншай форме суправаджае ўсюкую рэвалюцыю.

Дыктатура як супрацьлегласць дэмакратыі – гэта неабмежаваная правамі або любымі іншымі інстытутамі дзяржаўная ўлада, важнейшым спосабам ажыццяўлення якой з'яўляецца ўзброенае насілле. Яна звычайна ўзнікае ў перыяды вострых сацыяльна-эканамічных крызісаў і крайняга абвастрэння палітычнай барацьбы, звужэння сацыяльнай базы пануючага рэжыму, пры ўзурпацыі ўлады асобнымі групамі ці асобамі, а таксама пры замене адной палітычнай сістэмы іншай у ходзе рэвалюцыі ці контррэвалюцыі.

Да найбольш грамадска небяспечных з'яў палітычнага жыцця адносяць палітычны экстрэмізм і палітычны тэрарызм.

Экстрэмізм – гэта схільнасць да крайніх поглядаў і мер пераважна ў палітыцы. Яго параджаюць самыя розныя фактары: сацыяльна-эканамічныя крызісы, рэзкае падзенне жыццёвага ўзроўню асноўнай масы насельніцтва, дэфармацыя палітычных інстытутаў і структур, гэнэна апазіцыі, нацыянальны прыгнёт, палітычныя амбіцыі лідэраў і да т.п. У палітычным плане экстрэмізм выступае супраць усталяваных грамадскіх структур і інстытутаў, спрабуючы падарваць іх стабільнасць, разладзіць і звергнуць дзеля дасягнення сваіх мэт, як правіла, сілавымі метадамі. У гэтых мэтах арганізуюцца і правакуюцца беспарадкі, забастоўкі, грамадзянскае непадпарадкаванне, тэрарыстычныя акцыі, метады партызанскай барацьбы.

Тэрарызм уяўляе сабой асобую форму палітычнага насілля, што характарызуецца бясплітаснасцю, мэтанакіраванасцю і ўяўнай эфектыўнасцю. Як адзін з экстрэмісцкіх спосабаў палітычнага дзеяння, тэрор – гэта палітыка запалохвання, падаўлення палітычных праціўнікаў насільнымі мерамі (замах на жыццё, забойства, калечанне), скарыстанне шантажу, выбухаў для дэстабілізацыі абстаноўкі ў краіне ці на пэўнай тэрыторыі. Цэнтральным элементам тэрора з'яўляецца тэрарыстычны акт, які прыцягвае ўвагу грамадскіх і дзяржаўных арганізацый да канкрэтнай палітычнай праблемы ці сітуацыі.

Важным аспектам палітычнай дзейнасці, яе разнавіднасцю з'яўляецца **палітычнае прагназіраванне**. Выступаючы неабходным элементам кіравання, прагназіраванне павінна вызначаць асноўныя напрамкі развіцця палітыкі, адлюстроўваць усю сукупнасць складаных знешніх і ўнутраных сувязей і залежнасцей паміж рознымі сферамі палітычнага жыцця. Прагназіраванне – гэта працэс састаўлення прагнозаў (навукова абгрунтаваных меркаванняў, прадбачанняў, прадказанняў аб будучым развіцці якіх-небудзь падзей, працэсаў на аснове пэўных дадзеных). Аб'ектамі палітычнага прагназіравання з'яўляюцца ўнутраная і знешняя палітыка (унутрыпалітычнае і знешнепалітычнае прагназіраванне).

Вылучаюць пошукавы і нарматыўны тыпы прагнозаў. Пошукавы прагноз – гэта вызначэнне магчымых станаў палітычнай з'явы, працэсу, падзей у будучым; нарматыўны прагноз – вызначэнне шляхоў і тэрмінаў дасягнення магчымых станаў аб'екта палітычнага прагназіравання. Прагнозы бываюць аператыўныя (да 1 месяца), кароткатэрміновыя (да 1 года), сярэднетэрміновыя (да 5 гадоў), доўгатэрміновыя (да 15-20 гадоў) і далёкатэрміновыя (за межамі доўгатэрміновых).

Аб'ектыўнымі асновамі палітычнага прагназіравання з'яўляюцца глыбокае веданне сістэмы законаў, механізмаў іх дзеяння і скарыстання, веданне палітычнай абстаноўкі.

Прагназіраванне звычайна пачынаецца з аналізу аб'екта прагнозу з мэтай распрацоўкі прагнастычнай мадэлі. Затым ідзе пабудова рознымі метадамі базавай (зыходнай) мадэлі прагназіруемага аб'екта, збор даных прагнознага фону (развіццё эканомікі, дабрабыт людзей і г.д.), пабудова серыі пошукавых і нарматыўных мадэлей, ацэнка верагоднасці і дакладнасці прагнозу, выпрацоўка рэкамендацый для прыняцця палітычнага рашэння, ажыццяўлення палітычнай дзейнасці.

III. Палітычнае лідэрства. Адною з форм удзелу асобы ў палітычным жыцці з'яўляецца палітычнае лідэрства, у аснове якога ляжыць аб'ектыўная патрэбнасць грамадства і іншых складана арганізаваных сістэм у самарэгуляцыі, упарадкаванні паводзін асобных іх элементаў з мэтай забеспячэння жыццёвай і функцыянальнай здольнасці сістэмы. Яно існуе на трох сацыяльных узроўнях, дзе выконвае розныя функцыі: 1. Лідэрства на ўзроўні малой групы, аб'яднанай палітычнымі інтарэсамі (напрыклад, групы асоб, што складаюць верхні эшалон улады ў краіне). Такое лідэрства ўяўляе сабой механізм інтэграцыі групавой дзейнасці, у якім лідэр накіроўвае і арганізуе дзеянні групы, што прад'яўляе да асобы пэўныя патрабаванні: здольнасць прымаць рашэнні, браць на сябе адказнасць, знаходзіць аптымальны спосаб задавальнення групавога інтарэсу і інш. 2. Лідэрства на ўзроўні палітычных рухаў. 3. Лідэрства як спосаб арганізацыі ўлады ва ўмовах існавання грамадзянскай супольнасці, раздзялення ўлад.

Палітычнае лідэрства бывае індывідуальнае і калектыўнае, фармальнае і нефармальнае, агульнаацыянальнае, пэўнага класа, тых ці іншых сацыяльных груп. Абавязковай умовай лідэрства з'яўляецца палітычны аўтарытэт – прызнаны ўплыў асобы або арганізацыі на палітычную ўладу.

Палітычны лідэр – гэта асоба, якая аказвае пастаянны прыярытэтны ўплыў на ўсё грамадства або тое ці іншае палітычнае аб'яднанне. Палітычнае лідэрства, як правіла, прама звязанае з кіруючым месцам у грамадскай іерархіі, кіраўнічым статусам, пасадай, з валоданнем уладай. Палітычныя лідэры – гэта людзі, якія, дзякуючы набору сацыяльна-псіхалагічных рыс, свайму грамадскаму становішчу могуць уплываць на ход палітычных працэсаў (кіраўнікі дзяржаў, палітычных партый, рухаў). У гэтым праяўляецца фармальны аспект палітычнага лідэрства. Нефармальны аспект палітычнага лідэрства адлюстроўваецца ў індывідуальных якасцях чалавека, яго здольнасці да

выканання ролі лідэра, а таксама ў прызнанні за ім права кіраўніцтва з боку грамадства, арганізацыі ці групы.

У паліталогіі атрымала шырокае распаўсюджанне найбольш уплывовая і па сённяшні дзень, прапанаваная М.Веберам тыпалогія палітычнага лідэрства. Ён вылучаў тры тыпы лідэрства:

1) **традыцыйнае лідэрства**, што грунтуецца на звычаі, традыцыі (правадыры плямён, манархі). Аўтарытэт традыцыйнага лідэра абавязаны на шматгадовы вопыт. Чалавек валодае правам на лідэрства дзякуючы свайму паходжанню. Такі тып лідэрства характэрны для дакапіталістычнага грамадства;

2) **рацыянальна-пэгаальнае лідэрства**, заснаванае на веры ў законнасць існуючага парадку і яго "разумнасць", на выбранні і дзелавой кампетэнцыі індывіда. Такое лідэрства ўзнікае ў тым выпадку, калі лідэры выбіраюцца дэмакратычным шляхам пры дапамозе бюракратычных працэдур. Яно ўласціва "індустрыяльнаму" грамадству;

3) **харызматычнае лідэрства**, якое базіруецца на веры ў звышнатуральныя якасці правадыра, кульце асобы. Такі лідэр, на думку мас, надзелены асаблівым дарам божым, выдатнымі якасцямі і здольнасцямі да кіраўніцтва. Харызма ("боскасць") складаецца з рэальных здольнасцей лідэра і тых якасцей, якімі яго надзяляюць паслядоўнікі. Пры гэтым індывідуальныя якасці нярэдка іграюць другасную ролю ў фарміраванні яго харызмы.

Паводле стылю (ў залежнасці ад адносінаў кіраўніка да падначаленых) лідэрства дзеліцца на аўтарытарнае, дэмакратычнае і "якое не ўмешваецца".

Аўтарытарнае лідэрства мяркуе асабістае накіроўваючае ўздзеянне, заснаванае на пагрозе санкцый, прымяненні сілы. Аўтарытарны лідэр патрабуе манапольнай улады, асабіста вызначае і фармулюе мэты групы і спосабы іх дасягнення. Аўтарытарнае кіраванне спалучаецца з цэнтралізацыяй улады, безапеляцыйным камандным метадам кіраўніцтва, безумоўным падпарадкаваннем.

Дэмакратычнае лідэрства не ўнікае падначаленых, а, наадварот, абуджае ў іх пачуццё ўласнай годнасці, уцягвае членаў групы, арганізацыі, супольнасці ў кіраванне іх дзейнасцю, павышае іх актыўнасць. Лідэры з павагай адносяцца да падначаленых, тактычныя, аб'ектыўныя. Дэмакратычны лідэр, ініцыюючы ўдзел кожнага ў дзейнасці групы, не канцэнтруе адказнасць, а стараецца размеркаваць яе сярод усіх членаў, стварае атмасферу супрацоўніцтва.

Вылучаецца тып лідэра, **"які не ўмешваецца"**. Такі лідэр стараецца адысці ад рашэння праблемы, адказнасці, перакладаючы іх на падначаленых. Ён пазбягае канфліктаў з людзьмі і ўнікае ад разбору канфліктных спраў, перадаваячы іх сваім намеснікам.

Зыходзячы з розных крытэрыяў, палітычных лідэраў можна класіфікаваць:

1) паводле зместу – **лідэр-ініцыятар** (натхняльнік), які распрацоўвае і прапануе праграму дзейнасці; **лідэр-прадаўцаўжальнік**, арганізатар выканання ўжо заданай праграмы; лідэр, што з'яўляецца **адна-часова і натхняльнікам і арганізатарам**;

2) паводле спосабаў і метадаў дасягнення пастаўленых мэт – **лідэр-рэфарматар** (прыхільнік паступовых, эвалюцыйных метадаў) і **лідэр-рэвалюцыянер** (прыхільнік крутых, радыкальных метадаў);

3) паводле характару дзейнасці – **універсальны**, што пастаянна праяўляе якасці лідэра, і **часовы**, які праяўляе якасці лідэра ў пэўнай сітуацыі;

4) у адносінах да існуючай сістэмы – **функцыянальны лідэр**, што са звычайнага яе развіццю, і **дысфункцыянальны**, які імкнецца яе разбурыць;

5) паводле тыпу дзейнасці – **лідэр-ідэолаг** і **лідэр-прагматык**;

6) у адносінах да ўлады – **апазіцыйны лідэр** і лідэр, які **ўладарнічае**.

Лідэраў падзяляюць на статычных і дынамічных, адкрытых і дагматыкаў, рэалістаў і авантурыстаў, згоднікаў і фанатыкаў, канфармістаў ("плывуць па цячэнню") і нанканфармістаў (ідуць "супраць цячэння", пераадольваючы інерцыю і супраціўленне), імітатараў і папулістаў.

На пераломных этапах гісторыі, зломах грамадскага жыцця актывізуецца **папулісцкі тып лідэра**. Гэта кумір натоўпу, які дае абяцанні, але сур'ёзна не пералічвае палітычных і сацыяльных вынікаў абвешчаных лозунгаў.

Важнейшымі прыкметамі палітычнага лідэрства з'яўляюцца: наяўнасць уласнай праграмы, бачанне шляхоў яе рэалізацыі і дастатковы для гэтага тэрмін, уменне заваёўваць масы і практычнай дзейнасцю даказваць свае правы на лідэрства.

Лідэрства не павінна перараastaць у "правадырызм". Грамадству і яго інстытутам неабходна процістаяць гэтаму, не дапускаць праяўлення культу асобы.

Адрозніваюць паняцці "палітычны лідэр" і "палітычны кіраўнік". Гэтыя паняцці перакрываюцца, але не супадаюць. Улада першага заснаваная на асабістым аўтарытэце, уплыве, абапіраецца на падтрымку грамадства ці некаторых сацыяльных груп. Палітычны лідэр вылучаецца стыхійна і з'яўляецца прадуктам "натуральнага адбору". Палітычны кіраўнік атрымлівае ўладныя паўнамоцтвы ў выніку назначэння або выбараў на тую ці іншую пасаду праз усвядомлены падбор.

Праблема палітычнага лідэрства мае важнае значэнне для разумення механізму барацьбы за ўладу і яе ажыццяўленне. Гэта праблема вельмі актуальная для нашага грамадства, асабліва ва ўмовах стаўлення шматпартыйнай сістэмы і палітычнага плюралізму. У рэспубліцы ідзе складаны працэс фарміравання інстытута палітычных лідэраў. Дэмакратыя – найлепшы "палітычны клімат", спрыяльная глеба для вылучэння і росту палітычных лідэраў.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Якія асноўныя задачы палітычнай сацыялізацыі асобы?
2. Якія віды грамадска-палітычнай дзейнасці Вы лічыце найбольш важнымі?
3. Якія стымулы ўплываюць на актывізацыю ўдзелу мас у палітычным жыцці?
4. Якімі якасцямі павінен валодаць чалавек, што пратэндуе на ролю палітычнага лідэра?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Роля ідэалогіі ў палітычнай сацыялізацыі асобы.
2. Асноўныя метады дыягностыкі і прагназавання палітычных паводзін.
3. Прычыны актыўнасці і пасіўнасці ў палітычных паводзінах асобы.
4. Палітычны экстрэмізм і тэрарызм.

Літаратура

- Авцинова Г.А. Политическое лидерство // Государство и право. – 1993. – № 5.
- Андреев С.С. Политическое сознание и политическое поведение // Социально-политический журнал. – 1992. – № 8.
- Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения // Социс. – 1993. – № 8.
- Лихачёв Н.Е., Бубнов Ю.М. Социальный "динамит". Сколько в нашем обществе социальной "взрывчатки"? // Беларуская думка. – 1995. – № 8-9.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. – Мінск, 1994. – Ч.І.

Політалогія. Курс лекцый / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Тэма 5. ПАЛІТЫЧНЫ ПРАЦЭС: СУТНАСЦЬ, СТРУКТУРА, ТЫПЫ

1. Сутнасць палітычнага працэсу.
2. Структура і тыпы палітычнага працэсу.
3. Прыняцце і ажыццяўленне палітычных рашэнняў як складаная частка палітычнага працэсу.

Асноўныя паняцці: палітычны працэс, суб'екты палітычнага працэсу, канстытуіраванне палітычнай сістэмы, узнаўленне палітычнай сістэмы, легітымацыя, рэжым функцыянавання, рэжым развіцця, рэжым заняпаду, палітычнае кіраванне, палітычныя прыхылы, папулізм, элітызм, кансерватызм, радыкалізм, дэмакратызм.

Палітычная сістэма – адно з самых шырокіх катэгорыяльных паняццяў. Яна дае сістэмнае апісанне палітычных з'яў, працэсаў і структур, іх узаемасувязі, узаемадзеяння і ўзаемазалежнасці. Разам з такімі кампанентамі палітычнай сістэмы, як **інстытуцыянальны** (дзяржава, палітычныя партыі, грамадскія арганізацыі, што ўдзельнічаюць у сферы палітыкі), **рэгуляцыйны** (сістэма сацыяльна-палітычных норм прававога і неправавога характару), **камунікатыўны** (узаемасувязь і ўзаемадзеянне суб'ектаў палітыкі), з'яўляецца вядучым і **функцыянальны** кампанент, які знаходзіць сваё праяўленне ў палітычным працэсе і палітычным рэжыме.

Асаблівая роля, што надаецца палітычнай сістэме ў вызначэнні стратэгічных мэт і перспектывы грамадскага развіцця, а таксама іх ажыццяўлення абумоўлівае важнасць выяўлення сутнасці, структуры і тыпаў палітычнага працэсу.

І. Сутнасць палітычнага працэсу. Паняцце "палітычны працэс" даўно і шырока выкарыстоўваецца ў тэорыі і на практыцы. Даследаваннем сутнасці і зместу палітычнага працэсу займаюцца многія вядучыя палітолагі і сацыёлагі: Д.Істан, П.Алманд, Г.Пауэл, Д.Андэрсан, Р.Даль, Ч.Элдэр і інш. Аднак за гэтым тэрмінам пакуль што не стаіць строга вызначанае і агульнапрынятае паняцце. Сустрэкаюцца самыя розныя азначэнні палітычнага працэсу.

Радавыя ўдзельнікі часцей за ўсё разумеюць пад палітычным працэсам натуральны ход з'яў, абумоўленых рознымі абставінамі. Карацей кажучы, у палітычны працэс уключаюць усё, што адбываецца ў палітыцы. Адно даследчыкі тлумачаць яго як сукупнасць дзеянняў, якія накіраваны на дасягненне палітычных мэт, другія – як нешта роўнае палітычнаму парадку, трэція – абмяжоўваюць яго працэсам прыняцця і ажыццяўлення палітычных рашэнняў.

Калі абагульніць фармулёўкі палітычнага працэсу, можна дапусціць, што ён можа быць ахарактарызаваны як спосаб функцыянавання палітычна арганізаванага грамадства, звязаны з заснаваннем, ажыццяўленнем, эвалюцыяй і змяненнем прыроды публічнай улады. Паколькі ўлада апасродкуецца палітычнай сістэмай грамадства, мы атрымліваем, што **палітычны працэс** уяўляе сабой сукупную дзейнасць усіх суб'ектаў палітычных адносін, пры дапамозе якой забяспечваецца фарміраванне, узаўважэнне асноўных параметраў, змяненне якаснага стану і функцыянаванне палітычнай сістэмы грамадства.

Такім чынам, у палітычным працэсе знаходзіць сваё адлюстраванне характар і ступень удзелу розных сацыяльна-палітычных сіл, індывідаў і груп у грамадска-палітычным жыцці, іх адносіны да існуючай улады, да палітычнага курсу, які яна праводзіць.

Пры аналізе суб'ектаў палітычнага працэсу трэба звярнуць увагу на вылучэнне афіцыйных і неафіцыйных удзельнікаў палітыкі.

Афіцыйныя удзельнікі палітычнага працэсу выступаюць як асобы і інстытуты, надзеленыя ўладнымі паўнамоцтвамі. Гэта прадстаўнікі заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады, а таксама адміністрацыйных органаў, што ажыццяўляюць кіраванне.

Разам з афіцыйнымі ў палітычным працэсе ўдзельнічаюць і **неафіцыйныя** суб'екты. Да іх ліку адносяць групы інтарэсаў, палітычныя партыі і рухі, асобных грамадзян, якія не валодаюць афіцыйнымі ўладнымі паўнамоцтвамі. Разам з тым яны могуць выконваць важную і нават дамінуючую ролю ў розных палітычных сітуацыях.

Не ўсе ўдзельнікі палітычнага працэсу падключаныя да яго ў роўнай ступені. Амерыканскі палітолаг Э.Рэдфорд прапанаваў вылучыць тры ўзроўні палітыкі ў залежнасці ад сферы ўдзелу, ступені ўцягненасці суб'ектаў у вырашэнне праблем:

1) **мікрапалітыка** – дзеянні індывідаў, груп, што маюць на мэце забяспечыць сабе падтрымку з боку афіцыйных суб'ектаў;

2) **падсістэма палітыкі** – сферы дзейнасці, якія рэгулююцца пэўнымі межамі, так званыя прыватныя віды палітыкі (жыллёвае бу-

даўніцтва, камунальная гаспадарка, транспарт, а таксама адносіны паміж парламенцкімі камітэтамі, адміністрацыйнымі службаў і групамі інтарэсаў);

3) **макрапалітыка** - узровень вышэйшых афіцыйных асоб, лідэраў парламента і ўрада.

Важна ўяўляць сабе, што палітычны працэс складана разглядаць асобна ад асяроддзя, дзе ён функцыюе, таму што грамадскую палітыку можна вызначыць як рэакцыю палітычнай сістэмы на патрабаванні, што ўзнікаюць у знешнім асяроддзі.

Знешняе асяроддзе ўключае цэлы шэраг розных характарыстык. Да іх можна аднесці геаграфічныя і дэмаграфічныя характарыстыкі, а таксама эканамічную, сацыяльную і духоўную сістэмы грамадства.

Такім чынам, аналіз палітычнага працэсу можна рабіць з розных бакоў і разглядаць яго як узаемадзеянне суб'ектаў палітыкі на цэнтральным і рэгіянальным ўзроўні, на ўзроўні заканадаўчых, выканаўчых, судовых органаў і адміністрацыйных службаў.

II. Структура і тыпы палітычнага працэсу. Пры разглядзе другога пытання неабходна адзначыць, што па значнасці для грамадства тых ці іншых форм палітычнага рэгулявання сацыяльных адносін палітычныя працэсы падраздзяляюць на **базавыя і перыферыйныя**. Першыя звязаныя з рознымі спосабамі далучэння сацыяльных груп да адносін з дзяржавай, формамі пераўтварэння інтарэсаў і патрабаванняў насельніцтва ў палітычныя рашэнні, тыповыя прыёмы фарміравання палітычных эліт. Такім чынам, гаворка ідзе аб працэсах палітычнага ўдзелу і дзяржаўнага кіравання, якія аказваюць прынцыповы ўплыў на дамінуючыя формы і спосабы ажыццяўлення ўлады. Перыферыйныя працэсы з'яўляюцца адносна самастойнымі палітычнымі дзеяннямі, што ўтвараюць сваёй сукупнасцю рух палітычнага жыцця. Многія даследчыкі звязваюць іх з пэўнымі задачамі, якія аб'ектыўна ажыццяўляюцца і выступаюць як неабходныя ў палітычным працэсе, дзе адбываецца праяўленне суб'ектамі сваіх патрэбнасцей, інтарэсаў, імкненняў. Перыферыйныя працэсы раскрываюць дынаміку фарміравання асобных палітычных партый, развіцця мясцовага самакіравання, іншых адносін і сувязей у межах палітычнай сістэмы.

Усякі палітычны працэс валодае асобным унутраным рытмам, што знаходзіць сваё праяўленне ў паўтаральнасці асноўных стадый змянення стану палітычнай сістэмы. Кожная з гэтых стадый мае свае асаблівасці і разам з тым аказваецца ўзаемаабумоўленай і ўпарадкаванай у палітычным жыцці. Тым самым забяспечваецца як дынамізм, так і непарыўнасць палітычнага працэсу.

На пачатковай стадыі палітычнага працэсу адбываецца **канстытуіраванне палітычнай сістэмы**. Ажыццяўленне гэтага этапа можа адбывацца як праз заснаванне прынцыпова новых у параўнанні з папярэднімі органаў публічнай улады, палітычных інстытутаў і прававых актаў, так і праз прыстасаванне былой палітыка-прававой структуры да змененых абставін. Такім чынам, канстытуіраванне палітычнай сістэмы не з'яўляецца радавым актам. Уласцівай рысай гэтай стадыі выступае **непарыўнасць**.

Канстытуіраванне палітычнай сістэмы цесна звязанае з паняццем **легітымачыі**, пад якой разумеюць акт прызнання ўлады і яе інстытутаў грамадствам і міжнароднай супольнасцю. Пры гэтым палітычная сістэма вымушаная пастаянна дамагацца канструктыўных для сябе адзнак і ўстановак, палітычных роляў, пазіцый і дзеянняў суб'ектаў палітычнага працэсу праз адказ у пэўнай ступені на агульныя сацыяльныя патрэбы грамадства або праз ажыццяўленне гвалту, прымусу, рэпрэсій і тэрору. Канстытуіраванне – гэта і зыходны пункт, да якога палітычны працэс вяртаецца пасля завяршэння цыкла, і перадумова ўсіх астатніх стадый.

На другой стадыі – **ўзнаўлення палітычнай сістэмы** – адбываецца замацаванне і адначасова абнаўленне элементаў і параметраў сістэмы.

Палітычную рэальнасць можна ўявіць як цэлую серыю паслядоўных станаў палітычнай сістэмы, сукупнасць якіх дае разуменне аб сістэме наогул. Адначасова кожны стан палітычнай сістэмы ўзнаўляе палітычныя інстытуты, нормы, адносіны і каштоўнасці, што ўжо існавалі раней, а таксама змяшчае інстытуты, нормы, адносіны і каштоўнасці, якія толькі яшчэ нараджаюцца і праявляць сябе ў будучым. Уласцівымі рысамі стадыі ўзнаўлення з'яўляюцца пераемнасць і інавацыйнасць, што забяспечвае цыклічную эвалюцыю палітычнай сістэмы. Узнаўленне палітычных сістэм можа адбывацца як з максімальнай дакладнасцю, праз дакладна рэгламентаваныя нормы і звычаі, так і з варыяцыямі інстытутаў, законаў і звычаяў або максімальным іх абнаўленнем.

Палітычны працэс можа праходзіць у розных рэжымах. Звычайна вылучаюць тры такія рэжымы:

- **рэжым функцыянавання** – улада проста ўзнаўляе звычайны парадак рэчаў, не жадае змяняць усталяваныя ў грамадстве сувязі, узаемадзеянні і ўзаемаадносіны;

- **рэжым развіцця** – улада заўважае змены, што адбываюцца ў эканамічным і палітычным жыцці, сацыяльнай структуры і свядомасці і аператыўна рэагуе на іх;

– **рэжым заняпаду** – улада прымае такія рашэнні, якія не адпавядаюць патрабаванням часу, што вядзе грамадства да крызісу.

Спосабамі ўзнаўлення палітычных сістэм выступаюць перыядычныя, свабодныя, тайныя і прамыя выбары; выбранне або прызначэнне на пасаду ў выніку конкурсаў, ратацыі; перагляд і абнаўленне існуючага заканадаўства. Суб'екты палітыкі ўзнаўляюцца ў выніку палітычнай сацыялізацыі новых пакаленняў грамадзян.

Найбольш важныя састаўныя палітычнага працэсу – **прыняцце і рэалізацыя палітыка-кіраўніцкіх рашэнняў**. У гэтых рашэннях адлюстроўваюцца самыя распаўсюджаныя ў грамадстве інтарэсы і каштоўнасці, а таксама ўсталяваныя палітычныя працэдуры.

Стадыю прыняцця і рэалізацыі палітычных рашэнняў змяняе стадыя **кантролю за станам і дзейнасцю палітычнай сістэмы**. Гэты кантроль варта разумець як карэкцую руху палітычнай сістэмы ў адпаведнасці з яе прынцыпамі і інтарэсамі ўдзельнікаў палітычнага працэсу.

Знутры палітычнай сістэмы самакантроль ажыццяўляюць адпаведныя дзяржаўныя структуры, афіцыйная прэса, канстытуцыйны суд, пракуратура, кантрольная палата і г.д.

Другая група інстытутаў далучае да кантролю практычна ўсіх грамадзян (партыі, групы націску, інспекцыі, саветы і г.д.).

Кантроль можа адбывацца і праз формы, выпрацаваныя на іншых стадыях працэсу: рэферэндумы, выбары, вывучэнне грамадскай думкі і г.д. Такі кантроль ажыццяўляецца як бы са знешняга боку сістэмы і выконвае ролю зваротнай сувязі ў агульным руху гэтай сістэмы. Пасля стадыі кантролю палітычная сістэма ўступае ў новы цыкл палітычнага працэсу.

Тыпалогіі палітычнага працэсу заснаваныя на розных крытэрыях. У залежнасці ад аб'екта прымянення палітычнай ролі палітычныя працэсы падзяляюцца на **ўнутрыпалітычныя і знешнепалітычныя**. З пункту погляду палітычнага ўдзелу вылучаюць **ангажыраваны** палітычны працэс, па ходу якога ажыццяўляецца запатрабаванне інстытутамі і структурамі ўлады палітычнай актыўнасці грамадзян. Гэты тып палітычнага працэсу прадугледжвае свабоднае ўключэнне і выключэнне грамадзян з адносін з палітычнай уладай. **Неангажыраваны** палітычны працэс заснаваны на прымусовых, мабілізаваных формах палітычнай актыўнасці насельніцтва. З пазіцый устойлівасці асноўных узаемасувязей палітычных і сацыяльных структур можна весці размову аб **стабільных і нестабільных** палітычных працэсах.

III. Прыняцце і ажыццяўленне палітычных рашэнняў як структурны элемент палітычнага працэсу. Працэс прыняцця палітычных рашэнняў з'яўляецца галоўным элементам пераўтварэння палітычных патрабаванняў суб'ектаў у сродкі і метады рэгулявання сацыяльных адносін. Трэба мець на ўвазе, што, з аднаго боку, гэта працэс рацыянальнага выбару палітычных мэт і сродкаў іх дасягнення, а з другога – гэта спецыфічная форма ўзаемадзеяння асоб, у тым ліку праз нефармалізаваныя працэдуры.

Працэс прыняцця і ажыццяўлення палітычных рашэнняў адбываецца праз некалькі этапаў.

На **падрыхтоўчым этапе** выяўляюцца і вылучаюцца сацыяльныя праблемы, якія неабходна вырашаць палітычнымі сродкамі і метадамі рэгулявання, вызначаюцца магчымыя альтэрнатывы рэалізацыі гэтых праблем. Тыя патрабаванні, што прымаюцца ў разлік уладай, выступаюць як **палітычныя прыярытэты**, пастаўленыя на парадак дня палітычнага працэсу.

На **этапе прыняцця рашэнняў** фармулююцца палітычныя мэты развіцця і сродкі іх дасягнення, распрацоўваюцца праграмы, разглядаюцца альтэрнатывы, прымаюцца пэўныя рашэнні, што атрымліваюць форму заканадаўчага акта або пастановы выканаўчага органа.

Калі рашэнні прынятыя, пачынаецца **прывядзенне ў дзеянне механізму рэалізацыі гэтых рашэнняў.**

Непасрэдная практычная дзейнасць паводле ажыццяўлення прынятых палітычных рашэнняў атрымала назву "**палітычнае кіраванне**". Гэта практычнае прымяненне ўлады, калі кіруючая эліта прад'яўляе пэўныя патрабаванні да розных суб'ектаў грамадскіх адносін і прымушае іх выконваць гэтыя патрабаванні. У выніку дасягаюцца вызначаныя кіраўніцтвам мэты, задачы, вырашаюцца праблемы. Такім чынам, палітычнае кіраванне выступае як сіла, якая ўвасабляе адносіны паміж суб'ектам і аб'ектам палітыкі. Для рэгулявання такіх адносін ствараецца дзяржава – асноўны інстытут палітычнай сістэмы. Таму дзяржаўнае кіраванне выступае як складаная частка кіравання палітычнага.

Палітычнае кіраванне заснаванае на навуковых прынцыпах: гарманічным спалучэнні аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў палітычнага жыцця, наяўнасці зваротнай сувязі паміж аб'ектамі і суб'ектамі палітыкі, спалучэнні канчатковых мэт развіцця з бягучымі задачамі, пераемнасці этапаў сацыяльнага прагрэсу, паступовасці і непарыўнасці развіцця, абумоўленасці метадаў і сродкаў ажыццяўлення ўлады патрэбнасцямі

людзей, неабходнасці палітычнага вырашэння сацыяльных праблем, якія паўсталі перад суб'ектамі палітыкі.

Рэалізацыя прынятых рашэнняў. Звычайна грамадская палітыка праводзіцца ў жыццё праз складаную сістэму адміністрацыйнага апарату. Пры гэтым, чым больш дэталізаваныя законы, прынятыя парламентам, тым меншай свабодой дзеянняў валодае адміністрацыйная служба.

Палітолагі вылучаюць некалькі тыпаў рэалізацыі рашэнняў:

- **папулізм** – прамая апеляцыя да грамадскай думкі, апора на масавыя настроі, у выніку чаго адбываецца вульгарызацыя мэт і праблем, якія прапаноўваюцца грамадству;

- **элітызм** – характарызуецца як закрытая форма прыняцця і ажыццяўлення палітычных рашэнняў на ўсіх этапах;

- **кансерватызм** – зберажэнне традыцыйных форм і метадаў палітычнага рэгулявання ў стабільных палітычных рэжымах;

- **радыкалізм** – ужыванне пераважна крайніх, рэвалюцыйных, гвалтоўных сродкаў кіравання;

- **дэмакратызм** – арыентацыя на патрэбнасці і інтарэсы грамадзян, ажыццяўленне іх неад'емных правоў і свабод, палітычных працэдаў, прынцыпу падзелу ўлад, цывілізаваных адносін з апазіцыяй.

Важным кампанентам палітыкі з'яўляецца **кантроль за выкананнем палітычных рашэнняў**. З пункту погляду паступовасці этапаў працэсу прыняцця рашэнняў ацэнка іх эфектыўнасці з'яўляецца фінальнай. Разам з тым як функцыянальная дзейнасць яна можа прысутнічаць на ўсіх этапах.

Такім чынам, паняцце палітычнага працэсу дазваляе высветліць асноўныя напрамкі эвалюцыі палітычнага жыцця, асэнсаваць палітычную сістэму ва ўсім яе дынамізме, узаемазвяззі і узаемадзеянні ўсіх яе элементаў.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Ці мае прынцыповае значэнне пытанне аб існаванні заканамерных працэсаў у палітычнай сферы грамадскага жыцця?

2. Якія формы легітымацыі палітычнай сістэмы вы ведаеце?

3. Які характар мае працэс легітымацыі палітычнай сістэмы: палітычны, прававы або псіхалагічны?

4. Арыстоцель пісаў: "Грамадзянінам у агульным сэнсе з'яўляецца той, хто мае дачыненне і да ўладарання, і да падпарадкавання". Ці згодны Вы з такім разуменнем сутнасці грамадзяніна? Чаму?

5. Ці існуюць унутраныя і знешнія абмежаванні ўлады? Палітычнага кіравання?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Беларусь перад выбарам мадэлі сацыяльна-палітычнай сістэмы.
2. Праблема пераадолення бюракратызацыі дзяржаўнага апарату ў Рэспубліцы Беларусь.
3. Змяненне статусу царквы ў сучасным грамадска-палітычным жыцці.
4. Палітыка як майстэрства кіравання.

Літаратура

Зеркин Д.П. Основы политологии. – Ростов-на-Дону, 1996.

Мельник В.А. Политология. – Мн., 1996.

Политология. Курс лекций / Под ред. М.Н.Марченко. – М., 1993.

Пугачёв В.П., Соловьёв А.И. Введение в политологию. – М., 1995.

Тэма 6. СУСВЕТНЫ ПАЛІТЫЧНЫ ПРАЦЭС

1. Сутнасць і структура сусветнага палітычнага працэсу.
2. Міжнародныя адносіны як сістэма.
3. Рэспубліка Беларусь у сістэме міжнародных адносін.

Асноўныя паняцці: сусветны палітычны працэс, міжнародная палітыка, міжнародны парадак, міжнародныя адносіны, знешняя палітыка, суверэнітэт, нейтралітэт, нацыянальна-дзяржаўны інтарэс, міжнародная бяспека, нацыянальная бяспека.

У залежнасці ад аб'екта прымянення палітычнай волі палітычны працэс як катэгорыя паліталогіі дапамагае характарызаваць не толькі сукупнасць палітычных адносін у межах адной палітычнай сістэмы, але і ў міжнародным супольніцтве. У адрозненне ад унутраных палітычных сістэм міжнароднае жыццё дэцэнтралізаванае. У ім існуе мноства адносна роўных суверэнных цэнтраў прыняцця рашэнняў. Значнае месца займае стыхійны характар міжнародных працэсаў і суб'ектўны характар, які адлюстроўвае ролю вядомых палітычных лідэраў. Разам з тым знешнепалітычныя працэсы цесна звязаныя і ў пэўнай ступені абумоўленыя унутрыпалітычнымі працэсамі. У сувязі з гэтым неабходныя ўяўленні аб рэальна існуючай сістэме міжнародных адносін і знешнепалітычнай дзейнасці дзяржаў, аб ролі міжнародных арганізацый у вырашэнні глабальных праблем сучаснасці.

I. Сутнасць і структура сусветнага палітычнага працэсу.

Перш за ўсё звернем увагу на даволі ўмоўны характар размежавання такіх катэгорый, як "міжнародная (сусветная) палітыка" і "сусветны палітычны (знешнепалітычны) працэс". Звычайна лічаць, што міжнародная палітыка ўключае ў сябе палітычны працэс, а той з'яўляецца ўвасабленнем і адлюстраваннем міжнароднай палітыкі.

Пад **міжнароднай палітыкай** разумеюць сферу ўзаемадзеяння суб'ектаў міжнароднага жыцця, аснова якой – імкненне забяспечыць рэалізацыю сваіх інтарэсаў пры дапамозе дыпламатычных, ваенна-стратэгічных і іншых сродкаў.

Паняцце "**сусветны палітычны працэс**" характарызуе сукупную палітычную актыўнасць і механізм узаемадзеяння суб'ектаў ва ўмовах канкрэтных змяненняў міжнароднага палітычнага жыцця.

Спецыфіка гэтых катэгорый добра праглядаецца праз аналіз іх структурных элементаў. Такімі элементамі з'яўляюцца **суб'екты** сусветнага палітычнага працэсу, якія падзяляюцца на **сацыяльныя і інстытуцыянальныя**. Да першай групы адносяцца народы, класы, нацыі, эліты, лідэры, асобы. Другую групу састаўляюць палітычныя інстытуты і палітычныя супольнасці. Менавіта гэтая група складаецца з асноўных суб'ектаў міжнароднай палітыкі. Напрыклад, дзяржава наогул з'яўляецца адзіным агульнацыянальным інстытутам, які мае паўнамоцтвы ажыццяўляць знешнюю палітыку, узаемадзейнічаць з іншымі дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі, весці перамовы, заключаць дагаворы і г.д.

Вялікую ролю ў сусветным палітычным працэсе адыгрываюць таксама міждзяржаўныя аб'яднанні: палітычныя, ваенна-палітычныя, палітыка-эканамічныя і іншыя (Ліга арабскіх дзяржаў, НАТА, ЕЭС, СНД); міжнародныя дзяржаўныя арганізацыі (ААН, Еўрапарламент, Міжнародны суд); недзяржаўныя грамадска-палітычныя міжнародныя арганізацыі (Сусветная федэрацыя моладзі, Сацыялістычны Інтэрнацыянал, Сусветны Савет Цэркваў).

Неабходным крытэрыем суб'екта сусветнага працэсу з'яўляецца ўсведамленне **нацыянальных інтарэсаў**, якія выступаюць важным элементам такога працэсу. Гэта адно з шырока выкарыстоўваемых паняццяў, але менавіта і найбольш цяжкае для вызначэння. Як адзначыў Р.Арон, далучэнне слова "нацыянальны" да катэгорыі "інтарэс" не зрабіла паняцце "нацыянальны інтарэс" больш зразумелым і адназначным. Для больш выразнейшага разумення катэгорыі "нацыянальны інтарэс" яе звязваюць з паняццем "**нацыянальная бяспека**".

Нацыянальная бяспека – адзін з элементаў нацыянальнага інтарэсу дзяржавы, што забяспечвае яму разам з іншымі элементамі (эканамічны дабрабыт, маральнае здароўе грамадства, спрыяльнае знешняе акажэнне, пазітыўны міжнародны імідж, унутраная стабільнасць) аптымальнае існаванне. (Гл.: Кунадзе Г. Новое мышление тоже стареет // Новое время. – 1991. – № 11. – С.30.)

Такім чынам, **нацыянальныя інтарэсы** ў шырокім сэнсе разумеюць як нацыянальна-дзяржаўныя інтарэсы краіны, якія адпавядаюць яе патрэбнасцям як сацыяльна-палітычнага арганізма ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. У больш вузкім сэнсе – гэта інтарэсы нацый або этнічных груп, як адлюстраванне іх патрэбнасцей палітычнага, эканамічнага, сацыяльнага і духоўнага жыцця.

Асноўныя нацыянальна-дзяржаўныя інтарэсы замацаваныя Статутам ААН і шэрагам дакументаў міжнароднага права. Сярод такіх інтарэсаў вылучаюць: недатыкальнасць суверэнітэту дзяржаў, гарантаванне бяспекі краін, неўмяшанне ва ўнутраныя справы, павышэнне дабрабыту грамадзян, забеспячэнне іх правоў і свабод.

Як асноўныя, так і спецыфічныя нацыянальныя інтарэсы (геапалітычнае становішча, двайныя стандарты ў адносінах да іншых суб'ектаў) асэнсоўваюцца кіруючай палітычнай элітай і становяцца фактарам палітычнага працэсу.

На спалучэнні інтарэсаў дзяржаў, групавых і рэлігійных арганізацый, міжнародных інтарэсаў будуюцца **міжнародныя адносіны**. Яны ўключаюць у сябе ваенна-палітычныя, экалагічныя, гуманітарныя, эканамічныя і іншыя праблемы сусветнай палітыкі.

Паколькі нацыянальныя інтарэсы розных суб'ектаў могуць быць не ўзгодненыя, то ўзнікае неабходнасць кантролю за ходам палітычнага працэсу, аказання ўплыву на яго ўдзельнікаў з мэтай прымусу іх выконваць адпаведныя агульнапрынятыя "правілы гульні". Галоўным сродкам такога кантролю і прымусу з'яўляецца **ўлада** як элемент сусветнага палітычнага працэсу. У адрозненне ад унутрыдзяржаўнай палітычнай улады яе носбітамі выступаюць групы дзяржаў, якія дамінуюць у міжнароднай палітыцы. Такая ўлада лічыцца легітымнай, калі яна абавіраецца на прызнаныя міжнародным супольніцтвам нормы і працэдуры. Асноўным прававым актам такой рэгуляцыі з'яўляецца Статут ААН.

Ажыццяўляецца міжнародная ўлада ў сусветным парадку, што вызначаецца як стан сусветнага супольніцтва, які характарызуе ўзровень міжнароднай бяспекі. Для яго падтрымкі суб'екты міжнароднай палітыкі

выкарыстоўваюць фактары эканамічнага прымусу, маральнага ўздзеяння і прымянення ўзброенай сілы.

Такім чынам, змест сусветнага палітычнага працэсу залежыць ад якасных паказчыкаў яго элементаў. У першую чаргу, гэта наяўнасць суб'ектаў і прыярытэтных інтарэсаў, што дамінуюць у сістэме міжнародных адносін.

II. Міжнародныя адносіны як сістэма. Міжнародныя адносіны вызначаюць як сукупнасць палітычных, эканамічных, дыпламатычных, ваенных, культурных, навукова-тэхнічных сувязей і ўзаемаадносін паміж суб'ектамі сусветнага палітычнага працэсу. Гэта складаная сістэма, якая ахоплівае ўсю сукупнасць сувязей, з'яў і падзей, што ўтвараюць сусветную палітыку. Дарэчы, паняцці "міжнародныя адносіны" і "міжнародная (сусветная) палітыка" могуць ужывацца ў адным кантэксце.

Такі падыход да азначэння сістэмы дазваляе прасачыць уздзеянне асноўных фактараў, якія вызначаюць фарміраванне і развіццё нацыянальных і знешнепалітычных інтарэсаў і канкрэтных знешнепалітычных з'яў, падзей і акцый, што складаюць палітычную рэальнасць міжнародных зносін. У гэтай сувязі міжнародныя працэсы на рэгіянальным і сітуацыйным узроўнях выступаюць як падсістэмы або элементы агульнай сістэмы міжнародных адносін.

З адзначанага вышэй вынікае, што асяроддзе сістэмы міжнародных адносін у гэтым выпадку складаюць імпульсы, якія паступаюць у міжнародную сферу праз унутрпалітычныя механізмы нацыянальных дзяржаў. Атрымліваецца, што асяроддзе складаецца таксама з адносін, якія ўтвараюцца ў іншай сферы, не міждзяржаўнай, а нацыянальнай. Можна сказаць, што асяроддзе сістэмы міжнародных адносін – гэта рэальная сітуацыя ў пэўных краінах і групах краін, якія ўплываюць на міжнародныя адносіны. Пры гэтым такія сітуацыі трэба разумець у самым шырокім сэнсе, яквынік узаемадзеяння эканамічных, сацыяльных і палітычных працэсаў.

Найбольш распаўсюджаным каналам, праз які сістэма атрымлівае імпульсы з боку асяроддзя, з'яўляецца знешняя палітыка. **Знешняя палітыка** – гэта дзейнасць дзяржавы і іншых палітычных інстытутаў грамадства па рэалізацыі сваіх інтарэсаў на міжнароднай арэне. Яна ўяўляе сабой агульны курс дзяржавы ў міжнародных справах, прызначаны рэгуляваць яе ўзаемаадносіны з іншымі суб'ектамі знешнепалітычнай дзейнасці ў адпаведнасці са сваімі прынцыпамі і мэтамі. Знешняя палітыка характарызуецца такімі адметнымі рысамі, як наяўнасць уласнага канстытуцыйна-прававога механізму, необход-

насьць уліку інтарэсаў розных дзяржаў і рэалізацыя іх на падставе ўсталяванай сістэмы міжнародных адносін.

У залежнасці ад абставін, што складаюцца на міжнароднай арэне, вылучаюць віды знешняй палітыкі: **пасіўную, агрэсіўную, актыўную і кансерватыўную.**

Пры разглядзе мэт **знешняй палітыкі** (умацаванне нацыянальнай бяспекі, стварэнне спрыяльных знешніх умоў для рэалізацыі асноўных мэт і задач унутранай палітыкі, узрастанне эканамічнай і палітычнай магутнасці дзяржавы, умацаванне яе міжнародных пазіцый) неабходна ўлічваць, што знешнепалітычныя мэты могуць адлюстроўваць не толькі агульныя дзяржаўныя інтарэсы, але і інтарэсы кіруючай эліты. Сфармуляваныя мэты і прынятыя рашэнні могуць карэкціравацца па ходу іх ажыццяўлення. Сярод суб'ектыўных фактараў рэалізацыі знешнепалітычных рашэнняў асобнай увагі заслугоўвае непасрэдны механізм такой рэалізацыі – апарат знешнепалітычнай службы.

Знешнепалітычныя мэты дзяржавы ажыццяўляюцца рознымі сродкамі і метадамі: палітычнымі, ідэалагічнымі, эканамічнымі, ваеннымі.

Узаемадзеянне паміж сістэмай міжнародных адносін і яе асяроддзем прадугледжвае і зваротную сувязь: ад сістэмы да асяроддзя. Пры гэтым такое ўздзеянне будзе больш моцным, калі сацыяльна-палітычная сітуацыя і палітычныя інстытуты ў пэўнай дзяржаве больш няўстойлівыя. Асабліва вялікае ўздзеянне аказвае сістэма на ўнутраную палітыку ў крызісных абставінах і ў перыяд ваенных дзеянняў дзяржавы.

Узаемадзеянне сістэмы міжнародных адносін з асяроддзем можа быць і апасродкаваным. Прамым звычайна бывае ўплыў на сацыяльна-псіхалагічныя і ідэалагічныя працэсы, а на эканамічныя і сацыяльна – апасродкаваным.

Сістэма міжнародных адносін, як і любая сістэма грамадскіх адносін, знаходзіцца ў развіцці. На кожным этапе гістарычнага развіцця сістэма міжнародных адносін мае свой спецыфічны выгляд.

Так, у сярэдзіне XIX ст. склалася сістэма, якую прынята лічыць традыцыйнай. Яна ўзнікала ў адносна аднародным сацыяльна-эканамічным свеце, уключала ў сябе станы вайны і міру як інтэгральныя часткі, функцыянавала пераважна ў палітычнай (дыпламатычнай) сферы і ўяўляла сабой раўнадзейную ад знешніх палітык вялікіх дзяржаў і некалькі дзесяткаў сярэдніх і малых.

Пасля другой сусветнай вайны на парадак дня стала праблема магчымасці знішчэння чалавечай цывілізацыі, свет падзяліўся на дзве сацыяльна-эканамічныя сістэмы, міжнародныя адносіны ахапілі не

толькі палітычную, але і астатнія сферы грамадскага жыцця, павялічылася колькасць дзяржаў, якія могуць рэальна ўплываць на сістэму.

За апошнія гады адбыўся імклівы злом сістэмы міжнародных адносін. Узніклі новыя міжнародныя фактары: існаванне на сусветнай арэне краін рыначнай эканомікі і постацыялістычных, што знаходзяцца на розных фазах пераходу да дэмакратычных рэжымаў і рынкавай эканомікі; існаванне так званых краін трэцяга свету, якія патрабуюць усталявання новага сусветнага парадку; захаванне і часам абвастрэнне канкурэнцыі паміж развітымі краінамі як у межах ЕЭС, так і паміж ЕЭС і ЗША, а таксама ЗША і Японіяй; адбываецца ўзмацненне эканамічнай і палітычнай рэгіяналізацыі суб'ектаў сусветнага палітычнага працэсу (Еўропа, Усходняя Азія і г.д.).

Так, Еўропа паступова рухаецца па шляху заходнееўрапейскай інтэграцыі, сучасны этап развіцця якой атрымаў назву маастрыхцкага працэсу. Вытокі такой інтэграцыі закладзеныя перш за ўсё ў сферы эканамічных адносін. інтэрнацыяналізацыя гаспадарчага і палітычнага жыцця патрабуе міжнароднага рэгулявання. Сістэма ЕС, што дзейнічала да падпісання Маастрыхцкіх дамоўленасцей, стварыла арганізацыйна-інстытуцыйнальны перадумовы для развіцця аб'яднаных тэндэнцый. Адзіны Еўрапейскі акт з'явіўся дакументам, які канстатаваў немагчымасць спынення працэсу інтэграцыі Заходняй Еўропы.

III. Рэспубліка Беларусь у сістэме міжнародных адносін. У апошнія гады ішоў працэс станаўлення беларускай дыпламатыі суверэннай дзяржавы, у час якога завязваліся кантакты з іншымі краінамі, усталёўваліся дыпламатычныя адносіны.

Перад знешняй палітыкай рэспублікі паўстаюць новыя задачы. Яны супадаюць і з новым этапам ў развіцці Беларусі. У першую чаргу ён звязаны з пераадоленнем крызісу, эканамічнымі рэформамі. Таму і дзейнасць Міністэрства замежных спраў будзе вызначацца стварэннем умоў для развіцця знешнеэканамічных сувязей. З 1994 г. у выпрацоўцы знешнепалітычнага курсу пачаў актыўна ўдзельнічаць новы інстытут прэзідэнцкай улады.

Зыходныя пазіцыі ў знешняй палітыцы вызначаюцца Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь:

1) суверэнітэт Беларусі і яе дзяржаўнасць; 2) прынцыпы роўнасці дзяржаў, непрымянення сілы, непарушнасці межаў, мірнага ўрэгулявання спрэчак, неўмяшання ва ўнутраныя справы іншых дзяржаў; 3) забеспячэнне нацыянальных інтарэсаў, нацыянальнай бяспекі; 4) дасягненне статусу нейтральнай дзяржавы (нейтралітэт – асобны прававы статус дзяржавы, знешнепалітычны курс якой характарызуецца няўдзелам яе ва ўзброеных канфліктах, ваенна-палітычных саюзах).

Першым крокам у фарміраванні знешнепалітычнага курсу Беларусі стала прынятая 27 ліпеня 1990 г. Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце, якая абвясціла незалежнасць Беларусі ў галіне міжнародных адносін, імкненне яе стаць бяз'ядзернай зонай і нейтральнай дзяржавай.

Сёння Рэспубліка Беларусь прызнаная 120 краінамі свету, са 110 з іх устаноўлены дыпламатычныя адносіны. У Мінску акрэдытаваны 32 дыпламатычныя і консульскія місіі розных дзяржаў і 7 прадстаўніцтваў міжнародных арганізацый. Падпісана каля 600 двухбаковых міждзяржаўных і міжурадавых дагавораў і пагадненняў.

Разам з тым існуюць пэўныя праблемы і цяжкасці для Беларусі ў сістэме міжнародных адносін:

- сціплыя матэрыяльныя магчымасці і побач з гэтым скарачэнне замежных інвестыцый;

- замежныя прадпрыемствы і інвестары займаюцца пераважна экспартам з Беларусі прадуктаў харчавання і сыравіны, а не вытворчасцю тавараў;

- Беларусь губляе рынкі збыту ў Расіі і СНД;

- марудна ідзе асваенне азіяцкага рэгіёна, а таксама ўскладнілася праблема інтэграцыі ў Еўропу;

- існуе праблема інфармаванасці замежных краін і арганізацый пра Беларусь.

З прыняццем Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь важнай задачай беларускай дзяржавы з'яўляецца не толькі рэалізацыя асноўных напямкаў знешняй палітыкі, закладзеных у Канстытуцыі, але і далейшая творчая распрацоўка беларускай знешнепалітычнай дактрыны. Зыходнымі момантамі тут з'яўляюцца прыярытэт нацыянальных інтарэсаў рэспублікі, забеспячэнне міжнароднай бяспекі.

Асабліва важным з'яўляецца дасягненне рэальнай незалежнасці і суверэнітэту, якія існуюць часта на дэкларатыўным узроўні. Менавіта тут шмат праблем і нявырашаных пытанняў. Гэта звязана з нестабільнасцю ўнутранай і знешнепалітычнай сітуацыі ў краіне, эканамічным, сацыяльным і духоўным крызісам грамадства.

Галоўную знешнепалітычную арыентацыю рэспублікі на бліжэйшую перспектыву вызначае шэраг момантаў: а) неабходнасць стварэння адзінай эканамічнай прасторы для СНД, без чаго немагчыма знайсці выйсце з эканамічнага крызісу; б) залежнасць ад расійскай сыравіны і рынку; в) традыцыйнае знаходжанне Беларусі ў сферы геапалітычных і ваенна-стратэгічных інтарэсаў Расіі.

Прыярытэтнымі задачы знешнепалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь уключаюць завяршэнне рэалізацыі агульнай стратэгіі Беларусі ў рамках СНД па развіццю інтэграцыйных працэсаў на трох уз-

роўнях: эканамічны саюз дванаццаці дзяржаў; мытны, эканамічны і гуманітарны саюз Беларусі, Расіі, Казахстана і Кыргызстана; максімальнае паглыбленне інтэграцыі і пашырэнне двухбаковага супрацоўніцтва з Расіяй. Новым крокам па паглыбленню беларуска-расійскай інтэграцыі з'яўляецца Дагавор аб стварэнні Саюза Беларусі і Расіі.

Рух Беларусі да незалежнасці і статусу нейтральнай дзяржавы ў сувязі з названымі вышэй момантамі павінен насіць паслядоўны і прамацыйны характар пры арыентацыі на прыярытэт жыццёвых нацыянальных інтарэсаў белаускай нацыі. Гэта прадугледжвае выкарыстанне геапалітычнага становішча рэспублікі ў справе развіцця шматлікіх сувязей паміж Усходам і Захадам, Поўначчу і Поўднем.

Далучэнне да дэмакратычных каштоўнасцей прывядзе да дэмакратызацыі беларускай навукі і культуры, будзе садзейнічаць пашырэнню кантактаў дзялячых культуры і навукі, выпрацоўцы цывілізаванага разумення мэт і сродкаў знешняй палітыкі.

Бяспека дзяржавы адлюстроўвае ўзровень і стан грамадскіх адносін, магчымасцей матэрыяльнага і духоўнага парадку. Яна мае ўнутраны і знешні аспекты і ўключае ў сябе эканамічную, палітычную, экалагічную, гуманітарную і ваенную бяспеку. Бяспека дзяржавы залежыць і ад геапалітычных фактараў (геаграфічныя, этнадэмаграфічныя ўмовы і аб'ектывізаваныя вынікі чалавечай жыццядзейнасці).

У сучаснай палітычнай рэальнасці праблема бяспякі Рэспублікі Беларусь атрымлівае новыя рысы і ў пэўнай меры перакрываецца праблемай яе стабільнасці. Гэта звязана з парушэннем эканамічных сувязей паміж былымі савецкімі рэспублікамі, узмацненнем эканамічнага і фінансавага хаосу на Беларусі, ліквідацыяй традыцыйных палітычных інстытутаў, дэвальвацыяй духоўных каштоўнасцей. У выніку сярод фактараў, што гарантуюць дзяржаўную бяспеку, у выдучы пераўтвараюцца фактары сацыяльнай стабільнасці.

Стабільнасць дзяржавы прадугледжвае ўстойлівасць і ўпарадкаванасць усіх сацыяльных утварэнняў, іх структур, функцый, адносін паміж імі, магчымасць кіравання палітычнымі і сацыяльнымі працэсамі, прадказальнасць дзеянняў кіруючых і кіруемых падсістэм. Разам з тым стабільнасць дзяржавы заўсёды адносная, бо дзяржава не проста функцыянуе, але і развіваецца.

Праблему бяспякі робіць актуальнай і сучасная дынаміка геапалітычных прыярытэтаў дзяржаў, асабліва ЗША і Расіі. Зыходзячы з гістарычнага вопыту дзяржаў, можна вылучыць два шляхі падтрымкі стабільнасці дзяржавы:

1) жорсткае, цэнтралізаванае кіраванне, якое азначае аўтарытарную ўладу, іерархію бюракратычнай сістэмы, поўнае рэгуляванне эканамічных, палітычных, сацыяльных і духоўных адносін;

2) гібкае кіраванне, звязанае з падзелам улад і іх функцый як па гарызанталі, так і па вертыкалі, развіццё шматлікіх форм дэмакратыі.

Разам з тым важнымі фактарамі, што забяспечваюць падтрымку стабільнасці і бяспекі з'яўляюцца аўтарытэт улады, паслядоўнасць палітычнага курсу, кіруемасць сацыяльнымі працэсамі.

Канцэпцыя нацыянальнай бяспекі Рэспублікі Беларусь заснаваная на прынцыпах непадзельнасці бяспекі, яе ўсеабдымнага характару і ўзаемадапаўняльнасці. Асноўным ядром гэтай мадэлі павінна стаць АБСЕ. З другога боку, гарантыі ваеннай бяспекі звязваюцца перш за ўсё з Дагаворам аб калектыўнай бяспецы дзяржаў СНД і двухбаковым супрацоўніцтвам у рамках Саюза Беларусі і Расіі.

Такая мадэль агульнай і ўсеабдымнай бяспекі ўлічвае, што вырашэнне праблем еўрапейскай бяспекі ў сучасную эпоху ў многім будзе залежыць ад характару ўзаемадзеяння і адносін паміж Заходняй Еўропай, ЗША і Расіяй.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Што Вы разумееце пад агульначалавечымі каштоўнасцямі? Ці юнуюць супярэчнасці паміж агульначалавечымі каштоўнасцямі і палітычнымі інтарэсамі?

2. Амерыканскі палітолаг Г.Маргентаў сцвярджае, што "усе нацыі ў адпаведнасці з дадзенымі ім магчымасцямі імкнуцца да аднаго: абароны сваёй фізічнай, палітычнай і культурнай ідэнтычнасці". Ці згодны Вы з падобным меркаваннем? Ці азначае гэта немагчымасць прадухілення супярэчнасцяў і войнаў у сучасным свеце?

3. Англійская даследчыца Е.Луард лічыць, што "сёння ніводная дзяржава, нават самая моцная, не здольная гарантаваць бяспекі для свайго насельніцтва. Сучасная ваенная тэхналогія трансфарміравала падобную здольнасць". Ці азначае гэта, што сёння няма неабходнасці ў канцэпцыі "нацыянальнай бяспекі"?

4. У чым, на Вашу думку, асаблівасці геапалітычнага становішча Рэспублікі Беларусь?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. ААН і яе роля ў сусветнай палітыцы.
2. Прырода палітычных канфліктаў і ўмовы стабільнасці міжнародных адносін.
3. Дэзінтэграцыя біпалярнага свету і перспектывы новага сусветнага парадку.
4. Асноўныя напрамкі знешняй палітыкі Рэспублікі Беларусь.

Літаратура

Дагавор аб стварэнні супольніцтва Беларусі і Расіі // Беларуская думка. – 1996. – № 6.

Зеркин Д.П. Основы политологии. – Ростов-на-Дону, 1996.

Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями). – Мн., 1997.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.ІІ. – Магілёў, 1995.

Политологический словарь. – М., 1995.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. Мн., 1995.

Шреппер Х.-А. Международные организации: справочник. – М., 1995.

Раздзел II. ПАЛІТЫЧНАЯ СІСТЭМА ГРАМАДСТВА

Тэма 7. ПАЛІТЫЧНАЯ СІСТЭМА І РЭЖЫМ: ПАНЯЦЦЕ І ТЫПЫ

1. Паняцце, структура і функцыі палітычнай сістэмы.
2. Тыпалогія палітычных сістэм.
3. Палітычны рэжым як характарыстыка палітычнай сістэмы.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і : палітычная сістэма, палітычная арганізацыя грамадства, палітычны рэжым, дэмакратыя, аўтарытарызм, таталітарызм, палітычныя нормы, палітычныя інстытуты, палітычныя адносіны.

Суб'екты палітычных адносін для ажыццяўлення ўлады, палітычнай дзейнасці і правядзення пэўнай палітыкі маюць патрэбу ў арганізацыйнай структуры, у палітычных інстытутах, праз якія згаданыя суб'екты выражаюць свае інтарэсы і волю. Такой структурай з'яўляецца палітычная сістэма.

1. Паняцце, структура і функцыі палітычнай сістэмы. Палітычная сістэма – частка палітычнай сферы, інтэграваная сукупнасць дзяржаўных і недзяржаўных інстытутаў, якія ажыццяўляюць уладу, кіраванне справамі грамадства, рэгуляванне ўзаемаадносін паміж класамі, сацыяльнымі групамі, нацыямі, дзяржавамі і забяспечваюць стабільнасць грамадства і пэўны сацыяльны парадак. Яна з'яўляецца рэгулюючай у адносінах да іншых грамадскіх сістэм (эканамічнай, сацыяльнай, духоўнай).

Палітычную сістэму ад іншых сістэм грамадства адрознівае: яе вяршэнства, абумоўленасць сацыяльна-эканамічнай структурай, адносна самастойнасць, актыўны ўплыў на ўсё грамадства.

Палітычная сістэма грамадства ўяўляе сабой пэўную структуру, элементы якой узаемазвязаныя, узаемадзейнічаюць і ствараюць устойлівае адзінства. Яе важнейшым кампанентам, галоўным сувязным звязном з'яўляецца ўлада, якая прыдае палітычнай сістэме цэласнасць, вылучае яе з грамадства ў якасці адносна самастойнай падсістэмы.

Палітычная сістэма грамадства складаецца з чатырох галоўных груп элементаў: 1) палітычныя інстытуты і арганізацыі; 2) палітычныя адносіны; 3) палітычныя і прававыя нормы; 4) палітычная свядомасць і палітычная культура.

Асновай палітычнай сістэмы з'яўляецца сукупнасць канкрэтных інстытутаў і арганізацый, якія ўзаемадзейнічаюць з масамі, ажыццяўляюць волю пэўных сацыяльных груп і ствараюць палітычную арганізацыю грамадства (дзяржава, палітычныя партыі, грамадскія і прадпрыемальніцкія арганізацыі, фармальныя і нефармальныя групы, царква). Палітычная арганізацыя грамадства цэментуе палітычную сістэму ў цэласны арганізм, надае ёй устойлівасць, фарміруе сродкі ўздзеяння на грамадства, стварае нормы палітычнага жыцця.

Паняцце "палітычная сістэма" сваім аб'ёмам больш шырокае, чым "палітычная арганізацыя грамадства", якая з'яўляецца часткай, важнейшым элементом палітычнай сістэмы. Палітычная арганізацыя грамадства выступае як складаны комплекс узаемадзейных адзін з адным ці супрацьдзейных адзін аднаму палітычных інстытутаў.

Гістарычна першым інстытутам палітычнай сістэмы была дзяржава, што ўтварылася ў сувязі з расколам грамадства на класы. Паралельна з узнікненнем дзяржавы складваліся палітычныя і прававыя нормы, што рэгулююць палітычныя адносіны, палітычная культура як сістэма ўяўленняў і прынцыпаў палітычных паводзін.

Сярод палітычных інстытутаў і арганізацый, а таксама і ўсіх астатніх структурных элементаў палітычнай сістэмы выдучае месца належыць яе стрыжнёваму кампаненту, цэнтральнаму элементу – дзяржаве, якая выступае асноўным носьбітам палітычнай улады, галоўным аб'ектам і суб'ектам палітычнай дзейнасці і палітычных адносін, прадстаўніком усёй грамадзянскай супольнасці, валодае суверэнітэтам (вяршэнствам у межах дзяржаўных граніц і незалежнасцю па-за імі).

Апрача палітычных арганізацый, у склад палітычнай сістэмы грамадства ўваходзяць **палітычныя адносіны** (паміж класамі, нацыямі, дзяржавамі, палітычнымі арганізацыямі і ўстановамі). Яны ўяўляюць сабой разнавіднасць грамадскіх адносін і складаюцца ў працэсе ажыццяўлення палітычнай улады ці накіраваны на яе. Гэтыя адносіны – аснова палітычнай сістэмы. Яны адлюстроўваюцца ў функцыянаванні адпаведных палітычных арганізацый і іх узаемаадносін.

Істотным элементам палітычнай сістэмы з'яўляюцца **палітычныя і прававыя нормы**, што складаюць яе нарматывную аснову. Зазначаныя нормы рэгулююць палітычныя адносіны, надаючы ім прававую ўпарадкаванасць. Найбольш важныя з іх – дзяржаўна-прававыя нормы. Асабліва вялікая іх роля ў рэгламентацыі палітычнай дзейнасці. У сістэме прававых нормаў вяршэнства належыць канстытуцыйнаму праву, дзе вызначаецца сістэма дзяржаўных органаў, іх кампетэнцыя і прынцыпы дзейнасці.

Да ліку элементаў палітычнай сістэмы адносяцца таксама **палітычная свядомасць і палітычная культура**. У адпаведнасці з палітычнымі ўяўленнямі будзеца структура сістэмы, функцыянуюць інстытуты, ствараюцца нормы, адбываецца фарміраванне палітычнай і прававой культуры грамадства. Палітычная культура як сукупнасць тыповых для дадзенага грамадства ўкаранелых стэрэатыпаў палітычных уяўленняў, каштоўнасцей арыентацый, устаноў і палітычных паводзін з'яўляецца якаснай характарыстыкай усяго палітычнага жыцця, палітычных інстытутаў, адносінаў і працэсаў.

У вызначэнні зместу палітычнай сістэмы ў паліталогіі існуе вялікая разнастайнасць падыходаў, што абумоўлена складанасцю і неадназначнасцю данай палітычнай з'явы. Адна вучоныя інтэрпрэтуюць палітычную сістэму як комплекс ідэй, што ляжаць у аснове палітыкі, другія – як сістэму ўзаемадзеянняў, трэція – як сукупнасць пэўных элементаў і г.д. Напрыклад, Д.Істан вызначае палітычную сістэму як дзейнасць суб'ектаў палітычных адносін паводле размеркавання ў грамадстве розных каштоўнасцей і даброт; Р.Даль трактуе гэту сістэму як сукупнасць чалавечых адносін, што ўключае ў сябе адносіны ўлады, кіравання і аўтарытэту; Ф.Мюлер інтэгруе ў гэта паняцце ўсе фактары, якія ў той ці іншай меры вызначаюць грамадскае жыццё і палітыку. У айчынай паліталогіі палітычная сістэма вызначаецца часцей за ўсё як сукупнасць і ўзаемадзеянне ўсіх палітычных інстытутаў у грамадстве, што рэгулююць палітычнае жыццё.

У структуры палітычнай сістэмы вылучаюцца больш ці менш аднадушна і нашымі, і замежнымі палітолагамі такія яе падсістэмы, як інстытуцыянальная, нарматыўная, функцыянальная, камунікатыўная.

Інстытуцыянальная падсістэма ўключае палітычныя інстытуты, кожны з якіх таксама з'яўляецца сістэмай – дзяржаўнай, партыйнай, грамадска-палітычнай, што ў сваю чаргу складаецца з прыватных падсістэм. Вядучым палітычным інстытутам, які сканцэнтруе ў сабе максімальную палітычную ўладу, з'яўляецца дзяржава. Асобная роля ў палітычнай сістэме належыць палітычным партыям і грамадска-палітычным арганізацыям.

Нарматыўная (рэгулятыўная) падсістэма ўключае ў сябе разнастайныя нормы – прававыя, маральныя, палітычныя традыцыі і г.д., што рэгулююць палітычнае жыццё. Пэўнае месца ў структуры гэтых норм займае права, якое служыць галоўным нарматыўным рэгулятарам усіх сацыяльных адносін, базай функцыянавання не толькі дзяржаўных, але і грамадскіх арганізацый, развіцця усёй палітычнай сістэмы. У пра-

ве адлюстроўваецца дзяржаўная воля, вызначаецца парадак адносін у розных сферах грамадскага жыцця.

Функцыянальная падсістэма праяўляецца ў формах і напрамках палітычнай дзейнасці, у розных палітычных працэсах, у спосабе і метадах ажыццяўлення ўлады. Гэта знаходзіць абагульненае адлюстраванне ў паняцці "палітычны рэжым".

Камунікатыўная падсістэма ахоплівае разнастайныя формы ўзаемадзеянняў як унутры палітычнай сістэмы, напрыклад, паміж партыямі і дзяржавай, так і паміж палітычнай і эканамічнай падсістэмамі, а таксама паміж палітычнай сістэмай адной краіны і іншых краін.

Адной з найбольш істотных характарыстык любой палітычнай сістэмы выступае яе жыццядзейнасць, што праяўляецца ў працэсе выканання ёю пэўных функцый. У функцыях адлюстроўваецца сацыяльная сутнасць і прызначэнне палітычнай сістэмы.

Функцыі палітычнай сістэмы могуць вызначацца рознымі спосабамі, што выкліканае складанасцю і шматграннасцю палітычнага жыцця. У замежнай літаратуры існуе некалькі варыянтаў класіфікацыі палітычнай сістэмы. Так, Г.Алманд адрознівае **ўваходныя і выходныя функцыі**. Да першых адносяцца палітычная сацыялізацыя і палітычнае рэкрутаванне, артыкуляцыя інтарэсаў, іх агрэгаванне, а таксама палітычная камунікацыя, да другіх – норматворчасць, прымяненне распацаваных правіл і норм, кантроль за іх выкананнем.

Палітычная сацыялізацыя адлюстроўваецца ў прылучэнні членаў грамадства да палітычнай дзейнасці. Праз палітычнае рэкрутаванне, у аснове якога ляжыць тая ці іншая форма адбору, запаўняюцца ячэйкі ў палітычнай сістэме. Артыкуляцыя інтарэсаў праяўляецца ў прад'яўленні патрабаванняў да тых, хто выпрацоўвае палітычныя рашэнні. Агрэгаванне інтарэсаў адбываецца ў форме звароту і ўзгаднення прэтэнзій і патрабаванняў, пераўтварэння іх у нейкую палітычную пазіцыю, надання ёй выгляду палітычнай платформы, палітычнай заявы, праграмы. Гэта функцыя часцей за ўсё рэалізуецца палітычнай партыяй. Палітычная камунікацыя ажыццяўляецца ў форме розных узаемадзеянняў паміж элементамі палітычнай сістэмы, а таксама паміж палітычнай сістэмай і асяроддзем.

Важнейшай выходнай функцыяй з'яўляецца норматворчасць, у працэсе якой распацоўваюцца правілы і законы, што рэгулююць паводзіны. Прымяненне правіл і норм мае на мэце ўвядзенне іх у дзеянне і выкананне. Кантроль за выкананнем правіл мяркуе вытлумачэнне законаў, стрыманне дзеянняў, што парушаюць правілы, урэгуляванне

канфліктаў, накладанне пакаранняў. Гэта функцыя не зводзіцца да судовай улады, хоць і знаходзіцца пераважна ў яе распараджэнні.

Існуюць і іншыя падыходы да класіфікацыі функцый. Так, сярод **пазасістэмных функцый** вылучаюць: палітычнае прадстаўніцтва, мэтамеркаванне, інтэгратыўную, рэгулятыўную, камунікатыўную.

Да **ўнутрысістэмных функцый** адносяць каардынацыйную, звязаную з вызначэннем месца кожнага элемента ў палітычнай сістэме, падтрыманнем сувязі паміж імі, а таксама запаўняльную, што стварае элементы, неабходныя для нармальнага функцыянавання сістэмы.

Функцыі палітычнай сістэмы не з'яўляюцца нязменнымі. Яны развіваюцца з улікам канкрэтна-гістарычных умоў, палітычнай стабільнасці. Са зменаў эканамічных і сацыяльных адносін змяняюцца і палітычныя адносіны, мадыфікуецца палітычная сістэма.

З мадыфікаваннем палітычнай сістэмы звязанае пытанне аб яе эфектыўнасці. У самым агульным плане можна сказаць, што палітычная сістэма эфектыўная толькі тады, калі яна выконвае свае функцыі. Паколькі апошнія вельмі разнастайныя, то і праблемы эфектыўнасці выглядаюць вельмі неадназначна. Палітычная сістэма з'яўляецца эфектыўнай, калі яна не падзяляе, не раскоўвае грамадства, а садзейнічае яго аб'яднанню. Яе эфектыўнасць адлюстроўваецца ў той жа час у здольнасці захоўваць сваё цэласнасць і пэўную аўтаномію ад грамадства, а таксама і ў фарміраванні гарманічных адносін з асяроддзем.

II. Тыпалогія палітычных сістэм. Яна заснаваная на разнастайных крытэрыях. Тыпалогія палітычных сістэм, створаная на аснове марксісцкага падыходу, абапіраецца на такія крытэрыі, як тып фармацыі і характар сацыяльна-эканамічнай структуры. У адпаведнасці з гэтым вылучаюцца рабаўладальніцкая, феадальная, буржуазная сацыялістычная палітычныя сістэмы.

У заходняй паліталогіі тыпалагізацыя палітычных сістэм грунтуецца на іншых крытэрыях. Прыхільнікі сістэмнага падыходу (Г.Голдмен, Д.Мілер і інш.) прапаноўваюць падзяляць палітычныя сістэмы на **адкрытыя**, якія маюць дынамічную структуру і шырокія ўзаемасувязі з асяроддзем, і **закрытыя** – з жорсткай фіксаванай структурай і вельмі слабымі сувязямі з асяроддзем. Прыкладамі закрытых палітычных сістэм з'яўляюцца сістэмы, што існавалі раней у сацыялістычных краінах, а таксама існуючыя цяпер у Кітаі, на Кубе і ў іншых дзяржавах.

Шырока распаўсюджанае дзяленне палітычных сістэм на **дэмакратычныя, аўтарытарныя, таталітарныя, пераходнага тыпу, за-**

снаваныя на характары палітычнага рэжыму. У дэмакратычнай палітычнай сістэме дзейнічаюць механізмы кантролю грамадзян за ўладай, сферы дзеяння якой абмежаваныя. У таталітарных сістэмах улада поўнаасцю кантралюе не толькі дзейнасць усіх дзяржаўных і грамадскіх структур, але і прыватнае жыццё грамадзян.

Некаторыя заходнія палітолагі (Д.Коўлмен і інш.) дыферэнцыруюць палітычныя сістэмы на **традыцыйныя, патрыярхальныя, змешаныя і сучасныя**, у якіх палітычнае развіццё знаходзіцца на "аўтарытарнай", "паўспаборнай" і "спаборнай" стадыях. Вылучаюць таксама **завершаныя і незавершаныя** палітычныя сістэмы. Апошнія асабліва характэрныя для краін, што развіваюцца, дзе ёсць дзяржава, але няма партый, ёсць права, але няма палітычных традыцый. У залежнасці ад канцэнтрацыі ці размеркавальнасці ўлады вылучаюць **цэнтралізаваную і дэцэнтралізаваную** палітычныя сістэмы. У дэмакратычнай сістэме ўлада раздзеленая і разгрупаваная, у аўтакратычнай – сканцэнтраваная ў руках аднаго суб'екта, часцей за ўсё прэзідэнта. Паводле партыйна-палітычнай інфраструктуры адрозніваюць **шматпартыйную, двухпартыйную і аднапартыйную** палітычныя сістэмы.

Частка даследчыкаў вылучае тры асноўныя мадэлі палітычнай сістэмы: **камандную, спаборніцкую і кансацыяльную** (сацыя-прымі-ральную). У гэтай тыпалогіі ўлічваецца некалькі прыкмет, але сярод іх ёсць дамінуючая. Асноўная прыкмета першай сістэмы – камандны стыль кіравання грамадствам, адміністраванне, прымушэнне. Галоўны паказчык другой – палітычнае процістаянне, супрацьборства розных сіл, іх спаборнасць у палітычным працэсе. Трэцяя сістэма характарызуецца ў якасці асноўнай рысы пошукамі кампрамісу і кансэнсусу.

Не менш распаўсюджаная класіфікацыя палітычных сістэм на **традыцыйныя і мадэрнізаваныя**. У аснове традыцыйных сістэм ляжыць неразвітая грамадзянская супольнасць, слабая дыферэнцыраванасць палітычных роляў, харызматычны спосаб абгрунтавання ўлады. У мадэрнізаваных палітычных сістэмах існуе развітая грамадзянская супольнасць, дыверсіфікацыя палітычных роляў, рацыянальны спосаб абгрунтавання ўлады.

Тыпалогія, прапанаваная Г.Алмандам, абаяпіраецца на розныя палітычныя культуры з вылучэннем чатырох тыпаў – англа-амерыканскай, кантынентальна-еўрапейскай, даіндустрыяльнай і часткова індустрыяльнай, таталітарнай палітычных сістэм.

Англа-амерыканская сістэма характарызуецца перавагай у ёй такіх каштоўнасцей, як свабода асобы, дабрабыт і бяспека, што падзяляе большасць насельніцтва. Для яе ўласцівая спецыялізацыя палітычных адносін (партый, груп, інтарэсаў і інш.) на выкананні асобных функцый. Улада і ўплыў тут размеркаваныя паміж рознымі звёнамі сістэмы.

Кантынентальна-еўрапейскія сістэмы адрозніваюцца фрагментарнасцю палітычнай культуры, якая мае ў цэлым агульную базу. Для іх характэрна суіснаванне старых і новых культур, нераўнамернае развіццё асобных субкультур.

Дэіндустрыяльныя і часткова індустрыяльныя палітычныя сістэмы таксама маюць змешаную палітычную культуру, што рэзка адрозніваецца ад гамагеннай амерыканскай культуры. У іх вышэйшы ўзровень насілля, які параджаецца цяжасцямі камунікацыі і каардынацыі. Неабходнасць у прымяненні насілля пры гэтым выклікаецца наяўнасцю рэзка разыходных палітычных арыентацый, што спараджаюць бар'еры пры іх узгадненнях. Падзел улад тут праводзіцца невыразна, асобныя элементы палітычнай сістэмы могуць прысвойваць сабе функцыі іншых яе звёнаў.

У **таталітарных** палітычных сістэмах самадзейнасць і добраахвотныя асацыяцыі забароненыя, камунікацыі кантралююцца дзяржавай. Пераважае прымусовы тып палітычнай актыўнасці. Улада канцэнтруецца ў руках бюракратычнага апарату, кантралюецца маналітнай партыяй.

У залежнасці ад арыентацыі на стабільнасць ці перамены палітычныя сістэмы падраджаюцца на **кансерватыўныя**, якія захоўваюць і падтрымліваюць усталяваны парадак, і тыя, што **трансфарміруюцца**, праводзяць грамадскія пераўтварэнні. Апошнія адрозніваюцца вялікім дынамізмам, арыентацыяй на правядзенне рэформ. Палітычныя сістэмы, якія трансфарміруюцца, дзеляцца на **рэакцыйныя**, што арыентуюцца на мінулыя, пераадоленыя спосабы сацыяльнага і палітычнага жыцця, і **прагрэсіўныя**, якія маюць на мэце фарміраванне грамадства новага тыпу.

Існуюць і іншыя, менш распаўсюджаныя класіфікацыі. Так, З.Бжэзінскі і С.Хацінгтон падзяляюць палітычныя сістэмы на **інструментальныя і ідэалагічныя**. Першыя (ЗША) узнікаюць як натуральны вынік сацыяльнага і палітычнага развіцця, другія ствараюцца прымусова паводле рацыяльна абгрунтаванай мадэлі.

Разнастайнасць прыведзеных тыпалогій сведчыць аб шматмернасці палітычнага свету і аб магчымасці яго аналізу з пазіцый самых розных крытэрыяў. З гэтага пункту погляду кожная рэальная сістэма, што існуе ў той ці іншай краіне, можа характарызавацца пры дапамозе розных паказчыкаў і мець розныя вызначэнні і класіфікацыі.

У цяперашні час у рэспубліках СНД, у тым ліку і на Беларусі, ажыццяўляецца рэформа палітычнай сістэмы. Былая палітычная сістэма СССР жыве сябе з-за празмернага адзяржаўлення сацыяльнага жыцця, адчужэння народа ад палітычнай улады, звышбюракратызацыі ўсіх грамадскіх сфер.

III. Палітычны рэжым як характарыстыка палітычнай сістэмы. Для характарыстыкі палітычных сістэм шырока прымяняецца паняцце "палітычны рэжым". Гэтым паняццем абазначаецца той ці іншы спосаб уладарання, функцыянавання дзяржавы і палітычнай сістэмы ў цэлым, што вызначае якасць палітычнага жыцця. Індикатарамі для характарыстыкі палітычных рэжымаў выступаюць: 1) становішча асобы ў грамадстве, стан правоў і свабод, магчымасць вырашэння і рэалізацыі інтарэсаў; 2) ступень, характар уцягненасці (добраахвотная і ўсвядомленая або прымусовая і маніпуліруемая) грамадзян у палітыку і кіраванне, выніковасць іх дзейнасці; 3) суадносіны грамадскага самакіравання і дзяржаўнага кіравання; 4) метады ажыццяўлення палітычнай улады і інш.

Большасць палітолагаў на аснове гэтых, а таксама і такіх, як наяўнасць шматпартыйнасці, легальнай апазіцыі, прынцыпу раздзялення ўлад, вылучаюць дэмакратычныя і недэмакратычныя рэжымы.

Дэмакратычны рэжым – гэта такі спосаб ажыццяўлення ўлады, такое дзяржаўна-палітычнае ўладкаванне, у якім кіраўніцкія функцыі заснаваныя на прызнанні правоў народа ўдзельнічаць у вырашэнні дзяржаўных спраў у спалучэнні з шырокім колам грамадзянскіх правоў і свабод. Адметныя рысы дэмакратычнага рэжыму: а) чэсныя, свабодныя, альтэрнатыўныя, спаборніцкія, рэгулярныя выбары; б) роўнасць усіх грамадзян, абвяшчэнне і гарантаванне іх правоў і свабод; в) выбарнасць прадстаўнічых органаў; г) развіццё ўсіх форм непасрэднай дэмакратыі; д) раздзяленне ўлад; е) шырокі палітычны плюралізм, галоснасць; ж) ненасіўнае вырашэнне канфліктаў; з) наяўнасць прававой дзяржавы і інш.

Ва ўмовах дэмакратычнага рэжыму маюць магчымасць дзейнічаць не толькі партыі, што падтрымліваюць урад, але і апазіцыйныя; у

сістэму вышэйшых органаў улады дзяржавы ўваходзіць агульнадзяржаўны прадстаўнічы орган (парламент, які выбіраецца ва ўмовах легальнага змагання палітычных партый); урад фарміруецца партыямі ў адпаведнасці з вынікамі іх легальнай барацьбы на выбарах; ёсць наяўнасць альтэрнатыўных крыніц інфармацыі.

У залежнасці ад спецыфікі раздзялення ўлад вылучаюць два падтыпы дэмакратычных рэжымаў – **прэзідэнцкі і парламенцкі**.

Пры прэзідэнцкім рэжыме выканаўчая ўлада не падпарадкаваная парламенту. Яна канцэнтруецца ў руках прэзідэнта, які назначае кабінет міністраў, кіраўнікоў дэпартаментнаў. Члены ўрада падсправядачныя толькі перад прэзідэнтам. Класічным прыкладам прэзідэнцкага рэжыму з'яўляюцца ЗША.

Пры парламенцкім рэжыме кіраўнік дзяржавы падпарадкоўваецца парламенту, якому належыць і заканадаўчая ўлада (Велікабрытанія, Германія, італія).

Аднак значная колькасць дэмакратычных рэжымаў з цяжкасцю падыходзіць пад "чысты" прэзідэнцкі або парламенцкі. Таму вылучаюць **змешаныя** (парламенцка-прэзідэнцкія, паўпрэзідэнцкія палітычныя сістэмы), якія спалучаюць у сабе рысы двух падтыпаў дэмакратычных рэжымаў (Францыя, Швейцарыя).

Дэмакратычны палітычны рэжым у цяперашні час прызнаецца лепшай арганізацыйнай формай чалавецтва. Ён стварае атмасферу ўзаемнага даверу і цяргімасці. Пры гэтым рэжыме правы чалавека разглядаюцца як вышэйшая каштоўнасць, а іх гарантаванне – як галоўная сацыяльна-палітычная функцыя дзяржавы.

Амерыканскі палітолаг Р.Даль для характарыстыкі рэальна існуючых палітычных рэжымаў, што ў найбольшай ступені адпавядаюць дэмакратычнаму ідэалу, увёў у сучасную палітычную навуку паняцце **паліярхія** (множнасць, разгрупаванасць улады). На яго думку, **паліярхія** – палітычны рэжым, важнейшымі рысамі якога з'яўляюцца высокі ўзровень палітычнага ўдзелу грамадзян і развітае адкрытае палітычнае саперніцтва розных груп і палітычных лідэраў у барацьбе за падтрымку электарату на выбарах. Гэта не праўленне ад імя народа і для народа, а палітычная сістэма, пры якой кіраванне меншасці дазволенае і кантралюецца большасцю. Тым самым існуюць гарантыі, што абараняюць грамадзян ад безадказнасці і самавольства эліты.

У сучасных умовах, калі вызначылася тэндэнцыя трансфармацыі шэрагу таталітарных і аўтарытарных рэжымаў у дэмакратыі, палітолагі сталі вылучаць у якасці пераходнага стану палітычнай сістэмы **ліберальны рэжым** – дзяржаўна-палітычнае ўладкаванне грамадства, якое характарызуецца пераходам ад таталітарызму ці аўтарытарызму да дэмакратыі і наадварот. Для гэтага рэжыму характэрна: 1) адсутнасць стабільных палітычных структур; 2) слабасць сацыяльна-эканамічных праграм; 3) невыразнасць патрабаванняў грамадзянскіх правоў і свабод, галоснасці, фарміравання альтэрнатыўных палітычных структур; 4) палітызацыя мас і інш.

Падобны рэжым мае месца цяпер у Рэспубліцы Беларусь, дзе робяцца пэўныя спробы дэмакратызацыі грамадства, прымаюцца захады паводле зацвярджэння і выканання прынцыпаў прававой дзяржавы, станаўлення грамадзянскай супольнасці.

Недэмакратычныя рэжымы падзяляюцца на аўтарытарныя і таталітарныя.

Аўтарытарны рэжым – гэта дзяржаўна-палітычнае ўладкаванне, аснову якога складае моцная неабмежаваная законам улада адной асобы або групы асоб. Пры гэтым рэжыме: а) істотна абмяжоўваюцца асноўныя дэмакратычныя свабоды грамадзян; б) забараняюцца апазіцыйныя партыі і грамадскія арганізацыі, незалежныя прафсаюзы, прэса; в) адбываецца зрастанне кіруючай палітычнай партыі з дзяржаўным апаратам; г) не дзейнічае прынцып падзелу ўлад; д) парламент ператвараецца ў другасную ўстанову або наогул ліквідуецца, а ўлада сканцэнтравана ў руках кіраўніка ўрада ці дзяржавы і інш.

Існуе некалькі відаў аўтарытарных рэжымаў: ваенны, тэакратычны, нацыянал-патрыятычны, папулісцкі, манархічны.

Аўтарытарныя рэжымы ўзнікаюць звычайна ва ўмовах пераходных эпох (напрыклад, пры злome старых сацыяльна-эканамічных інстытутаў, калі асабліва патрабуецца моцная ўлада) і абапіраецца на ўзброеныя сілы і іншыя органы прымушэння. Такія рэжымы існуюць, галоўным чынам, у краінах трэцяга свету. Яны вельмі блізкія да таталітарных і часта нават немагчыма вызначыць мяжу, за якой аўтарытарызм можа перарасці ў таталітарызм (на думку некаторых палітолагаў, крайнюю форму аўтарытарнага рэжыму) і наадварот.

Таталітарны рэжым – дзяржаўна-палітычнае ўладкаванне, якое характарызуецца ўсеабыдным кантролем дзяржавы над насельніцтвам, усімі сферамі грамадскага жыцця і абапіраецца на сістэматычнае прымяненне насілля ці яго пагрозу. Характэрнымі прыкметамі гэтага рэжыму з'яўляюцца: 1) наяўнасць адзінай масавай пар-

тыі, арганізаванай недэмакратычным шляхам, дзе ўлада ідзе зверху ад лідэра, а не наадварот; 2) панаванне афіцыйнай ідэалогіі, якая вызначаецца лідэрам і навязваецца ўсім членам грамадства; 3) манопольны кантроль за ўсімі сферамі жыцця, уключаючы вытворчасць і эканоміку, адукацыю і культуру, сродкі масавай інфармацыі і паводзіны асобы; 4) фарміраванне ўлады на ўсіх узроўнях праз закрытыя каналы наменклатуры; 5) адсутнасць прынцыпу падзелу ўлад і інш.

Важнейшыя разнавіднасці таталітарных рэжымаў: а) камуністычны, што ўпершыню ўзнік у Расіі ў выніку палітыкі "ваеннага камунізму" і "сацыялістычнага будаўніцтва"; б) фашысцкі, які перамог у Італіі, а пазней у Іспаніі і Партугаліі; в) нацыянал-сацыялістычны, класічны прыклад якога – гітлераўская Германія. Да таталітарных рэжымаў належаць расісцкі, ваенна-дыктатарскі і інш.

Такім чынам, палітычная сістэма грамадства з'яўляецца складаным, шматгранным інстытуцыянальным механізмам палітыкі. Яе аптымальнае функцыянаванне мае выключна важнае значэнне для жыццяздольнасці і нармальнага развіцця як грамадства ў цэлым, так і груп і індывідаў, што яго складаюць. Для поўнага і ўсебаковага пазнання палітычнай сістэмы неабходна паглыбленае вывучэнне кожнага з яе элементаў, іх узаемасувязей і ўзаемадзеяння.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Ці тоесныя паняцці "палітычная сістэма" і "палітычная арганізацыя грамадства"?

2. Які з элементаў палітычнай сістэмы выступае галоўным, вызначальным? Чаму?

3. Чаму ў XX стагоддзі таталітарныя рэжымы ўзніклі ў шэрагу краін Еўропы?

4. Якія сацыяльныя пласты грамадства і чаму становяцца апорай таталітарных рэжымаў?

5. Дайце вызначэнне палітычнага рэжыму на Беларусі, абапіраючыся на Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь (са змяненнямі і дапаўненнямі).

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Тыпы сучасных палітычных сістэм, крытэрыі іх тыпалагізацыі.
2. Палітычныя рэжымы і правы грамадзян.
3. Таталітарызм і асаблівасці яго праяўлення ў XX стагоддзі.
4. Рэформа палітычнай сістэмы ў Рэспубліцы Беларусь: мэта, дасягненні, праблемы.

Літаратура

Андреев С.С. Политические системы и политическая организация общества // Социально-политические науки. – 1992. – № 1.

Андреев С.С. Политический режим и политическая демократия // Социально-политические науки. – 1992. – № 2-3.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.І. – Мінск, 1994.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Брайма. – Мн., 1995.

Сумбатян Ю.Г. Тоталитаризм как категория политической социологии // Социс. – 1994. – № 1.

Цыганков А.П. Политический режим // Социально-политический журнал. – 1996. – № 1.

Тэма 8. ДЗЯРЖАВА – АСНОЎНЫ ІНСТЫТУТ ПАЛІТЫЧНАЙ СІСТЭМЫ

1. Паходжанне, сутнасць, функцыі, тыпы і формы дзяржавы.

2. Прававая сацыяльная дзяржава і цывільнае грамадства.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і : дзяржава, прававая дзяржава, эатызм, цывільнае грамадства, манархія, рэспубліка, унітарная дзяржава, федэратыўная дзяржава, канфедэрацыя, суверэнітэт.

Дзяржава – складаны сацыяльны феномен. Яна з’яўляецца самым відавочным праяўленнем улады ў гісторыі чалавецтва. Дзяржаўная ўлада выступае як вышэйшая форма палітычнай улады. Найперш існуе ўлада дзяржавы, а потым ужо розныя віды ўлады ў межах дзяржавы, якая выступае як асноўны сродак ажыццяўлення палітычнай улады. Гэта надае дзяржаве статус асноўнага інстытута палітычнай сістэмы.

І. Паходжанне, сутнасць, функцыі, тыпы і формы дзяржавы.

Разуменне дзяржавы ўяўляе сабой адну з найбольш значных задач палітычнай думкі. Існуюць розныя канцэпцыі, якія даюць тлумачэнне прычынам узнікнення дзяржавы:

- развіццё патрэбнасцей людзей, падзел працы, адасабленне дзейнасці ў кіраўніцтве грамадствам і вылучэнне дзеля гэтага спецыяльнага інстытута-дзяржавы (Платон);

- развіццё грамадскіх сувязей паміж сям’ёй, родам і абшчынай, у выніку якіх узнікае арганізацыя супольнасці грамадзян, што маюць права браць удзел у заканадаўчай і судовай уладзе (Арыстоцель);

- зменлівасць палітычных станаў грамадства, якім уласцівыя асаблівых адносіны паміж тымі, хто пануе і падначаленымі, наяўнасць ад-

паведнай арганізаванай палітычнай улады, юстыцыі, устанаўленне законаў (Н.Макіявелі);

- імкненне зберагчы сваю ўласнасць і жыццё, лепшым чынам забяспечыць свае натуральныя правы вымушае людзей заключаць паміж уладаром і падданымі пагадненне аб утварэнні спецыяльнага органа – дзяржавы (Т.Гобс, Дж.Лок, Ж.-Ж.Русо);

- крыніцай дзяржавы з'яўляецца сіла, выяўленая ў захопе ўлады або заваяванні адных народаў іншымі (Д.Юм, Ф.Апенгеймер, Л.Гумпловіч);

- узнікненне ў выніку грамадскага падзелу працы, паяўлення прыватнай уласнасці, класаў з несупадаючымі інтарэсамі і эксплуатацыі часовай формы ўлады ў выглядзе дзяржавы, якая знікне з пераходам да самарэгуляванага грамадства (К.Маркс, Ф.Энгельс, У.Ленін).

Шматлікія даследаванні наводзяць на думку, што натуральна-гістарычны працэс утварэння дзяржавы залежыць ад шэрагу фактараў, сярод якіх наўрад ці ўдасца вылучыць вызначальныя.

У сучасны перыяд паняцце "дзяржава" можа мець розны сэнс у залежнасці ад кантэксту. У шырокім сэнсе дзяржаву разглядаюць як абазначэнне адносін улады паміж рознымі групамі грамадзян, грамадскімі арганізацыямі, разнастайнымі інстытутамі ўлады. У больш вузкім азначэнні пад дзяржавай разумеюць арганізацыю прадстаўнічых і выканаўча-распарадчых органаў палітычнай улады на пэўнай тэрыторыі.

У штодзённай свядомасці дзяржава атаясамліваецца з краінай, грамадствам, народам.

Эвалюцыя ўяўленняў аб дзяржаве і яе ролі ў палітычнай сістэме грамадства адзначана не толькі этатысцкай накіраванасцю. У адрозненне ад **этатызму**, які характарызуе дзяржаву як вышэйшы вынік і мэту грамадскага развіцця (Т.Гобс, Дж.Лок, Ж.-Ж.Русо і інш.), **антыэтатызм** разглядае дзяржаву як сацыяльнае зло, гвалт над асобай (М.Шцірнер, П.Прудон, М.Бакунін, П.Крапоткін і інш.).

Неад'емнымі атрыбутамі дзяржавы выступаюць **тэрыторыя, насельніцтва і ўлада**.

Неабходна адзначыць, што розныя па тыпах і формах дзяржавы маюць агульныя рысы: наяўнасць публічнай улады, апарату кіравання і групы прафесіяналаў-кіраўнікоў; суверэнітэт – вяршэнства ўлады на пэўнай тэрыторыі; права на збіранне падаткаў з насельніцтва; наяўнасць інстытута грамадзянства; ажыццяўленне палітыкі ад імя ўсяго грамадства; манополія на легальнае выкарыстанне прымусу.

Адзначаныя рысы адрозніваюць дзяржаву ад іншых грамадскіх інстытутаў, а сутнасць дзяржавы знаходзіць сваё праяўленне ў **функцыях**, якія адлюстроўваюць галоўныя напрамкі дзейнасці гэтага па-

літычнага інстытута. Сучасныя аўтары, як правіла, падзяляюць функцыі дзяржавы на **знешнія і ўнутраныя**. Да знешніх функцый адносяцца: абарона дзяржавы; супрацоўніцтва з іншымі дзяржавамі; інтэграцыя ў сусветную эканоміку і знешнеэканамічнае партнёрства; захаванне і падтрымка міжнароднага парадку.

Сярод **ўнутраных функцый** дзяржавы вылучаюць: эканамічную, сацыяльную, экалагічную, абарону правоў і свабод грамадзян, культурна-вываўчую і інш.

Існуюць і іншыя падыходы да вызначэння функцый дзяржавы.

Знешнія і ўнутраныя функцыі дзяржавы ўзаемазвязаныя. Іх ажыццяўленне адбываецца пры дапамозе дзяржаўнага механізму, які вызначае ўнутранае ўладкаванне і функцыянаванне пэўнага комплексу спецыяльных органаў і ўстаноў (прадстаўнічых, выканаўчых, судовых і інш.). Складаныя часткі дзяржаўнага механізму і парадак іх функцыянавання вызначаюцца Канстытуцыямі адпаведных краін.

Так, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь замацоўвае парадак ажыццяўлення дзяржаўнай улады на аснове падзелу яе на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Дзяржаўныя органы ў межах сваіх паўнамоцтваў з'яўляюцца самастойнымі, узаемадзейнічаюць паміж сабой, стрымліваюць і ўраўнаважваюць адзін аднаго.

Кіраўніком дзяржавы, гарантам Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь з'яўляецца Прэзідэнт, які выбіраецца непасрэдна народам Беларусі на 5 гадоў. Згодна з Канстытуцыяй, Прэзідэнт увасабляе адзінства народа, гарантуе рэалізацыю асноўных напрамкаў унутранай і знешняй палітыкі, прадстаўляе Рэспубліку Беларусь у адносінах з іншымі дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі. Ён прымае меры па ахове суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, яе нацыянальнай бяспекі і тэрытарыяльнай цэласнасці, забяспечвае палітычную і эканамічную стабільнасць, пераемнасць і ўзаемадзеянне органаў дзяржаўнай улады. Прэзідэнт, як кіраўнік дзяржавы, назначае выбары ў Палату прадстаўнікоў і Савет Рэспублікі, мясцовыя прадстаўнічыя органы, распускае палаты ў выпадках, прадугледжаных Канстытуцыяй, стварае і скасоўвае іншыя органы, вызначае структуру ўрада рэспублікі, прызначае кіраўнікоў рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання і вызначае іх статус, вырашае пытанні аб прыёме ў грамадзянства Рэспублікі Беларусь, выдае ўказы, якія маюць абавязковую сілу на ўсёй тэрыторыі краіны і інш.

Галоўным прадстаўнічым і заканадаўчым органам рэспублікі з'яўляецца Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, што складаецца з дзвюх палат – Палаты прадстаўнікоў і Савета Рэспублікі.

У Палату прадстаўнікоў уваходзяць 110 дэпутатаў, якія выбіраюцца на аснове ўсеагульнага, свабоднага, роўнага, прамога выбарчага права пры тайным галасаванні. Яна разглядае праекты законаў, назначае выбары Прэзідэнта, дае згоду Прэзідэнту на назначэнне Прэм'ер-міністра, прымае адстаўку Прэзідэнта і інш.

Савет Рэспублікі – палата тэрытарыяльнага прадстаўніцтва. Дэпутаты ў склад Савета Рэспублікі выбіраюцца ад кожнай вобласці і горада Мінска на пасяджэннях дэпутатаў мясцовых Саветаў дэпутатаў базавага ўзроўню. Восем членаў Савета Рэспублікі назначаюцца Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь.

Савет Рэспублікі прымае або адхіляе прынятыя Палатай прадстаўнікоў праекты законаў, дае згоду на назначэнне Прэзідэнтам Старшыні Канстытуцыйнага Суда, Старшыні і суддзяў Вярхоўнага Суда, Вышэйшага Гаспадарчага Суда, Старшыні Цэнтральнай камісіі па выбарах, Генеральнага пракурора, Старшыні Нацыянальнага банка, адмяняе рашэнні і распускае мясцовыя Саветы дэпутатаў, разглядае ўказы Прэзідэнта аб увядзенні надзвычайнага або ваеннага становішча і інш.

Выканаўчую ўладу ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляе Урад – Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, які з'яўляецца цэнтральным органам дзяржаўнага кіравання. Урад падсправаздачны ў сваёй дзейнасці Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь і адказны перад Парламентам Рэспублікі Беларусь. Кіруе ўрадам Прэм'ер-міністр.

Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь ажыццяўляе кіраванне сістэмай органаў дзяржаўнага праўлення, іншых органаў выканаўчай улады, распрацоўвае асноўныя напрамкі ўнутранай і знешняй палітыкі, праект дзяржаўнага бюджэту, прымае меры па забеспячэнню правоў і свабод грамадзян, абароне інтарэсаў дзяржавы, нацыянальнай бяспекі, барацьбе са злачыннасцю, гарантуе выкананне Канстытуцыі, законаў, дэкрэтаў, указаў і распараджэнняў Прэзідэнта і інш. Пастановы Урада маюць абавязковую сілу на ўсёй тэрыторыі Рэспублікі Беларусь.

Права заканадаўчай ініцыятывы належыць Прэзідэнту, Палаце прадстаўнікоў, Савету Рэспублікі, Ураду, а таксама грамадзянам, што валодаюць выбарчым правам у колькасці не менш як 50 тысяч чалавек і рэалізуецца ў Палаце прадстаўнікоў.

Сістэма судовай улады будзеца на прынцыпах тэрытарыяльнасці і спецыялізацыі. Кантроль за канстытуцыйнасцю нарматывных актаў у Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляе Канстытуцыйны Суд, які ўтвараецца Прэзідэнтам і Саветам Рэспублікі. Канстытуцыйны Суд дае заключэнні аб адпаведнасці законаў, дэкрэтаў, указаў Прэзідэнта, міжнародных абавязацельстваў Рэспублікі, актаў міждзяржаўных утварэнняў, у якія

ўваходзіць Беларусь, пастаноў Урада, розных судов Рэспублікі Канстытуцыі і міжнародна-прававым актам, ратыфікаваным Рэспублікай Беларусь.

Такім чынам, у структурна-арганізацыйным механізме дзяржавы кожны яе элемент займае месца, адпаведнае яго прыродзе, характару функцый і прызначэнню, вядзе дзяржаўныя справы ў вызначаных формах і межах належнымі шляхамі і сродкамі.

Разам з агульнымі рысамі кожная дзяржава мае свае ўласцівасці ўладкавання і функцыянавання, што складае яе форму. Звычайна форму дзяржавы вызначаюць па трох асноўных крытэрыях: форме кіравання; форме дзяржаўнага ўладкавання і форме палітычнага рэжыму (гл. тэму 7).

Форма кіравання раскрывае структурны бок дзяржавы, спосаб арганізацыі вярхоўнай улады, працэдуру ўтварэння яе інстытутаў і нормаў, узаемаадносіны дзяржаўных органаў паміж сабой.

Формы дзяржаўнага кіравання:

Манархія:

- абсалютная
- канстытуцыйная
- тэакрытычная

Рэспубліка:

- прэзідэнцкая
- парламенцкая
- змешаная

Пад формай дзяржаўнага ўладкавання разумеюць спосаб арганізацыі дзяржаўнага адзінства – размеркаванне ўлады паміж цэнтрам і тэрытарыяльнымі адзінкамі.

Формы дзяржаўнага ўладкавання

Крытэрыі	Унітарная дзяржава	Федэрацыя	Канфедэрацыя
Тэрыторыя	Адзіная	Складаецца з тэрыторый суб'ектаў	Кожны суб'ект мае сваю тэрыторыю
Грамадзянства	Адзінае	Адзінае або дваіно	Звычайна кожная дзяржава зберагае адзінае грамадзянства
Канстытуцыя	Адзіная	Суб'екты прымаюць свае канстытуцыі на аснове агульнай	Суб'екты прымаюць свае асобныя канстытуцыі

Крытэрыі	Унітарная дзяржава	Федэрацыя	Канфедэрацыя
Вышэйшыя органы ўлады	Адзіныя	Суб'екты перадаюць шэраг паўнамоцтваў цэнтральным органам улады	Адзіныя органы ствараюцца з прадстаўнікоў усіх суб'ектаў і не валодаюць прамой уладай над грамадзянамі суб'ектаў, захоўваюцца суверэнныя органы ўлады
Судовая ўлада	Адзіная	Адзіная, суб'екты могуць мець свае падсістэмы	Кожны суб'ект мае сваю сістэму
Фінансавая сістэма	Адзіная	Адзіная	Адзіная або кожны суб'ект мае сваю сістэму

Трэба мець на ўвазе, што канфедэрацыі – даволі нестабільныя ўтварэнні. Гістарычна яны звычайна папярэднічалі федэрацыі і з'яўляліся пераходнай формай да яе (ЗША да 1787 г., Швейцарыя да 1848 г., Галандыя да 1795 г., Германія да 1867 г.). У сучасным свеце канфедэрацыі не маюць прыкметнага распаўсюджвання.

II. Прававая сацыяльная дзяржава і цывільнае грамадства. Фарміраванне прававой дзяржавы на аснове адпаведных ідэй і элементаў дзяржаўнасці звязанае з рэгуляваннем узаемаадносін асобы і ўлады. У аснове тэорыі прававой дзяржавы ляжыць імкненне засцерагчы грамадзян ад дыктату і свавольства з боку ўлады, забяспечыць індывідуальную свабоду, асноўныя правы чалавека.

Разважанні аб уладзе закону сустракаюцца яшчэ ў мысліцеляў Старажытнай Грэцыі – Салона, Арыстоцеля, Рыма – Цыцэрона. Канцэпцыя ж прававой дзяржавы ў сваіх асноватворных рысах склалася ў XVII-XVIII стст. у працах Дж.Лока, Ш.Монтэск'е, Э.Канта, Т.Джэферсона, Дж.Мэдзісона, Б.Чычэрына і інш. Сам тэрмін "прававая дзяржава" канчаткова зацвердзіўся ў працах нямецкіх юрыстаў К.Т.Велькера, Р.фон Моля, І.Арэціна і інш.

Прававая дзяржава – пэўная форма арганізацыі дзяржаўнай улады, дзе дзяржава і грамадзяне маюць узаемную адказнасць пры безумоўным вяршэнстве канстытуцыі, дэмакратычна прынятых законаў і роўнасці іх перад законам.

Наша грамадства з вялікім спазненнем усведамляе, што прававая дзяржава – набытак сусветнай цывілізацыі. Яе адметнымі рысамі з'яўляюцца:

- 1) панаванне права, яго прыярытэт над дзяржавай;
- 2) звязанасць законам самой дзяржавы, яе органаў, падпарадкаванне закону суб'ектаў палітыкі;
- 3) роўнасць усіх перад законам (дзяржавы і грамадзян);
- 4) непахіснасць свабоды асобы, яе правоў і інтарэсаў, іх ахова і гарантаванасць;
- 5) узаемная адказнасць дзяржавы і асобы на аснове закону;
- 6) раздзяленне ўлад на заканадаўчую, выканаўчую і судовую, размеркаванне задач, функцый і паўнамоцтваў розных органаў улады;
- 7) наяўнасць эфектыўных форм кантролю і нагляду за ажыццяўленнем нарматыўна-юрыдычных актаў.

Рэальная свабода асобы і яе сацыяльна-эканамічныя, культурныя, экалагічныя і іншыя правы забяспечваюцца толькі праз узаемадзеянне грамадства і дзяржавы, што мяркуе актыўную сацыяльную і прававую палітыку. Таму вельмі часта прынцыпы прававой дзяржавы дапаўняюцца прынцыпамі дэмакратыі, заахвочвання ўдзелу мас у палітычным жыцці сацыяльнай дзяржавы.

Паняцце сацыяльнай дзяржавы з'явілася пасля Другой сусветнай вайны. Сёння яно трывала ўвайшло ў навуку, палітыку, прапаганду і публіцыстыку.

Сацыяльная дзяржава – пэўная форма арганізацыі дзяржаўнай улады, пры якой ствараюцца прыкладна роўныя стартавыя ўмовы для развіцця і ажыццяўлення жыццёвых мэт грамадзян, забяспечваецца іх сацыяльная абароненасць і годныя ўмовы існавання.

Пэратварэнне сацыяльнай палітыкі ў адзін з вядучых напрамкаў дзяржавы прывяло да ўзнікнення прыкладна ў 60-х гг. XX ст. сацыяльных дзяржаў. Іх неабходнай умовай з'явіўся высокі ўзровень эканамічнага развіцця шэрагу краін Захаду, які дазволіў забяспечваць ім пражытачны мінімум кожнаму, хто жыве ў нястачы.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь абвешчае нашу дзяржаву прававой і сацыяльнай. Аднак гэта сцвярджэнне неабходна разглядаць як імкненне да такой дзяржавы. Вырашэнне гэтай задачы звязанае з дасягненнем такога стану грамадства, пры якім прытрымліванне закону было б выгаднейшае за яго парушэнне, дэцэнтралізацыяй кіравання, размеркаваннем функцый цэнтральных структур улады і органаў мясцовага самакіравання, ажыццяўленнем правоў і свабод асобы, іх павага і гарантаванне з боку дзяржавы, пераадоленне сацыяльна-эканамічнага і духоўнага крызісаў беларускага грамадства, сацыяльнай пераарыентацыяй эканомікі, станаўленнем цывільнага грамадства.

Сацыяльнай асновай станаўлення прававой дзяржавы з'яўляецца цывільнае грамадства. Яго тэорыя складалася ў рамках лібералізму і

зв'язана з дзейнасцю Дж.Лока, Ж.-Ж.Русо, Э.Канта, Г.Гегеля, Т.Пейна, К.Маркса і інш.

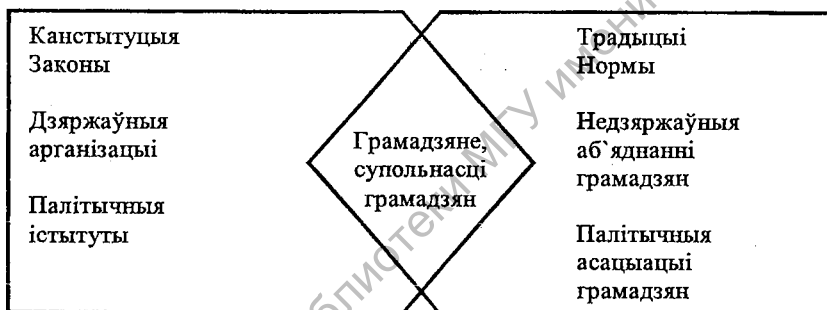
У шырокім сэнсе пад цывільным грамадствам разумеюць сферу жыццядзейнасці індывідаў, якая непасрэдна не кантралюецца дзяржавай. У больш вузкім сэнсе цывільнае грамадства ўяўляе сабой сукупнасць непалітычных адносін, сферу спонтаннага праяўлення інтарэсаў і волі свабодных індывідаў, іх асацыяцый, абароненых законамі ад рэгістрацыі іх дзейнасці з боку дзяржаўнай улады.

Суадносіны паміж прававой дзяржавай

і цывільным грамадствам

ПРАВАВАЯ ДЗЯРЖАВА

ЦЫВІЛЬНАЕ ГРАМАДСТВА

Важна зразумець, што прававая дзяржава з'яўляецца прадпасылкай развіцця цывільнага грамадства, а цывільнае грамадства абумоўлівае і аказвае ўплыў на вызначэнне зместу і накіраванасць функцыянавання дзяржавы, форму дзяржаўнага кіравання. Для цывільнага грамадства ўласцівая толькі дэмакратычная форма яго функцыянавання.

У выніку чым большае развіццё атрымлівае цывільнае грамадства, тым больш дэмакратычнай з'яўляецца і дзяржава. Неразвітасць цывільнага грамадства стварае пагрозу ўзнікнення і існавання аўтарытарных і таталітарных рэжымаў.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Ці можаце Вы згадзіцца з думкай англійскага філосафа і эканаміста Дж.Міля, што годнасць дзяржавы залежыць ад годнасці асоб, якія яе ствараюць?

2. Да якой формы дзяржаўнага ўладкавання можна аднесці Садружнасць незалежных дзяржаў? Вызначце яе адметныя рысы.

3. Графічна адлюструйце структуру органаў дзяржаўнай улады Рэспублікі Беларусь. Вызначце іх функцыі і паўнамоцтвы.

4. Вядомы французскі філосаф Ш.Монтэск'е сцвярджаў: "Законы павінны мець для ўсіх аднолькавы сэнс". Як Вы разумеете гэта выказванне?

5. Вызначце абставіны, пры якіх дзяржава будзе "паглынаць" грамадзянскую супольнасць. У якім выпадку цывільнае грамадства выключае магчымасць умяшання дзяржавы?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Эвалюцыя ўяўленняў аб паходжанні дзяржавы ў гісторыі беларускай сацыяльна-палітычнай думкі.

2. Суверэнная асоба як неабходная ўмова існавання цывільнага грамадства.

3. Прычыны і вынікі бюракратызацыі дзяржаўнага апарату.

4. Дзяржаўнае ўладкаванне Рэспублікі Беларусь.

Літаратура

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі). – Мн., 1997.

История политических и правовых учений / Под ред. В.С.Нерсисянца. – М., 1988.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.II. – Мінск, 1995.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – М., 1995.

Тарасов Е.Н. Государство как институт политической системы // Социально-политический журнал. – 1994. – № 1-2.

Теория государства и права / Под ред. А.Б.Венгерова. – М., 1995. – Часть 1.

Тэма 9. ВЫБАРЫ І ВЫБАРЧЫЯ СІСТЭМЫ

1. Сутнасць выбараў і выбарчае права.

2. Тыпы выбарчых сістэм.

Асноўныя паняцці: выбары, выбарчае права (актыўнае і пасіўнае), прамыя выбары, шматступенныя выбары, выбарчы цэнз, электарат, абсентэізм, мажарытарная (абсалютнай ці адноснай боль-

шасці) і прапарцыянальная выбарчыя сістэмы, прэферэнцыя, выбарчая квота, палітычны маркецінг.

Выбары як адна з найбольш распаўсюджаных форм удзелу грамадзян у палітычным жыцці – гэта працэдура, праз якую пэўная група людзей вылучае са свайго асяроддзя аднаго ці некалькі прадстаўнікоў для выканання якіх-небудзь грамадскіх функцый. Парадак і вынікі выбараў істотна ўплываюць на фарміраванне органаў дзяржаўнай улады і кіравання, расстаноўку палітычных сіл у краіне.

1. Сутнасць выбараў і выбарчае права. У грамадска-палітычным жыцці чалавецтва выбары маюць асобае значэнне. Іх сутнасць у той ці іншай краіне залежыць ад шэрагу фактараў, галоўным з якіх з’яўляецца ступень развітасці дэмакратыі, што мяркуе абвясчэнне фармальнага раўнапраўя, прадстаўленне ўсім грамадзянам юрыдычна аднолькавага прававога становішча. Праз выбары фарміруюцца цэнтральныя і мясцовыя прадстаўнічыя органы ўлады.

З выбарамі цесна звязана выбарчае права. Вялікай гістарычнай перамогай з’явілася заваяванне ўсеагульнага выбарчага права, таму што яно дало магчымасць удзельнічаць у палітычным жыцці шырокім пластам насельніцтва.

Пад **выбарчым правам** разумеецца: а) сукупнасць прававых норм, якія рэгулююць удзел грамадзян у выбарах прадстаўнічых органаў улады, арганізацыю і правядзенне выбараў, парадак фарміравання выбарных дзяржаўных органаў; б) права грамадзян выбіраць (**актыўнае выбарчае права**) і быць выбранымі (**пасіўнае выбарчае права**) у прадстаўнічыя органы дзяржавы. Яно вынікае з прынцыпаў Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека. Выбарчае права – адна з галоўных юрыдычных гарантый канстытуцыйных правоў грамадзяніна.

Важнейшыя прынцыпы выбарчага права – гэта прынцыпы ўсеагульнасці, роўнасці, тайнага галасавання і інш.

Выбарчае права ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляецца ўсеагульным, свабодным, роўным, прамым і ажыццяўляецца шляхам тайнага галасавання. Прынцып усеагульнасці выбарчага права азначае, што ў выбарах могуць прымаць удзел усе грамадзяне Рэспублікі Беларусь, якія дасягнулі 18 гадоў. У выбарах не ўдзельнічаюць грамадзяне, прызнаныя судом недзеяздольнымі, асобы, што ўтрымліваюцца па прыговору суда ў месцах пазбаўлення волі. У галасаванні не прымаюць удзелу асобы, у адносінах да якіх у парадку, устаноўленым крымінальна-працэсуальным заканадаўствам, выбрана мера стрымання – утрыманне пад вартай. Любое прамое або ўскоснае абмежаванне выбарчых

правоў грамадзян у іншых выпадках недапушчальнае і караецца ў адпаведнасці з законам.

Прынцып свабоднага выбарчага права мяркуе, што выбаршчыкі асабіста вырашае, ці ўдзельнічаць яму ў выбарах і за каго галасаваць.

Прынцып роўнага выбарчага права прадугледжвае, каб выбаршчыкі мелі роўную колькасць галасоў (адзін голас). Кандыдаты, якія выбіраюцца на дзяржаўныя пасады, удзельнічаюць у выбарах на роўных падставах.

Прынцып прамога выбарчага права патрабуе непасрэднага выбарання дэпутатаў грамадзянамі без якіх-небудзь прамежкавых выбараў.

Галасаванне на выбарах з'яўляецца тайным: кантроль за волевыяўленнем выбаршчыкаў у ходзе галасавання забараняецца.

Ступень дэмакратычнасці выбарчай сістэмы той ці іншай краіны вызначаецца тым, наколькі яна адпавядае гэтым агульным прынцыпам.

Ажыццяўленне **актыўнага выбарчага права** можа быць **прамым** (прамыя выбары) і **ўскосным** (непрамыя або шматступенныя выбары).

Прамыя выбары – парадак правядзення выбараў, пры якім выбаршчыкі прама і непасрэдна выбіраюць дэпутатаў у прадстаўнічыя органы. У адрозненне ад ўскосных (шматступенных выбараў), прамыя выбары – найбольш дэмакратычны спосаб фарміравання прадстаўнічых устаноў. Вынікі прамых выбараў вызначаюцца ў залежнасці ад колькасці пададзеных выбаршчыкамі галасоў у адпаведнасці з прынятай выбарчай сістэмай. Прамыя выбары прымяняюцца пры выбранні аднапалатных парламентаў, ніжніх палат парламентаў, у некаторых краінах - верхніх палат (ЗША, Расія, Італія), прэзідэнтаў (Францыя, Мексіка, Панама, Беларусь і інш.), пэўных службовых асоб.

Шматступенныя выбары – форма непрамых выбараў, калі пэўны орган ці службовая асоба выбіраецца не непасрэдна выбаршчыкамі, а пастаянна дзеючай прадстаўнічай установай, у кампетэнцыю якой (разам з іншымі функцыямі) уваходзіць іх выбаранне. Ускоснае галасаванне мяркуе ўдзел грамадзян у выбарах сваіх прадстаўнікоў, г.зн. у выбранні выбаршчыкаў другой ступені. Выбаршчыкі другой ступені – гэта асобы, што маюць права галасаваць пры ўскосных выбарах у шэрагу дзяржаў (ЗША, Францыя, ФРГ і інш.). Шматступенныя выбары могуць быць двух ці трохступеннымі, але найбольш распаўсюджаныя двухступенныя выбары.

Ускоснае галасаванне мае свае плюсы і мінусы. З аднаго боку, чым больш ступеняў, тым больш парушаецца першапачатковая воля выбаршчыкаў. З другога боку, у больш палітычна сталых і актыўных

грамадзян ёсць больш шанцаў трапіць у корпус выбаршчыкаў другой ступені, ад кваліфікацыі якога залежыць склад прадстаўнічых органаў.

Пасля галасавання прыступаюць да падліку галасоў і вызначэння вынікаў выбараў, якія залежаць ад дзеючай у краіне **выбарчай сістэмы**. Яна ўяўляе сабой палітычны інстытут, звязаны з арганізацыяй выбараў (чарговых, пазачарговых, дадатковых) палітычных дзеячаў праз галасаванне і вызначэнне яго вынікаў, а таксама з размеркаваннем мандатаў паміж палітычнымі партыямі. Выбарчая сістэма ўключае ў сябе і асноўныя прынцыпы выбарчага права, парадак вылучэння кандыдатаў у дэпутаты.

Выбарчая сістэма як сукупнасць правіл і прыёмаў, што забяспечваюць пэўны тып арганізацыі ўлады, удзел грамадства ў фарміраванні дзяржаўных прадстаўнічых (заканадаўчых, выканаўчых і судовых) органаў, адлюстроўвае волю той часткі насельніцтва, якая паводле заканадаўства лічыцца дастатковай для прызнання вынікаў выбараў легітымнымі.

Выбарчыя сістэмы забяспечваюць спаборнасць палітычнага працэсу, прыдаюць легальнасць і невымусовасць палітычнай барацьбе, ствараюць механізм народнага волевыяўлення, пры дапамозе якога масы ўдзельнічаюць у фарміраванні і кантролі дзяржаўных органаў і дзяржаўнай палітыкі.

Станаўленню сучасных выбарчых сістэм папярэднічала працяглая барацьба грамадзян многіх краін свету за даванне ім выбарчых правоў на дэмакратычных умовах і адмену разнастайных саслоўных, маёмасных, адукацыйных, расава-нацыянальных і іншых абмежаванняў – цэнзаў.

Нягледзячы на тое, што ў цяперашні час канстытуцыі і законы дзяржаў большасці краін абвяшчаюць усеагульнае выбарчае права, тым не менш яно абмежаванае шэрагам цэнзаў. **Выбарчы цэнз** – гэта прадугледжаныя канстытуцыяй ці выбарчымі законамі ўмовы, якім павінен адпавядаць грамадзянін для атрымання права выбіраць і быць выбраным. Ёсць агульныя цэнзавыя патрабаванні, што рэгламентуюць актыўнае выбарчае права, і дадатковыя патрабаванні, якія прад'яўляюцца да кандыдатаў на выбарныя пасады. Найбольш распаўсюджанымі з іх з'яўляюцца: а) **маёмасны цэнз** – валоданне маёмасцю пэўнай каштоўнасці або выплата спецыяльнага выбарчага падатку. У сучасны момант гэтае абмежаванне ў развітых краінах практычна не сустракаецца; б) **ўзроставы цэнз** – устаноўленае законам патрабаванне, згодна з якім права ўдзельнічаць у выбарах даецца толькі па дасягненні пэўнага ўзросту. Цэнзавы ўзрост для актыўнага выбарчага права хістаецца ад 18 да 25 гадоў (для пасіўнага выбарчага

права – больш высокі); в) **цэнз аседласці** – пражыванне ў дадзенай мясцовасці не менш за ўстаноўлены законам тэрмін; г) **цэнз грамадзянства** – неабходнасць быць у грамадзянстве дадзенай дзяржавы пэўны тэрмін; д) **адукцыйны цэнз** – патрабаванне, у адпаведнасці з якім права голасу даецца грамадзянам, што маюць пэўны мінімум адукацыі, зафіксаваны адпаведнымі дакументамі. Магчымыя і іншыя абмежаванні выбарчых правоў грамадзян. Існуючыя цэнзы ў значнай меры абмяжоўваюць прынцып усеагульнасці і тым самым звужаюць выбарчы корпус (электарат).

Пасіўнае выбарчае права звязанае з шэрагам дадатковых абмежаванняў, так званых цэнзавых патрабаванняў, што прад'яўляюцца да кандыдатаў на выбарныя пасады, ці інакш іх называюць прадпісаннямі пасіўнага выбарчага права. Згодна з гэтымі патрабаваннямі, пэўныя катэгорыі грамадзян пазбаўляюцца магчымасці быць выбранымі ў тыя ці іншыя органы, у сувязі з чым вылучаюць асобны "інстытут невыбіральнасці". Як правіла, для кандыдатаў на выбарныя пасады ўстанаўліваецца больш высокі ўзроставы цэнз. Так, дэпутатам Палаты прадстаўнікоў можа быць выбраны грамадзянін Рэспублікі Беларусь, які валодае выбарчым правам і дасягнуў 21 года. Членам Савета Рэспублікі можа быць грамадзянін Рэспублікі Беларусь, які дасягнуў 30 гадоў і пражыў на тэрыторыі адпаведнай вобласці, горада Мінска не менш як пяць гадоў. У Францыі кандыдат у ніжнюю палату парламента павінен дасягнуць узросту 23 гадоў, у верхнюю – 35 гадоў; у ЗША – 25 і 30 адпаведна. Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь можа быць выбраны грамадзянін Рэспублікі Беларусь па нараджэнню, не маладзейшы за 35 гадоў, які валодае выбарчым правам і пастаянна пражывае ў Рэспубліцы Беларусь не менш як дзесяць гадоў непасрэдна перад выбарамі. Кіраўніком дзяржавы ў Італіі можа быць выбраны грамадзянін, які дасягнуў 50 гадоў, у Германіі – 40.

Асобнае месца ў "інстытуце невыбіральнасці" займае службовы цэнз, які азначае, што пэўныя катэгорыі дзяржаўных службовых асоб не могуць выбірацца ў прадстаўнічыя органы (суддзі, вайскоўцы, камісары паліцыі і інш.).

Важным момантам у інстытуце выбараў з'яўляецца працэдура вылучэння кандыдатаў на выбарныя пасады. Так, кандыдаты на пасаду Прэзідэнта вылучаюцца грамадзянамі Рэспублікі Беларусь пры наяўнасці не менш як 100 тысяч подпісаў выбаршчыкаў.

Усеагульнае выбарчае права стала характэрным для ўсяго цывілізаванага свету. Забараняюцца якія-небудзь прамыя або ўскосныя

абмежаванні выбарчых правоў грамадзян Рэспублікі Беларусь у залежнасці ад іх паходжання, сацыяльнага і маёмаснага становішча, расавай і нацыянальнай прыналежнасці, полу, адукацыі, мовы, адносін да рэлігіі, палітычных поглядаў, роду і характару заняткаў.

Кола асоб, якія карыстаюцца выбарчымі правамі ў дадзенай дзяржаве, складае яго **электарат**. Колькасць апошняга скарачаецца пры ўвядзенні абмежаванняў выбарчага права і дасягае гранічнага оптымуму пры рэалізацыі прынцыпаў усеагульнага выбарчага права. Напрыклад, у шэрагу краін (Аргенціна, Бразілія, Мексіка, Перу, Галандыя, Турцыя і інш.) пазбаўляюцца выбарчых правоў вайскоўцы, што тлумачыцца неабходнасцю паставіць армію "па-за палітыкай".

Максімальны ўдзел электарату ў выбарах – паказчык палітычнай актыўнасці выбаршчыкаў.

Частка выбаршчыкаў ухляецца ад удзелу ў галасаванні. Нез'яўленне выбаршчыкаў на выбары называецца **абсентэізмам**. Асноўная прычына гэтай з'явы – абыякавасць і расчараванне выбаршчыкаў у магчымых выніках выбараў. Значная частка электарату не галасуе таму, што не бачыць асобных адрозненняў у выбарчых праграмах палітычных партый і незалежных кандыдатаў, што балаціруюцца ў іх выбарчай акрузе. Але абсентэізм не заўсёды з'яўляецца праяўленнем палітычнай абыякавасці. Магчымы і пазітыўны абсентэізм, калі ўхіленне ад удзелу ў выбарах з'яўляецца формай адлюстравання пратэсту, адносін да прапануемых рэформ ці выбіраемых асоб.

II. Тыпы выбарчых сістэм. Традыцыйныя і найбольш распаўсюджаныя выбарчыя сістэмы – мажарытарна (абсалютнай ці адноснай большасці) і прапарцыянальная.

Мажарытарная сістэма ўяўляе сабой парадак вызначэння вынікаў галасавання, пры якім выбраным лічыцца кандыдат (альбо спіс кандыдатаў), што атрымаў большасць галасоў у акрузе. Яна дзейнічае ў Вялікабрытаніі, Францыі, ЗША, Канадзе, Японіі, Беларусі і іншых краінах. Адрозніваюць мажарытарную сістэму абсалютнай і адноснай большасці.

Мажарытарная сістэма **абсалютнай большасці** азначае, што выбраным лічыцца кандыдат, які сабраў больш палавіны галасоў (50% плюс адзін голас) у дадзенай выбарчай акрузе. Аднак на практыцы атрыманне абсалютнай большасці галасоў цяжкадасяжнае, паколькі гэтакму кандыдату неабходна мець вельмі вялікі ўплыў у акрузе.

Мажарытарная сістэма найбольш ужывальная ў франкамоўных дзяржавах з іх шматпартыйнасцю. У першым туры праходзяць толькі тыя кандыдаты, за якіх прагаласуюць больш за палову ўдзельнікаў вы-

бараў. Калі ні адзін з прэтэндэнтаў не набраў такой большасці, праводзіцца другі тур, у якім балаціруюцца два найбольш папулярныя кандыдаты, што набралі найбольшую колькасць галасоў у першым туры, а партыі, як правіла, аб'ядноўваюцца ў блокі. (Так, у Францыі пры выбарах дэпутатаў парламента ў першым туры галасавання прымяняецца сістэма абсалютнай, а ў другім туры – адноснай большасці).

Пры сютэме **адноснай большасці** выбары праводзяцца ў адзін тур. Праходзіць кандыдат, які набраў галасоў больш, чым любы іншы (асобна ўзяты), нават калі гэтая колькасць меншая за палавіну. Гэтая сістэма заўсёды выніковая, таму што хто-небудзь заўжды набірае адносную большасць галасоў. Так арганізуюцца выбары ў многіх англамоўных краінах (ЗША, Вялікабрытаніі, Канадзе і інш.), вядомых сваёй "двухпартыйнасцю": для перамогі на выбарах неабходна падтрымка буйной партыі, дробныя партыі не маюць ніякіх шанцаў.

Гэтая сістэма прыводзіць да стварэння моцнага ўрада, што абпіраецца ў парламенце на аднапартыйную большасць, і моцнай аднапартыйнай апазіцыі, якая заўсёды гатовая ўзяць уладу ў свае рукі і мае ценявы кабінет.

У мажарытарнай сістэме пры любой партыйнай структуры губляецца практычна 49% галасоў выбаршчыкаў, калі, зразумела, няма пераважнай большасці перамогшай партыі. Вось чаму ідзе пастаянны пошук такой сістэмы, якая гарантавала б справядлівае прадстаўніцтва розных палітычных сіл. Гэта, апроча ўсяго іншага, важна і таму, што палітычныя рухі і ідэйныя плыні, якія не маюць парламенцкага прадстаўніцтва, нярэдка арыентуюцца на непарламенцкія метады барацьбы: сам парламент таксама іграе ролю клапана, што дазваляе "спускаць пару" і памяншаць у некаторай ступені сацыяльную напружанасць.

З гэтай мэтай скарыстоўваюцца абмяжавана мажарытарныя сістэмы. Адным з варыянтаў такіх сістэм з'яўляецца парадак, пры якім устанаўліваюцца квоты для меншасці, напрыклад, адна трэць дэпутаткіх мандатаў. У іншых выпадках прадугледжваецца ўлік усіх галасоў, набраных малымі партыямі альбо ў рамках буйных рэгіёнаў, альбо ў рамках краіны. Мандаты пры такой сістэме размяркоўваюцца прапарцыянальна.

Мажарытарная сістэма мае свае перавагі і недахопы. Яе перавагай з'яўляецца тое, што мажарытарная сістэма дазваляе буйным, добра арганізаваным партыям, якія маюць цесную сувязь з выбаршчыкамі, лёгка перамагаць на выбарах і фарміраваць аднапартыйны ўрад. Практыка сведчыць, што органы ўлады, якія фарміруюцца на гэтай аснове, вызначаюцца ўстойлівасцю і здольныя праводзіць цвёрдую дзяржаўную палітыку. Недахопам мажарытарнай сістэмы з'яўляецца

тое, што яна не дае адэкватнага прадстаўніцтва палітычных сіл, скажаючы яго на карысць перамогшай партыі.

Як правіла, у дэмакратычных краінах супраць мажарытарнай выбарчай сістэмы выступаюць дробныя палітычныя партыі і групы. Яны патрабуюць увядзення прапарцыянальнай выбарчай сістэмы, што можа дазволіць ім без асаблівых турбот прабрацца ў парламент. Пры гэтай сістэме ствараюцца ўзбуйненыя выбарчыя акругі, а падчас і адна акруга на ўсю краіну. Права вылучэння даецца толькі палітычным партыям, што самастойна фарміруюць спісы сваіх кандыдатаў.

Прапарцыянальная выбарчая сістэма – парадак вызначэння вынікаў галасавання, пры якім размеркаванне мандатаў паміж партыямі, што вылучылі сваіх кандыдатаў у прадстаўнічы орган, праводзіцца ў адпаведнасці з колькасцю атрыманых імі галасоў. Пры прапарцыянальнай сістэме прадстаўніцтва ствараюцца вялікія выбарчыя акругі, а выбаршчык галасуе за спіс адпаведнай партыі. Для вызначэння вынікаў галасавання ўстанаўліваецца мінімум галасоў, неабходных для атрымання аднаго дэпутацкага мандата. Размеркаванне мандатаў унутры "звязанага" ці "жорсткага" спіса партыі ажыццяўляецца, як правіла, у адпаведнасці з тым парадкам, у якім кандыдаты размешчаныя ў спісе. Пры сістэме "свабодных" ці "гібкіх" спісаў выбаршчык галасуе не толькі за партыйны спіс цалкам, але і выказвае свае адносіны да кандыдатаў праз перавагі (прэферэнцыі). Прэферэнцыраванае галасаванне – гэта ўстанаўленне выбаршчыкамі той чарговасці кандыдатаў унутры партыйнага спісу, якая яму больш падыходзіць. Выбаршчык прастаўляе лічбы чарговасці супраць імёнаў аднаго, некалькіх альбо ўсіх кандыдатаў. Пры гэтай сістэме выбранымі аказваюцца не кандыдаты, што ўзначальваюць спіс, а тыя, хто набраў найбольшую колькасць прэферэнцый.

У аснове вызначэння колькасці мандатаў той ці іншай партыі ляжыць прынцып выбарчай квоты (выбарчага метра). **Выбарчая квота** – гэта колькасць галасоў, неабходных для выбарання аднаго дэпутата. Кожная палітычная партыя атрымлівае па выбарчай акрузе столькі дэпутатскіх мандатаў, колькі выбарчых квот змяшчаецца ў суме сабраных ёй па данай акрузе.

Прапарцыянальнае прадстаўніцтва ў прынцыпе азначае, што мандаты размяркоўваюцца строга прапарцыянальна колькасці атрыманых галасоў. Практычная рэалізацыя такой сістэмы натыкаецца на шматлікія цяжкасці. Так, калі ад кожнай выбарчай акругі выбіраецца адзін дэпутат, то такая сістэма па сутнасці аказваецца мажарытарнай. У некаторых краінах гэтую праблему спрабавалі вырашыць узбуйненнем

акруг і наданнем ім права выбіраць некалькіх дэпутатаў прапарцыянальна колькасці галасоў, атрыманых кожным з іх. На першы погляд, гэта вырашае праблему. Але на практыцы, аднак, немагчыма ўстанавіць для кожнай акругі такую колькасць мандатаў, якая забяспечыла б сапраўдную прапарцыянальнасць. Апрача таго, у многіх краінах устанавілі мінімальны бар'ер, ніжэй якога галасы проста губляюцца. У розных краінах ён хітаецца ад 2 да 6 працэнтаў. Партыі, што не сабралі ўстаноўленага законам мінімуму галасоў, не дапускаюцца да ўдзелу ў размеркаванні мандатаў. Адсюль тэндэнцыя да перадвыбарных саюзаў, "блакіравання" і нават зліцця дробных партый.

Прапарцыянальная выбарчая сістэма, якая прымяняецца ў многіх краінах (Бельгіі, Даніі, Швецыі, Ізраілі і інш.), патрабуе ўстойлівых дэмакратычных традыцый. Вядучыя палітычныя партыі павінны валодаць значным палітычным уплывам у грамадстве, а ў іх радах павінны знаходзіцца выдатныя дзяржаўныя дзеячы, здольныя кіраваць краінай.

Прапарцыянальная выбарчая сістэма – найбольш дэмакратычная форма вызначэння вынікаў галасавання, таму што органы, выбраныя на яе аснове, маюць больш прадстаўнічы характар. Яна дазваляе стварыць цэнтральныя і мясцовыя прадстаўнічыя органы, склад якіх адэкватна адлюстроўвае суадносіны палітычных сіл у краіне.

Прапарцыянальная выбарчая сістэма ставіць размеркаванне месцаў у органах дзяржаўнай улады ў залежнасць ад палітычнага ўплыву партый, ад сабраных імі галасоў выбаршчыкаў. Яна садзейнічае павелічэнню колькасці партый у прадстаўнічых органах улады і не стымулюе аб'яднанне палітычных сіл, што падчас вядзе да нестабільнасці ўрадаў.

Мажарытарная выбарчая сістэма дрэнна адлюстроўвае суадносіны палітычных сіл, але лепш забяспечвае стабільнасць палітычнай сістэмы, павышае шанцы для выбарчых блокаў. Яна дазваляе стварыць стабільны і моцны ўрад, што абалпіраецца на надзейную большасць у парламенце.

Для дасягнення галоўнай мэты выбараў – заваявання палітычнай улады – палітычныя партыі імкнуцца атрымаць як мага больш галасоў выбаршчыкаў. На вырашэнне гэтай праблемы накіраваны **палітычны маркецінг** – сукупнасць тэорый, метадаў і сродкаў, пры дапамозе якіх палітычныя арганізацыі і інстытуты вызначаюць свае праграмы і ўплываюць на паводзіны выбаршчыкаў. Часткай палітычнага маркецінгу з'яўляецца **выбарчы маркецінг**, мэта якога – дапамагчы палітычным партыям і кандыдатам распрацаваць і эфектыўна правесці выбарчую кампанію. Для гэтага праводзяцца сацыялагічныя даследа-

ванні сярод выбаршчыкаў, выяўляюцца іх палітычныя схільнасці і перавагі, сацыяльная арыентацыя, арганізуецца рэклама кандыдатаў пры дапамозе тэлебачання, радыё, лістовак, плакатаў. Палітычныя партыі пры дапамозе гэтых і іншых сродкаў і метадаў знаёмяць выбаршчыкаў са сваімі перадвыбарнымі праграмамі, імкнуцца стварыць пазітыўнае палітычнае аблічча кандыдатаў, дэманструючы іх вартасці. Палітычны маркецінг, які атрымлівае распаўсюджанне і ў нашай рэспубліцы, прыцягвае да актыўнага ўдзелу ў палітычным працэсе новыя групы электарату, аказвае пэўны ўплыў на вынікі выбараў, аднак перабоўшваць яго ролю не варта. Праз выбары, вынікі якіх пераважна залежаць ад дзеючай у краіне выбарчай сістэмы, адбываецца фарміраванне органаў улады, аказваецца ўплыў грамадзян на палітычны працэс.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Чаму выбары – агульнапрыняты механізм фарміравання прадстаўнічых органаў улады?
2. Які прадстаўнічы орган у Рэспубліцы Беларусь выбіраецца праз ускоснае галасаванне?
3. У чым заключаюцца перавагі і недахопы мажарытарнай выбарчай сістэмы?
4. Што можа палітычная рэклама кандыдатаў у прадстаўнічыя органы ўлады?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Выбары як элемент палітычнай сістэмы.
2. Роля выбараў у фарміраванні і функцыянаванні палітычнай сістэмы грамадства.
3. Выбарчая сістэма Рэспублікі Беларусь.

Літаратура

Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями). – Мн., 1997.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.ІІ. – Мінск, 1995.

Основы социально-экономических знаний (Социология). Раздел 3. Политическая жизнь в обществе. – Мн., 1994.

Политология. Курс лекций / Под ред В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Технология и организация выборных кампаний. Зарубежный и отечественный опыт. – М., 1993.

Тэма 10. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАРТЫІ, ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ І РУХІ

1. Партыі і партыйныя сістэмы: сутнасць і разнавіднасці.

2. Сутнасць і функцыі грамадска-палітычных арганізацый і рухаў, іх роля ў палітыцы.

3. Партыі і грамадска-палітычныя аб'яднанні ў палітычнай сістэме Рэспублікі Беларусь.

Асноўныя паняцці: палітычная партыя, партыйная сістэма, грамадска-палітычная арганізацыя, грамадска-палітычны рух, партыйныя блокі, партыйныя кааліцыі, традыцыйныя і альтэрнатыўныя рухі і арганізацыі.

Сучасныя ўяўленні аб дэмакратыі грунтуюцца на дзвюх галоўных пасылках: удзел народу ў справах дзяржавы і спаборніцтва яе грамадскіх сіл. Менавіта на гэтым жа будуюцца дзеянні палітычных партый ў дэмакратычных грамадствах. Таму палітычныя партыі застаюцца неабходнымі інстытутамі грамадска-палітычнага жыцця.

1. Партыі і партыйныя сістэмы: сутнасць і разнавіднасці. У гісторыі палітычнай думкі мы знаходзім не толькі рознае разуменне сутнасці палітычных партый, але і іх месца, а таксама ролі ў палітычнай сістэме грамадства. Так, напрыклад, калі М.А.Бярдзьеў на пачатку XX стагоддзя лічыў, што ў той краіне, дзе адсутнічае шматпартыйнасць, правіць тыранія, то другі вядомы рускі філосаф І.А.Ільін адзначаў, што дэмакратыя развальваецца менавіта з прычыны яе партыйнай будовы. Такая супярэчлівасць з'яўляецца: 1) вынікам адноснай маладосці інстытута шматпартыйнасці (у развітых краінах Захаду ён налічвае толькі каля ста гадоў); 2) працэсам пастаяннай эвалюцыі сучасных палітычных партый.

Вызначэнне катэгорыі "палітычная партыя" звязанае з неабходнасцю вылучэння пэўных крытэрыяў. У сучаснай паліталогіі надзвычай шмат такіх вызначэнняў, паколькі розныя аўтары разыходзяцца адносна элементаў дэфініцыі.

Ліберальная канцэпцыя зыходзіць з таго, што кожная партыя абавязкова з'яўляецца носьбітам сукупнасці грамадскіх ідэй, тэорый і поглядаў, якія адлюстроўваюць пэўныя сістэмы каштоўнасцей розных грамадскіх класаў і груп. Таму партыя выступае як носьбіт ідэалогіі.

Менавіта з гэтай прыкметай звязаны падзел партый на левыя, правыя і цэнтрыйскія, што, як вядома, узнік у час Вялікай французскай рэвалюцыі і адлюстроўваў выпадковае размяшчэнне дэпутатаў Канвента ў зале. Паступова паняцці "левыя" і "правыя" ўвайшлі ў парламенцкае і палітычнае жыццё. Змяніўся і іх змест. Еўрапейская трады-

цыя звязвае сістэму левых каштоўнсцей з высокай роляй дзяржавы і дзяржаўнай уласнасці, якую павінна гарантаваць улада, з прыкрытэтам стабільнасці над дынамікай, сацыяльнай справядлівасці над эканамічнай эфектыўнасцю. Сістэма правых каштоўнасцей уключае перш за ўсё свабоду прадпрымальніцтва і роўнасць магчымасцей.

Марксісцкая канцэпцыя палітычнай партыі таксама ўзятая пад увагу сучаснай сацыяльнай палітыкі. Марксізм звязвае ўзнікненне партый з падзёлам грамадства на класы і ўяўляе партыю як вышэйшую форму класавай арганізацыі. Менавіта У.І.Ленін з'яўляецца аўтарам канцэпцыі чаргавання партый на чале ўлады ў пераходны перыяд развіцця грамадства, з чым звязаная магчымасць змены становішча самой камуністычнай партыі, якая можа пераўтварыцца ў апазіцыйную.

Як альтэрнатыва ліберальнаму і марксісцкаму падыходам выступае спроба разглядаць партыі ў якасці грамадскіх інстытутаў, што дзейнічаюць у сістэме дзяржавы, або структуры, якія маюць свой спецыфічны механізм функцыянавання, ажыццяўлення мэт і задач, сувязей з насельніцтвам.

Аналіз шматлікіх падыходаў да выяўлення сутнасці палітычнай партыі дазваляе вылучыць асноўныя прыкметы, што канстытуіруюць гэты інстытут:

- партыя аб'ядноўвае грамадзян з агульнымі поглядамі на спосабы кіравання грамадскімі адносінамі і дабротамі;
- партыя мае дасканалую арганізацыю на ўсіх дзяржаўных узроўнях: ад мясцовых да цэнтральных;
- партыя як арганізацыя павінна існаваць больш працяглы час, чым яе пэўныя лідэры і правадыры;
- партыя заўсёды накіраваная на атрыманне і ажыццяўленне ўлады;
- партыя заўжды шукае падтрымкі грамадзян праз выбары або іншыя сродкі дзейнасці.

Галоўная відавочная прыкмета партыі – яе рашучае імкненне да ўлады. Адсюль вынікаюць усе асаблівасці яе функцыянавання:

- акумуляцыя і адлюстраванне сацыяльных інтарэсаў;
- удзел у стварэнні палітычных сістэм, іх агульных прынцыпаў і складаных элементаў;
- палітычная сацыялізацыя насельніцтва;
- удзел у ажыццяўленні дзяржаўнай улады;
- падрыхтоўка і вылучэнне кадраў для дзяржаўнага апарату;
- фарміраванне грамадскай думкі;
- ажыццяўленне сувязі паміж грамадствам і дзяржавай;
- ідэйна-палітычная барацьба з іншымі партыямі.

Партыі маюць унутраную структуру, дзе можна вылучыць наступныя элементы: лідэры, мазгавы штаб, партыйная бюракратыя, партыйны актыў, радавыя партыйцы, спачуваючыя. Усе названыя групы аказваюць спецыфічны ўплыў на ажыццяўленне партыйнай сваіх функцый. Так, буйныя партыі характарызуюцца няроўнасцю партыйнай эліты і радавых партыйцаў у адносінах да прыняцця рашэнняў. Менавіта гэтыя абставіны дазволілі нямецкаму палітологу Р.Міхельсу сфармуляваць "жалезны закон алігархіі".

Важнае месца ў даследаванні палітычных партый мае праблема іх тыпалагізацыі. Сярод шматлікіх тыпалогій вылучаюць **традыцыйныя і сучасныя**.

Першую навуковую тыпалогію партый даў французскі даследчык М.Дзювержэ, які за асноўны крытэрыі узяў унутраную будову партыі. Згодна з такім падыходам вылучаюцца: **строга цэнтралізаваныя партыі, кадравыя**, калі адбываецца арыентацыя на аднаго лідэра, і **масавыя**, таксама цэнтралізаваныя, са значнай роляй лідэраў і ідэалогіі, але з зафіксаваным пэўным чынам членствам. Такую класіфікацыю аўтар дапаўняе партыямі з гнуткай і жорсткай будовай.

Развіццё палітычных партый, змяненне іх ролі ў палітычным працэсе выклікала неабходнасць стварэння новых класіфікацый. Напрыклад, прафесар паліталогіі Ю.Штайнер галоўнымі крытэрыямі класіфікацыі прапануе дакладныя ідэалагічныя пазіцыі партый, іх мэты і стратэгію. У адпаведнасці з гэтым ён вылучае камуністычныя партыі, партыі сацыялістаў, ліберальныя і кансерватыўныя партыі, новых правых радыкалаў, партыі зялёных, рэгіянальныя партыі.

Прыгадаем таксама тыпалогіі французскіх даследчыкаў Ж.Кадара і Ж.Бюрдо. Першы вылучае **ліберальныя і аўтарытарныя, арганізацыйна збудаваныя і без арганізацыйнай будовы**, а таксама **дробныя і мажарытарныя партыі**. Другі прапануе адрозніваць **партыі поглядаў і ідэалагічныя партыі**. Партыі поглядаў аб'ядноўваюць прадстаўнікоў розных сацыяльных груп, могуць насіць толькі рэфармісцкі характар, маюць абмежаваны адміністрацыйны апарат, няўстойлівасць палітычнай лініі. Ідэалагічныя партыі, зацікаўленыя ў адданасці пэўнай ідэалогіі, сацыяльна акрэсленыя, маюць аўтарытарны характар, імкнуцца да кантролю над усім дзяржаўным механізмам.

Пры разглядзе **партыйных сістэм** неабходна заўважыць, што сама па сабе партыйная сістэма – гэта не простая сукупнасць партый,

што бяруць удзел у барацьбе за ўладу і яе здзяйсненне, а якая новае ўтварэнне. Яно характарызуецца перш за ўсё стабільнымі, сталымі сувязямі паміж партыямі, а таксама паміж партыямі і іншымі грамадскімі і дзяржаўнымі структурамі. Па сутнасці, партыйная сістэма выступае як механізм узаемадзеяння і саперніцтва партый у барацьбе за ўладу.

У сучаснай парталогіі склаліся розныя тыпалогіі партыйных сістэм. Найбольш распаўсюджаная з іх заснаваная на вылучэнні колькасці партый, што ўдзельнічаюць у размеркаванні і ажыццяўленні ўлады: аднапартыйная, біпартыйная, шматпартыйная сістэмы. Некаторыя палітолагі вылучаюць квазіпартыйную сістэму, калі фактычная аднапартыйнасць маскіруецца наяўнасцю ў палітычнай арганізацыі грамадства іншых партый.

Утварэнне таго ці іншага тыпу партыйнай сістэмы залежыць ад цэлага шэрагу фактараў. Адным з іх з'яўляецца тып выбарчай сістэмы. М.Дюверже адзначае, што мажарытарная сістэма выбараў у два туры (абсалютнай большасці) спрыяе ўтварэнню шматпартыйнай сістэмы, якая складаецца з партый са слабай унутранай структурай, залежных адна ад адной (Францыя, Бельгія); мажарытарная сістэма адноснай большасці – зацвярджэнню двухпартыйнай сістэмы, што складаюць моцныя партыі (Вялікабрытанія, ЗША, Канада); прапарцыянальная сістэма выбараў вядзе да ўзнікнення шматпартыйнай сістэмы, утворанай з узаеманезалежных партый з моцнай унутранай структурай (Аўстрыя, Італія, Швейцарія, Швецыя).

Партыі з'яўляюцца арганічным элементам парламенцкай сістэмы, свайго роду пасрэднікам, звяном, якое звязвае прадстаўнічыя органы ўлады ўсіх узроўняў з сацыяльнымі пластамі і групамі насельніцтва. Асноўнае пытанне заходніх дэмакратаў: як глыбока партыі ўкараніліся ў дзяржаўныя інстытуты і ў якой ступені яны могуць распадацца на дзяржаўныя рэсурсы. На думку нямецкага палітолага Г.Лайбхольца, на Захадзе ўзнікла партыйна-дзяржаўная дэмакратыя, якую можна вызначыць як рацыяналізаваную праяву плебісцыйнай дэмакратыі, калі воля народа ажыццяўляецца партыямі.

Неабходна адзначыць, што партыі і грамадскія рухі не заўсёды спраўляюцца з акрэсленымі вышэй задачамі, не заўжды выкарыстоўваюць свае магчымасці. Да таго ж неабходна ўлічваць іх становішча ў палітычнай сістэме грамадства, што замацаванае прававымі нормамі і ўсталяванай практыкай. У гэтым аспекце роля грамадскіх рухаў і палітычных партый у пэўнай ступені вызначаецца характарам грамадскага ладу. У выпадку адсутнасці ў грамадстве дэмакратычных традыцый, наладжанага механізму фарміравання структур улады, адзінства палітычных сід яны могуць з'явіцца фактарам нестабільнасці.

Напрыклад, адным з адмоўных вынікаў шматпартыйнасці ў краінах, што вызваліліся ад каланіяльнай залежнасці ў 60-70 гг., стала рэзкае абвастрэнне міжэтнічных, а таксама іншых супярэчнасцей, якія прывялі ў шэрагу выпадкаў да грамадзянскай вайны.

Змены ў сацыяльным складзе грамадства, новыя дэмаграфічныя тэндэнцыі, узростанне сродкаў масавай інфармацыі выклікаюць пэўную эвалюцыю і палітычных партый. Сучасным партыям уласціва ідэйная мабільнасць, менш фармалізаваная структура, адбываецца размыванне сацыяльнай базы партый, што ахоплівае прадстаўнікоў усіх груп насельніцтва.

II. Сутнасць і функцыі грамадска-палітычных арганізацый і рухаў, іх роля ў палітыцы. Шэраг функцый, падобных да функцый палітычных партый, выконваюць іншыя аб'яднанні: грамадска-палітычныя рухі і арганізацыі, групы націску. Прынцыповае іх адрозненне ад палітычных партый вынікае з непасрэднага ўдзелу партый у ажыццяўленні палітычнай улады. Грамадска-палітычныя рухі і арганізацыі не імкнуцца да непасрэднага ўдзелу ва ўладзе і не бяруць на сябе абавязкаў, звязаных з гэтым. Рухі і арганізацыі ўзнікаюць свабодна, спонтанна, не патрабуюць ідэалагічнага адзінства, выразных арганізацыйных рамак.

Грамадскія рухі – гэта аб'яднанні, кааліцыі, саюзы грамадскіх груп, якія выступаюць за вырашэнне тых ці іншых праблем. Польскі палітолаг Е.Вятр вызначае іх як сумесныя імкненні людзей да ажыццяўлення агульнай мэты. Грамадскія рухі носяць масавы характар, могуць быць структурна неаформленыя, аб'ядноўваюць групы і плыні, што ўваходзяць у рух з тактычных меркаванняў, але разыходзяцца па праграмных мэтах і задачах.

У залежнасці ад мэт вылучаюць **палітычныя і непалітычныя** грамадскія рухі. Неабходна адзначыць, што ў сучасны перыяд у сувязі з пашырэннем палітызацыі грамадскага жыцця ўсе грамадскія рухі маюць палітычнае адценне.

Палітычныя рухі маюць сваю ўнутраную дынаміку: утварэнне перадумоў руху – зверху праз прапаганду, або знізу шляхам абмену ідэямі, выпрацоўкай агульных поглядаў; артыкуляцыя імкненняў – выпрацоўка больш-менш разгорнутай праграмы з агульнымі мэтамі; агітацыя; развіццё палітычнай дзейнасці; затуханне палітычнага руху.

Мэты палітычных рухаў звычайна фармулююцца пры дапамозе такіх агульных паняццяў, як свабода, абарона навакольнага асяроддзя, барацьба за мір, маральныя прынцыпы хрысціянства і інш. Рухі не маюць арганізацыі, адзінай комплекснай праграмы дзейнняў, аформле-

ных прынцыпаў кіраўніцтва, аб'ядноўваць асоб з рознай ідэалогіяй. Палітычныя рухі могуць стаць пачатковай стадыяй утварэння масавай палітычнай партыі (напрыклад, БНФ).

Грамадскія арганізацыі з'яўляюцца адносна аўтаномнымі групамі людзей. Яны ўзнікаюць для ажыццяўлення доўгатэрміновых мэт, маюць статут і пастаяннае членства. Уласцівыя рысы грамадскіх арганізацый: наяўнасць спецыялізаванага апарату кіравання, пастаяннае членства, наяўнасць арганізацыі.

Грамадскія рухі і арганізацыі выконваюць шэраг функцый. Асноўныя з іх:

- стварэнне грамадскіх структур;
- фарміраванне грамадскай думкі;
- абмеркаванне і прыняцце палітычных рашэнняў;
- ажыццяўленне сацыяльнага кантролю за ўладай.

Як разнавіднасць грамадскіх рухаў часта разглядаюць групы націску, што ўяўляюць сабой знешнія ў адносінах да ўлады арганізаваныя групы, якія не імкнуцца да атрымання ўлады і абмяжоўваюцца ўздзеяннем на яе.

Групы націску ўзнікаюць на падставе агульнасці інтарэсаў і наяўнасці сувязей паміж членамі групы, а таксама паміж групай і органамі ўлады. Групамі націску могуць выступаць прадпрымальніцкія саюзы, манапалістычныя групы і асобныя манаполіі, прадстаўнікі ваенна-прамысловага комплексу і інш.

Групы націску ўжываюць адкрытыя і скрытыя сродкі ўздзеяння на ўладу і грамадскасць. Да **адкрытых** адносяць інфармаванне ўлады і грамадскасці аб пэўных праблемах, правядзенне кансультацый, пагрозы ў бок прадстаўнікоў улады і інш. Да **скрытых** сродкаў адносяць выкарыстанне прыватных, сямейных сувязей, карупцыю.

У сучасны перыяд разам з групай націску на палітычнай арэне дзейнічаюць традыцыйныя або "старыя", грамадскія арганізацыі і рухі, а таксама новыя або "альтэрнатыўныя", рухі і арганізацыі.

Традыцыйныя рухі і арганізацыі (прафсаюзы, жаночыя, моладзі) маюць пэўны вопыт, традыцыі палітычнай дзейнасці. Разам з тым інтэграванасць у палітычную сістэму прывяла да крызісу даверу з боку розных груп насельніцтва з-за іх зафармалізаванасці, абюрачвання структур, адрыву апарату кіравання ад насельніцтва.

"Альтэрнатыўныя" сацыяльныя рухі і арганізацыі адрозніваюцца шэрагам адметных рыс: адкрытым характарам, свабодным членствам, што надае ім гнуткасць у рэагаванні на змены ў грамадскім жыцці;

ідэалагічнай разнароднасцю; шырокім спектрам сацыяльнай базы; адмоўным стаўленнем да традыцыйных (парламенцкіх) сродкаў барацьбы і выкарыстаннем сродкаў непасрэднай дэмакратыі (мітынгі, маршы, пікетаванні).

Уздым новых сацыяльных рухаў адносіцца да сярэдзіны 60-х – пачатку 70-х гг. XX ст. Яны прадстаўленыя антываенным, экалагічным, неафемінісцкім рухам, рухам грамадзянскіх ініцыятыў, які імкнецца праз грамадскую думку ўздзейнічаць на ўладу для вырашэння пэўных праблем, і рухам бунтуючай леварадыкальнай моладзі, што прэтэндуе на прадстаўленне агульначалавечых каштоўнасцей і ідэалаў.

III. Партый і грамадска-палітычныя аб'яднанні ў палітычнай сістэме Рэспублікі Беларусь. З шэрагу грамадскіх аб'яднанняў, якія ўзніклі апошнім часам на Беларусі, асабліва цікавымі для нас з'яўляюцца палітычныя фарміраванні, што вызначаюць сваёй галоўнай мэтай актыўнае ўздзеянне на палітычны працэс і спрабуюць весці барацьбу за саўдзел ва ўладзе альбо за ўсю яе паўнату. Паяўленне новых партый і рухаў – заканамернасць, звязаная з эвалюцыяй палітычнай структуры грамадства пры пераходзе ад аўтарытарнага палітычнага рэжыму да дэмакратычнага.

Гэтаму таксама спрыяла:

- станаўленне грамадзянскай і нацыянальнай свядомасці пэўнай часткі грамадства;
- адмоўная рэакцыя на фармалізм і дэмагогію традыцыйных грамадска-палітычных аб'яднанняў;
- змены ў сацыяльна-класавай структуры насельніцтва;
- цяжкасці і супярэчнасці ў ажыццяўленні рэформ, крызію улады, пагаршэнне матэрыяльных умоў жыцця грамадзян.

Масавае стварэнне грамадскіх аб'яднанняў пачалося на Беларусі ў 1985-1987 гг. Удзел у практычнай дзейнасці аб'яднання звычайна быў галоўнай умовай прыёму. Уласцівай рысай гэтых аб'яднанняў стала падкрэсленая этнічнасць, якая знайшла сваё адлюстраванне ў цікавасці да гісторыі і культуры беларускага народу, штодзённым карыстанні беларускай мовай, спецыфічных назвах аб'яднанняў: "Талака", "Тутэйшыя" (Мінск), "Паходня" (Гродна), "Узгор'е" (Віцебск), "Повязь" (Орша), "Магілёўцы" (Магілёў), "Беларуская хатка" (Маладзечна), "Край" (Брэст), а таксама ў выкарыстанні старажытнай беларускай сімволікі.

У 1988-1991 гг. адбываецца пераход нацыянальна-культурных аб'яднанняў да палітычнай дзейнасці, фарміраванне палітычных партый і рухаў, іх арганізацыйнае афармленне. Менавіта першыя палітызаваныя аб'яднанні з'явіліся падмуркам створанага ў 1988 г. Бела-

рускага народнага фронту "Адраджэнне". Пашырэнню суб'ектаў палітычнай сістэмы ў вялікай ступені спрыяў знешнепалітычны фактар (жнівеньскія падзеі 1991 г. у Маскве), а таксама забарона дзейнасці КПБ.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. залажыла прававую аснову дзейнасці палітычных партый. Яна вызначыла ў якасці складанай часткі існуючага палітычнага рэжыму магчымасць існавання палітычных партый, асноўная мэта якіх – садзейнічаць выяўленню і адлюстраванню палітычнай волі грамадзян праз удзел у выбарах.

Найбольш дэтальна дзейнасць партый і грамадскіх рухаў і арганізацый рэгламентуецца Законамі "Аб палітычных партыях" і "Аб грамадскіх аб'яднаннях", прынятымі ў 1994 г. Юрысдыкцыя партый у палітычных сістэмах мае на ўвазе перш за ўсё магчымасць кантролю з боку дзяржавы за іх дзейнасцю, а таксама вызначэнне мінімуму прынцыпаў міжпартыйных адносін.

Большасць палітычных партый і рухаў Беларусі атрымалі арганізацыйнае афармленне ў 1990-1993 гг. і знаходзяцца ў стадыі стагнаўлення. Ідзе пошук выразных і прывабных мэт для палітычных праграм. Шэраг аспектаў і кірункаў іх дзейнасці яшчэ не распрацаваны альбо наогул не вызначаны. Гэта выклікае пэўныя цяжкасці пры аналізе праграмных дакументаў. Разам з тым можна адзначыць, што адносіны партый і рухаў да праблем дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, выбару формы дзяржаўнага праўлення, вырашэння нацыянальных праблем і асноўных напрамкаў знешнепалітычнай дзейнасці складаюць шырокі спектр.

Усе гэтыя пытанні шчыльна звязваюцца з вырашэннем праблемы сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны. Побач з гэтым назіраецца рознае разуменне гэтых праблем, а таксама падыходаў да іх вырашэння, што тлумачыцца рознай ідэалагічнай асновай поглядаў. Адначасова адсутнасць ідэалагічнай згуртаванасці некаторых грамадска-палітычных аб'яднанняў вядзе да супярэчлівасці поглядаў і мэт прадстаўнікоў адной і той жа партыі альбо руху. Агульным для большасці праграмных дакументаў з'яўляецца іх недастатковая навукова-тэарэтычная распрацаванасць і выразна акрэсленая ідэалагічная накіраванасць.

Аналіз праграм і дзейнасці палітычных партый і рухаў рэспублікі дае магчымасць умоўна падзяліць іх на "правых" – партыі і рухі нацыянальна-дэмакратычнага накірунку; палітычны "цэнтр" – партыі, якія дзейнічаюць на прынцыпах лібералізму і займаюць прамежкавае становішча паміж дэмакратычнымі партыямі і камуністамі і іх саюзнікамі; "левых" – прыхільнікаў сацыялістычнай арыентацыі.

Палітычныя партыі **правай арыентацыі**: 1) разглядаюць умацаванне суверэнітэту Рэспублікі Беларусь як адну з галоўных мэт сваёй дзейнасці; 2) успрымаюць пытанні нацыянальнай незалежнасці як складаную частку праблемы дэмакратызацыі грамадства і нацыянальнага адраджэння; 3) вызначаюць шляхі да ўмацавання суверэнітэту праз ажыццяўленне Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце, усталяванне і развіццё эканамічных адносін перш за ўсё з краінамі Цэнтральнай і Заходняй Еўропы.

Галоўнымі сродкамі дасягнення гэтых мэт вызначаюцца:

- зацвярджэнне беларускай мовы як мовы дзяржаўнай і мовы міжнацыянальных адносін;
- стварэнне навучальных устаноў з абавязковай адукацыяй на беларускай мове;
- перавод набажэнства ў шэрагу рэлігійных суполак на беларускую мову і інш.

Партыі нацыянальна-дэмакратычнага кірунку разумеюць нацыяналізм як сінонім патрыятызму і заяўляюць аб тым, што выступаюць супраць распальвання нацыянальнай варожасці і асуджаюць міжнацыянальныя канфлікты.

Сярод "правых" партый і рухаў найбольш уплывовай сілай працягае заставацца Беларускі народны фронт "Адраджэнне".

Палітычныя партыі і рухі **левага кірунку** падыходзяць да вырашэння грамадскіх праблем з пункту погляду абароны правоў наёмных рабочых, правоў чалавека, заваёвы палітычнай і эканамічнай улады працоўнымі (Партыя камуністаў Беларуская, Камуністычная партыя Беларусі, Рух за дэмакратыю, сацыяльны прагрэс і справядлівасць і інш.).

Палітычныя партыі **левай арыентацыі**: 1) разглядаюць магчымасць умацавання дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі толькі ў складзе альбо "аб'яднанага" СССР, альбо дзяржавы, якая ўтворыцца пасля аб'яднання Беларусі, Расіі і Украіны; 2) прынцыпы такога аб'яднання і шляхі да яго выразна не вызначаныя: звычайна падставай яднання вызначаецца "агульнасць" славянскіх народаў або сацыялістычны грамадскі лад.

У пытанні аб дзяржаўнасці беларускай мовы камуністы зыходзяць з таго, што абавязковая дзяржаўная мова надае беларускай культуры прымусовы характар. Вырасшыць, на якой мове размаўляць грамадзянам, павінна эканамічная неабходнасць. Адсюль вынікае, што прыхільнікі "левага" кірунку адстойваюць тэзіс аб двух дзяржаўных мовах – рускай і беларускай. Яны лічаць, што сацыяльны прагрэс непазбежна

прывядзе да ўзнікнення новых праблем удасканалення нацыянальных адносін. Таму недапушчальна штучнае паскарэнне альбо стрымліванне аб'ектыўных тэндэнцый нацыянальнага развіцця.

Шэраг палітычных партый Беларусі заявіў аб рашучай адмове ад радыкалізму, прыхільнасці да палітыкі цэнтрызму, выказаў імкненне прымірыць грамадскія сілы рознай накіраванасці. Сярод іх сацыял-дэмакратычная Партыя народнай згоды, Аб'яднаная грамадзянская партыя, Партыя ўсебеларускага адзінства і згоды і іншыя.

Асабліва сць партый "цэнтра" знаходзіць праяўленне ў іх складзе. Большасць іх членаў належыць да розных слаёў кіруючай і навуковай эліт грамадства. Такое становішча дае магчымасць мець значныя сродкі для выбарчай кампаніі. Слабым месцам партый, якія імкнуцца да палітычнага "цэнтра", з'яўляецца адсутнасць масавых нізавых структур.

Партыі цэнтрыскай арыентацыі: 1) разглядаюць суверэнітэт Рэспублікі Беларусь як сродак выхаду краіны з крызісу і паляпшэння дабрабыту грамадзян; 2) вызначаюць шляхі да ўмацавання суверэнітэту праз пераход да рынкавых адносін і ўсталяванне прыярытэту інтарэсаў асобы перад інтарэсамі дзяржавы, прызнанне правоў і годнасці асобы найбольш важнымі палітычнымі каштоўнасцямі грамадства.

Ліберальныя партыі, якія імкнуцца заняць палітычны цэнтр, адстойваюць прынцып дамінавання правоў асобы над правамі нацый. Разглядаючы падаўленне нацыянальнай свядомасці як падаўленне правоў асобы, яны адстойваюць роўнае права ўсіх нацый і этнічных супольнасцей, якія жывуць у межах Беларусі, на зберажэнне, адраджэнне і развіццё мовы і культуры. Пры гэтым не даецца перавагі беларускай мове і культуры.

Працэс станаўлення шматпартыйнасці на Беларусі паступова пачынае пераходзіць у новую якасную фазу – кансалідацыю партый, блізкіх па мэтах і праграмах. З аднаго боку, гэта звычайная для палітычнай барацьбы кансалідацыя сіл, кампраміс дзеля дасягнення адзіных мэт, а з другога – сведчанне аб невыразнасці пазіцый многіх новых палітычных утварэнняў.

Адначасова праграмныя дакументы не заўсёды дакладна адлюстроўваюць сапраўдны імідж палітычных партый Беларусі. Гэта тлумачыцца палітычнымі меркаваннямі іх лідэраў у розных палітычных абставінах, напрыклад, напярэдадні выбараў.

Спецыфіка дзейнасці палітычных партый рэспублікі абумоўленая шэрагам фактараў, галоўным з якіх, на наш погляд, перш за ўсё з'яўляецца той, што канчаткова не склалася палітычная сістэма Рэспублікі Беларусь. Ды і партыйная сістэма таксама канчаткова не

ўсталявалася. Ідзе працэс утварэння новых палітычных партый. Разам з тым пашырэнне колькасці суб'ектаў палітычнай сістэмы часта не адлюстроўвае якіх-небудзь новых інтарэсаў. Яны застаюцца ранейшымі, але няўпэўненасць у магчымасці іх увасаблення ў жыццё партыямі, якія ўзніклі раней, вядзе да ўтварэння новых арганізацый. Ва ўмовах, калі традыцыйныя грамадска-палітычныя аб'яднанні страцілі свой аўтарытэт, а новыя яшчэ знаходзяцца ў стадыі станаўлення, у рэспубліцы адсутнічае механізм уключэння партый у структуры, што прымаюць палітычныя рашэнні, пераходу ад сілавога націску "знізу" ў форме мітынгаў, дэманстрацый, пікетавання да канкрэтных формаў узаемадзеяння і супрацоўніцтва з дзяржавай.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Якія фактары ўплываюць на ўзнікненне партый і станаўленне шматпартыйнасці?
2. Ці ёсць перспектывы ў палітычных партый ва ўмовах "размывання" асноўных класаўтваральных прыкмет у сучасным грамадстве?
3. Ці неабходныя сучаснай моладзі свае палітычныя партыі і грамадскія рухі і арганізацыі?
4. Вызначце адрозненне паняццяў "шматпартыйная сістэма" і "шматпартыйнасць".
5. У чым праблемы станаўлення і функцыянавання шматпартыйнасці ў Рэспубліцы Беларусь?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Гістарычны аспект утварэння і развіцця палітычных партый.
2. Партыйныя сістэмы краін Захаду.
3. Сучасныя альтэрнатыўныя рухі, іх сацыяльная накіраванасць.
4. Заканадаўчае рэгуляванне дзейнасці партый, грамадскіх аб'яднанняў у Рэспубліцы Беларусь.

Літаратура

Аб грамадскіх аб'яднаннях: Закон Рэспублікі Беларусь // Народная газета. – 1994. – 26 кастрычніка.

Аб палітычных партыях: Закон Рэспублікі Беларусь // Звязда. – 1994. – 28 кастрычніка.

Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями). – Мн., 1997.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.ІІ. – Мінск, 1995.

Основы социально-экономических знаний (Соционимия). Раздел 3. Политическая жизнь в обществе. — Мн., 1994.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. — Мн., 1995.

Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. — М., 1995.

Пушкарёва Г.В. Партии и партийные системы: концепция М.Дюверже // Социально-политический журнал. — 1993. — № 9-10.

Штайнер Ю. Еўрапейскія дэмакратыі. — Мн., 1996.

Тэма 11. ПАЛІТЫЧНАЯ СВДОМАСЦЬ І ПАЛІТЫЧНАЯ КУЛЬТУРА

1. Палітычная свядомасць: сутнасць, структура, узроўні, тыпы, функцыі.

2. Паняцце, структура, функцыі і тыпы палітычнай культуры.

3. Стан і асаблівасці фарміравання палітычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і: палітычная свядомасць; эмпірычны, звычайны і тэарэтычны ўзроўні палітычнай свядомасці; палітычная псіхалогія і палітычная ідэалогія; групавая і масавая палітычная свядомасць; менталітэт, грамадская думка, палітычная культура, тып палітычнай культуры, палітычная культура асобы, сацыяльнай супольнасці і грамадства, субкультура.

Ажыццяўленне дэмакратычных пераўтварэнняў, усталяванне прававой дзяржавы і цывільнага грамадства не зводзіцца толькі да стварэння новых палітычных інстытутаў. Працэс дэмакратызацыі нароўні з рашэннем гэтых задач павінен уключаць у сябе як важнейшую складаную частку адпаведных змяненняў палітычнай свядомасці, фарміраванне высокай палітычнай культуры.

І. Палітычная свядомасць: сутнасць, структура, узроўні, тыпы, функцыі. Палітычная свядомасць — гэта сукупнасць поглядаў і ўстановак, што выяўляюць адносіны людзей да дзяржавы і партый, палітычных каштоўнасцей і мэтай развіцця, традыцый і норм палітычнага жыцця. Яна з'яўляецца адной з форм грамадскай свядомасці (поруч з эканамічнай, экалагічнай, маральнай, эстэтычнай і інш.), адлюстраваннем палітычнага быцця.

Спецыфіка палітычнай свядомасці ў сістэме грамадскай свядомасці заключаецца ў тым, што палітычныя ўяўленні з'яўляюцца сінтэзам усіх сфер грамадскіх уяўленняў. Палітычная свядомасць зай-

має дамінуючае месца ў сістэме грамадскай свядомасці, таму што аказвае актыўнае ўздзеянне не толькі на барацьбу за ўладу, але і на ўсе сферы грамадскага жыцця.

Пытанне аб дзяржаўнай уладзе займае галоўнае месца ў структуры палітычнай свядомасці. Без яго ўразумення не можа быць размовы аб усвядомленым удзеле ў палітыцы. Не менш важнае месца ў палітычнай свядомасці займае праблема палітычных інтарэсаў людзей, якія выступаюць у якасці пабуджальных матываў палітычнага дзеяння.

У цэлым структура палітычнай свядомасці можа выглядаць так:

1) палітычная ідэалогія і палітычная псіхалогія; 2) палітычная самасвядомасць, палітычныя веды, усведамленне суб'ектам палітычных патрабаванняў і інтарэсаў грамадства; 3) спецыялізаваная свядомасць (перш за ўсё палітычных партый) і масавая палітычная свядомасць, палітычная свядомасць асобных сацыяльных пластоў; 4) палітычныя тэорыі, ідэі, стэрэатыпы мыслення, псіхалагічныя ўстаноўкі, традыцыі, перакананні і палітычныя эмоцыі, настрой думак, пачуцці, меркаванні.

Адлюстроўваючы сфарміраваныя ў грамадстве палітычныя адносіны, палітычная свядомасць рэалізуецца ў дзейнасці партый, масавых рухаў, класаў, арганічна ўплываючыся ў існуючую палітычную сістэму, з'яўляючыся фактарам яе існавання.

Палітычная свядомасць абумоўліваецца палітычным быццём. Аднак на яе стан актыўна ўздзейнічаюць сацыяльна-класавыя, этнічныя, культурныя, рэгіянальныя, дэмаграфічныя, прафесійныя фактары, а ў апошнія дзесяцігоддзі і агульначалавечыя праблемы.

Палітычная свядомасць, будучы адлюстраваннем рэчаіснасці, мае адносную самастойнасць. Яна не толькі вызначаецца палітычным быццём, але і актыўна ўздзейнічае на яго, выконвае вызначальную ролю ў адносінах да арганізацыі і развіцця палітычнай дзейнасці.

Палітычная свядомасць не з'яўляецца пасіўным адлюстраваннем палітычнага быцця. Яна здольная апырэджаць практыку, прагназаваць развіццё палітычных працэсаў, аказваць аграмаднае ўздзеянне на палітычнае жыццё, вызначаць напрамак палітычнай дзейнасці сацыяльных супольнасцей і індывідаў.

Палітычная свядомасць пачынае складвацца з паяўленнем класаў. Яе фарміраванне ўяўляецца як усведамленне сацыяльнымі супольнасцямі, групамі і суб'ектамі рэальных працэсаў палітычнага жыцця праз прызму ўласцівых ім інтарэсаў і каштоўнасных арыентацый.

Згодна з марксізмам, палітычная свядомасць – гэта перш за ўсё свядомасць класавая, таму што палітыка ўяўляе сабой адносіны паміж класамі на конт дзяржаўнай улады. У марксізме палітычная свядомасць падзяляецца на буржуазную, дробнабуржуазную і пралетарскую.

Палітычная свядомасць як форма адлюстравання палітычных адносінаў — з'ява шматўзроўневая і супярэчлівая, што абумоўліваецца складанасцю эканамічнай і сацыяльнай структур грамадства. Палітолагі адрозніваюць узроўні і тыпы палітычнай свядомасці.

Па глыбіні адлюстравання рэчаіснасці вылучаюцца звычайны і тэарэтычны ўзроўні палітычнай свядомасці. **Звычайная (эмпірычная) палітычная свядомасць** фарміруецца на глебе жыццёвага практычнага вопыту людзей і з'яўляецца вынікам стыхійнага, эмпірычнага адлюстравання палітычнай рэчаіснасці ў штодзённай свядомасці мас. Гэта сукупнасць ідэй, уяўленняў, поглядаў, якія ўзнікаюць непасрэдна з практычнай дзейнасці таго ці іншага класа, сацыяльнага пласта, групы людзей, індывіда.

Тэарэтычная палітычная свядомасць — гэта сістэма спецыялізаваных ідэй, поглядаў, уяўленняў, што ўзнікаюць на аснове навуковых даследаванняў палітычнага быцця і пранікнення ў яго сутнасць. Адметнымі рысамі гэтага ўзроўня палітычнай свядомасці з'яўляюцца глыбіня адлюстравання рэчаіснасці, лагічная ўпарадкаванасць, сістэматызаванасць, здольнасць прагназавання.

Па спосабу адлюстравання палітычнай рэчаіснасці адрозніваюць палітычную псіхалогію і палітычную ідэалогію. **Палітычная псіхалогія** — гэта сукупнасць духоўных утварэнняў, якая садзейнічае выпрацоўцы ў чалавека непасрэдных матываў і ўстановак палітычных паводзін. У яе змесце дамінуючую ролю адыгрываюць пачуццёвыя (эмацыянальныя) элементы свядомасці.

Палітычная ідэалогія як спосаб адлюстравання сферы палітыкі на тэарэтычным узроўні — гэта сукупнасць сістэматызаваных палітычных ідэй і поглядаў, што адрозніваюцца функцыянальнай залежнасцю ад інтарэсаў сацыяльных супольнасцей. Яна ўяўляе сабой дактрыну, якая абгрунтоўвае дамаганні якой-небудзь групы на ўладу ці яе скарыстанне і прадугледжвае тую ці іншую стратэгію дзеянняў.

У структуры палітычнай свядомасці вылучаюцца яе **тыпы**: групавая, масавая і ўзнікаючая агульначалавечая.

Групавая палітычная свядомасць — гэта тып грамадскай свядомасці, звязаны з дзейнасцю разнастайных груп. У ім адлюстроўваецца неаднароднасць класавых, нацыянальных і іншых буйных супольнасцей людзей. Групавая палітычная свядомасць першапачаткова афармляецца і дзейнічае стыхійна, на ўзроўні звычайнай свядомасці, а затым больш ці менш усвядомлена (з удзелам лідэраў, тэарэтыкаў груп) на ўзроўні спецыялізаванай (тэарэтычнай) свядомасці.

Масавая палітычная свядомасць – гэта тып палітычнай свядомасці, звязаны з дзейнасцю асобнага роду сацыяльных супольнасцей – мас. Па сваёй унутранай структуры яна ўяўляецца як складанае ўтварэнне, яе характарызуюць порыстасць, супярэчлівасць. Масавая палітычная свядомасць аказвае самае актыўнае ўздзеянне на многія бакі жыцця сучаснага грамадства, выступаючы ў якасці рэгулятара спецыфічна масавых форм паводзін людзей.

На ўзроўні масавай палітычнай свядомасці фарміруецца палітычны **менталітэт** (склад думак і характар паводзін), у паняцце якога ўваходзіць як змест пэўных палітычных каштоўнасцей, так і іх "счапленне" ў працэсе палітычнага мыслення, сам спосаб гэтага мыслення, яго пэўны стыль. У залежнасці ад сфарміраванай ментальнасці клас, народ, нацыя і іншыя супольнасці валодаюць пэўнай успрымальнасцю да таго ці іншага тыпу ідэалогій, культурных нормаў, палітычных патрабаванняў і г.д. Нараўне з гэтым менталітэт валодае і здольнасцю аказваць адносна аўтаномнае ўздзеянне на палітычныя паводзіны суб'ектаў.

Вялікую ролю ў працэсах фармавання і функцыянавання палітычнай свядомасці адыгрывае грамадская думка. Яна – прадукт масавай свядомасці сацыяльных груп і пластоў, яе спецыфічны стан.

Грамадская думка знаходзіць сваё адлюстраванне ў калектыўна вырацаваных і шырока распаўсюджаных меркаваннях, эмоцыях, паводзінскіх устаноўках на конт грамадска значных праблем і з'яў. У поле яе зроку трапляюць толькі тыя праблемы, падзеі і факты палітычнага жыцця, што выклікаюць грамадскую цікавасць.

Палітычная свядомасць можа быць у залежнасці: ад характару ідэяна-палітычных перакананняў і арыентацый людзей – сацыялістычная, ліберальная, кансерватыўная, інтэрнацыяналістычная, нацыяналістычная; ад характару адносін суб'екта сацыяльнага дзеяння да дзяржавы – этатыстычная і анархістычная; ад прыхільнасці суб'ектаў палітыкі да тых ці іншых форм палітычнага ўладкавання грамадства (спосабаў арганізацыі палітычнага жыцця) – дэмакратычная, аўтарытарная, таталітарная. Кожны з зазначаных тыпаў палітычнай свядомасці сустракаецца ў розных грамадствах і сярод розных суб'ектаў палітычных адносін.

Функцыі палітычнай свядомасці:

- **пазнавальная**, звязаная з адлюстраваннем і ўдакладненнем інтарэсаў груп;

– **адаптыўная**, што адлюстроўваецца ў прыстасаванні да палітычных умоў і асяроддзя існавання;

– **мэтамеркавальная**, якая заключаецца ў мысленнай пабудове мэты, мадэліраванні паводзін, дзейнасці, прадбачанні яе ўмоў і вынікаў;

– **рэгулятыўная**, закліканая кіраваць палітычнымі паводзінамі на аснове ведаў, нормаў і каштоўнасцей;

– **кантрольная**, накіраваная на ажыццяўленне кантролю за палітычнымі паводзінамі з пункту погляду гэтых ведаў, нормаў і каштоўнасцей;

– **камунікатыўная**, што забяспечвае ўзаемадзеянне суб'ектаў палітычных адносін паміж сабой і з інстытутамі ўлады;

– **прагнастычная**, якая адлюстроўвае здольнасць свядомасці да гіпатэтычнай ацэнкі магчымага развіцця палітычных працэсаў;

– **ідэапагічная**, што характарызуе патрэбнасць у абароне інтарэсаў груп і грамадства ў цэлым;

– **выкаваўчая**, закліканая прыдаць палітычнай актыўнасці людзей сацыяльна-абвешчаную, пажаданую для грамадства ці групы накіраванасць, адпаведную тым або іншым ідэалам класа, нацыі, дзяржавы.

Такім чынам, палітычная свядомасць выступае як важнейшы фактар палітычных адносін. У гэтай сваёй якасці яна мае розныя ўзроўні і формы праяўлення, характарызуецца множнасцю тыповых рыс, выконвае пэўныя функцыі.

II. Паняцце, структура, функцыі і тыпы палітычнай культуры. Палітычная культура – неад'емная частка агульнай культуры чалавецтва, непасрэдна звязаная з дзейнасцю класаў, нацыі, сацыяльных пластоў і груп у палітычнай сферы грамадства. Яна фарміруецца пад уздзеяннем гістарычных, эканамічных, этнічных, рэлігійных, ідэалагічных і іншых фактараў.

Паняцці "палітычная свядомасць" і "палітычная культура" блізкія па сваім зместам, але не тоесныя. Калі пры дапамозе першага раскрываюцца працэсы адлюстравання палітыкі ў свядомасці людзей, то пры дапамозе другога паказваецца, як сама палітычная свядомасць рэалізуецца і замацоўваецца ва ўзорах і нормах палітычнай дзейнасці. Палітычная культура ўяўляе сабой адзінства сацыяльных ведаў, ацэнак, арыентацый людзей і нормаў, навыкаў, узораў іх палітычных паводзін. Яна ўключае ў сябе: а) культуру палітычнай свядомасці; б) куль-

туру палітычных паводзін асоб і сацыяльных супольнасцей; в) культуру функцыянавання існуючых у рамках дадзенай сістэмы палітычных інстытутаў і арганізацый.

Коротка **палітычную культуру** можна вызначыць як сукупнасць ведаў, перакананняў, прынцыпаў, што праяўляюцца ў спосабах, выніках палітычнай дзейнасці людзей. Яе асноўнымі кампанентамі з'яўляюцца элементы палітычнай свядомасці, перш за ўсё дамінуючыя ў грамадстве альбо найбольш характэрныя для той ці іншай сацыяльнай групы тыповыя, укаранелыя: а) уяўленні аб розных аспектах палітычнага жыцця; б) палітычныя каштоўнасці і каштоўнасныя арыентацыі; в) палітычныя ўстановаўкі.

Трэба адзначыць і такі элемент палітычнай культуры, як нацыянальна-дзяржаўныя сімвалы: сцяг, герб, гімн, канстытуцыя і інш. Шэраг даследчыкаў лічаць гэтыя сімвалы элементам, што цэментуе любую палітычную сістэму і ляжыць у аснове яе палітычнай культуры.

Вылучаецца і такі элемент палітычнай культуры, як палітычныя традыцыі, што ўяўляюць сабой спадчыну, якая перадаецца з пакалення ў пакаленне і захоўваецца ў палітычным жыцці грамадства на працягу доўгага часу.

Палітычная культура выконвае ў палітычным жыцці грамадства наступныя функцыі:

- палітычнага забеспячэння рэалізацыі класавых, сацыяльна-групавых і нацыянальных інтарэсаў;
- назапашання і перадачы палітычнага вопыту;
- упарадкавання і рэгулявання палітычных адносін;
- пазнавальная, сутнасць якой заключаецца ва ўзбраенні суб'екта ведамі, неабходнымі для яго паспяховай дзейнасці ў сферы палітыкі;
- камунікатыўная, што адлюстроўвае формы сувязі чалавека з палітычнай сістэмай, з іншымі членамі грамадства;
- выхаваўчая, накіраваная на палітычнае фарміраванне асобы і інш.

У сучаснай паліталогіі існуюць розныя класіфікацыі палітычных культур. Найбольш вядомай з іх з'яўляецца класіфікацыя, прапанаваная амерыканскімі даследчыкамі Г.Алмандам і С.Вербай. Аналізуючы і супастаўляючы асноўныя кампаненты і формы функцыянавання палітычных сістэм ЗША, Англіі, Італіі, ФРГ і Мексікі, яны вылучылі тры "чыстыя" тыпы палітычнай культуры: патрыярхальны, падданніцкі, актывісцкі.

Патрыярхальная палітычная культура існуе ў грамадстве, дзе альбо бо яшчэ не сфарміравалася, альбо толькі стала фарміравацца палітычная сістэма. У сваім чыстым выглядзе такі тып палітычнай культу-

ры назіраецца ў традыцыйным грамадстве з невялікай ступенню спецыялізацыі, дзеючыя асобы якога выконваюць адначасова палітычныя, эканамічныя, рэлігійныя функцыі (напрыклад, палітычная культура афрыканскіх плямён). Характэрнай рысай гэтай палітычнай культуры з'яўляецца поўная адсутнасць у падданных цікавасці да палітычнай сістэмы.

Падданніцкая палітычная культура характарызуецца пераважна пасіўнымі адносінамі да палітычнай сістэмы. Асоба, арыентаваная ў духу падданніцкай палітычнай культуры, усведамляе асобны аўтарытэт урада, зазнае ў адносінах да яго адмоўныя ці станоўчыя эмоцыі. У той жа час такой асобе ўласцівае імкненне да адхілення ад канкрэтных механізмаў палітычнай сістэмы, адсутнасць гатоўнасці да актыўнага ўдзелу ў яе функцыянаванні.

Актывісцкая палітычная культура (ці "культура ўдзелу") характарызуецца арыентацыяй індывіда на актыўную ролю ў палітычнай сістэме незалежна ад пазітыўных ці негатыўных адносін да яе асобных элементаў ці сістэмы ў цэлым.

На практыцы, паводле Г.Алманда і С.Вербы, гэтыя тры тыпы палітычнай культуры ў рэальным гістарычным працэсе актыўна ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, ствараючы змешаныя формы (**патрыярхальна-падданніцкую, падданніцка-актывісцкую і патрыярхальна-актывісцкую**) з перавагай тых ці іншых кампанентаў.

Аптымальным варыянтам, на думку Г.Алманда і С.Вербы, з'яўляецца змешаны **тып** палітычнай культуры, які яны назвалі "**культурай грамадзяніна**" (грамадзянскай культурай). Гэта ў сваёй аснове актывісцкая культура, што інтэгруе пэўныя элементы патрыярхальнай і падданніцкай культур. Палітычная "культура грамадзяніна" найбольш характэрная для буржуазна-дэмакратычных сістэм. Ёй уласцівыя плюралістычнасць, актыўнасць грамадзян у палітычным жыцці і іх лаяльнасць да існуючай палітычнай сістэмы. Менавіта такі тып палітычнай культуры, паводле меркавання вучоных, характэрны для амерыканскай і англійскай палітычных сістэм, як найбольш дэмакратычных і стабільных.

У марксісцкай палітычнай навучы тыпалагізацыя палітычных культур ажыццяўляецца пераважна ў адпаведнасці з гістарычнымі тыпамі грамадскіх фармацый і класавай структурай грамадства. Вылучаюцца такія гістарычныя тыпы палітычнай культуры, як рабаўладальніцкая, феадальная, буржуазная, сацыялістычная.

Тыпалогію палітычных культур, заснаваную на фармацыйным падыходзе, прапанаваў польскі палітолаг Е.Вятр. Ён вылучыў тры асноўныя тыпы палітычных культур: а) "традыцыйную палітычную культуру" (рабаўладальніцкую і феадальную); б) буржуазна-дэмакратычную палітычную культуру"; в) палітычную культуру сацыялістычнай дэмакратыі".

Пэўную цікавасць выклікае тыпалогія культуры, прапанаваная вядомым палітолагам Э.Баталавым. У залежнасці ад дзеючых у тым ці іншым грамадстве механізмаў сацыяльнага рэгулявання – рынку або дзяржавы – ён вылучыў рыначную і этатысцкую палітычныя культуры.

Рыначная палітычная культура, на думку Э.Баталава, – гэта культура, якая арыентуецца на падыход да палітычных працэсаў і праблем як да актаў абмену дзейнасцю і яе прадуктамі паміж свабоднымі таваравытворцамі. Таму палітыка – разнавіднасць бізнесу, а палітычныя рашэнні – разнавіднасць гандлёвага пагаднення. Асноўнымі элементамі рыначнай палітычнай культуры з'яўляюцца: арыентацыя на канкурэнтную барацьбу як універсальны прынцып функцыянавання і развіцця грамадскага арганізма; індывідацэнтрысцкая ўстаноўка, для якой вышэйшая мэта і каштоўнасць – партыкулярнае (індывідуальнае) існаванне; арыентацыя на спантаннасць, натуральнасць, самарэгуляванне ў выкананні палітычных і іншых функцый.

Этатысцкая палітычная культура – культура, што звязвае вырашэнне палітычных праблем і кантроль над палітычнымі працэсамі з дзеяннем механізмаў дзяржаўнага рэгулявання. Гэта культура абмежавання канкурэнтнай барацьбы, для якой інтарэсы цэлага (дзяржавы, класа, якой-небудзь арганізацыі) вышэйшыя за прыватныя, індывідуальныя інтарэсы.

У залежнасці ад суб'екта палітыкі адрозніваюць палітычную культуру асобы, сацыяльнай супольнасці і грамадства.

У грамадстве поруч з рознымі тыпамі палітычнай культуры існуюць палітычныя субкультуры. Адрозніваюць палітычную субкультуру інтэлігенцыі, служачых дзяржаўнага апарату, моладзі, жанчын, рэгіянальную, этнічную, рэлігійную і іншыя палітычныя субкультуры.

III. Стан і асаблівасці фарміравання палітычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь. Пераход да рынку і дэмакратыі ставіць перад беларускім грамадствам задачу авалодання асновамі дэмакратычнай палітычнай культуры, без якой немагчымае фарміраванне прававой дзяржавы і цывільнага грамадства.

Станаўленне дэмакратычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь адбываецца ў вельмі складанай сацыяльна-эканамічнай і палітычнай сітуацыі. Крах аўтарытарнай палітычнай сістэмы, эканамічны спад узмацнілі масавую палітызацыю грамадства, стымулявалі актыўнасць палітычных і грамадскіх рухаў і арганізацый.

Важнейшымі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі ўмовамі фарміравання дэмакратычнай палітычнай культуры з'яўляюцца эканамічная рэформа, разнастайнасць форм уласнасці, пераадоленне ўраўнілаўкі і звышцэнтралізацыі, усталяванне ў грамадстве палітычных свабод, палітычнага плюралізму, шматпартыйнай сістэмы, гарантаванне правоў асобы. Такія фактары, як актывізацыя палітычнага ўдзелу, стварэнне прававой дзяржавы і незалежнасць ад яе грамадства, развіццё новых форм дэмакратычных інстытутаў, істотнае пашырэнне рамак свабоды слова, друку, галоснасці закладаюць асновы новай, плюралістычнай палітычнай культуры.

Палітычная культура Рэспублікі Беларусь знаходзіцца на пераломным этапе. Яна паступова вызваляецца ад элементаў аўтарытарнай, этатысцкай палітычнай культуры і набывае рысы плюралістычнай палітычнай культуры. Станаўленню дэмакратычнай палітычнай культуры садзейнічае вырашэнне такіх праблем, як:

- усталяванне плюралізму эканамічнага і сацыяльнага жыцця;
- стварэнне прававой дзяржавы і цывільнага грамадства;
- забеспячэнне палітычнай і сацыяльнай абароненасці грамадзян;
- фарміраванне ў свядомасці людзей гуманістычных палітычных і сацыяльна-маральных каштоўнасцей, ідэй свабоды і годнасці асобы;
- расшырэнне галоснасці, інфармаванасці людзей;
- дасягненне пэўнага кансэнсусу паміж асноўнымі сацыяльнымі супольнасцямі, палітычнымі партыямі і рухамі на конт галоўных каштоўнасцей, ідэалаў і мэтаў грамадскага развіцця;
- прыняцце палітычных рашэнняў на аснове прафесіяналізму, гуманістычных і дэмакратычных прынцыпаў;
- гарантаванне юрыдычнай і фактычнай суверэннасці асобы;
- гуманізацыя сістэмы адукацыі і выхавання, іх зместу.

Пытанні палітычнай культуры, яе фарміравання ў сучасных умовах набываюць асабліваю актуальнасць. Без павышэння палітычнай культуры насельніцтва, усіх структур улады стане праблематычны пераход да прававой дзяржавы і цывільнага грамадства.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Як Вы разумееце такую ўласцівасць масавай свядомасці грамадства, як харызма? Ці ўласцівая яна беларусам?

2. Што такое папулізм?
3. Назавіце фактары, якія аказваюць уплыў на працэс фарміравання і развіцця палітычнай культуры грамадства.
4. Дайце характарыстыку дэмакратычнаму і таталітарнаму тыпам палітычнай культуры.

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Грамадская думка і яе роля ў палітычным жыцці.
2. Этатызм і анархізм як тыпы палітычнай свядомасці.
3. Менталітэт беларусаў.
4. Асаблівасці палітычнай культуры моладзі.
5. Палітычная культура і палітычныя паводзіны.

Літаратура

Андреев С.С. Политическое сознание и политическая культура // Социально-политический журнал. – 1992. – № 8.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч. II. – Мінск, 1995.

Основы социально-экономических знаний (Социология). Раздел 3. Политическая жизнь в обществе. – Мн., 1994.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Тэма 12. ПАЛІТЫЧНАЯ ІДЭАЛОГІЯ

1. Лібералізм у грамадска-палітычнай думцы.
2. Кансерватызм: сутнасць і грамадска-палітычная роля.
3. Палітычная ідэалогія сацыял-дэмакратыі.

А с н о ў н ы я п а н ы ц ц і: палітычная ідэалогія, палітычная дактрына, лібералізм, неалібералізм, кансерватызм, неакансерватызм, сацыял-дэмакратыя, марксізм-ленінізм, нацыяналізм, фашызм, анархізм.

Паліталогія як грамадская навука адлюстроўвае тэорыі, погляды і інтарэсы розных палітычных і сацыяльных сіл. Асаблівую цікавасць выклікаюць тэорыі, што маюць працяглую гісторыю і знаёмяць нас з вопытам вывучэння палітычных працэсаў. Палітычная ідэалогія аказвае ўплыў на масавую палітычную свядомасць і стварэнне для яе сістэмы крытэрыяў і арыентацый у палітычным жыцці, фарміруе матывацыю палітычных паводзін шырокага кола грамадзян.

І. Лібералізм у грамадска-палітычнай думцы. Паняцце "палітычная ідэалогія" ўведзена ў навуковы абыходак у ХVIII ст. французскім вучоным Д. дэ Трасі. У аснове гэтага паняцця ляжаць інтарэсы пэўнай супольнасці людзей, пры дапамозе якіх усталёўваецца пэўная іерархія каштоўнасцей, а таксама палітычныя мэты, што не маюць да чынення да сацыяльна або этнічна аформленых груп грамадства (анархізм, фашызм).

Палітычная ідэалогія выступае як спецыфічная форма і разнавіднасць палітычнай свядомасці. Гэта спрыяе фарміраванню пазітыўнага вобраза, які прапануецца ў палітычнай дактрыне.

Палітычная дактрына – тэарэтычны або палітычны прынцып, што змяшчае эканамічныя, палітычныя і іншыя мэты і формы іх практычнага дасягнення. Палітычныя дактрыны дапамагаюць атрымаць найбольш поўныя ўяўленні аб развіцці палітычных ідэй і выкарыстоўваць дасягненні сацыяльна-палітычнай думкі для палітычнага ўладкавання сучасных дзяржаў.

Першай з найбольш вядомых ідэалогій з'явіўся **лібералізм**. Яго вытокі мы знаходзім у антычнай філасофіі Цыцэрона, Лукрэцыя і Дэмакрыта. Як ідэалогія лібералізм пачаў фарміравацца ў перыяд Асветы (Дж.Лок, А.Сміт, Ш.Монтэск'е, І.Кант, Т.Джэферсон і інш.) і атрымаў шырокае распаўсюджанне ў ХІХ ст. (Д.Міль, Г.Спенсер, І.Бентам, Б.Канстан, Дж.Мэдзісон, А.Таквіль).

Лібералізм уяўляе сабой індывідуалістычную сістэму поглядаў, дзе перавага аддаецца асобнаму чалавеку ў адносінах да любой сацыяльнай групы і грамадства ў цэлым. Лібералы адстойваюць умацаванне ролі палітычных інстытутаў у грамадстве і традыцыйных парламенцкіх працэдур, што адлюстроўваюць настроі і імкненні цывільнага грамадства ў процівагу павышэнню ролі дзяржавы. На думку лібералаў, рост цэнтралізацыі грамадства, узмацненне дзяржавы і пашырэнне яе функцый з'яўляюцца падмуркам узнікнення таталітарызму. Прынцып падзелу ўлад у тым выглядзе, як ён ажыццяўляецца на Захадзе, вядзе да застыласці палітычнай сістэмы. Узмацненне бюракратыі і адміністрацыі прывяло да таго, што прыняцце палітычных рашэнняў стала вынікам не спрэчак, дыскусій, кампрамісаў, а дзейнасці чыноўнікаў, тэхнакратаў. Таму лібералізм выступае за пашырэнне практыкі ўсенароднага абмеркавання законаў і рашэнняў, што прывядзе да змяншэння канцэнтрацыі ўлады ў руках лідэраў, прэзідэнтаў, палітычных інстытутаў.

Надзвычайную ролю лібералізм адводзіць ведам і культуры, якія дапамагаюць ліквідаваць духоўныя перадумовы таталітарызму.

Асноўная каштоўнасць лібералізму – свабода, што разумеецца як нічым не абмежаваная канкурэнцыя ў эканамічным, палітычным і сацыяльным жыцці. Лібералізм выступае і за свабоду канкурэнцыі ідэалогій. Дэмакратыя разглядаецца як ідэя, што нясе небяспеку для свабоды, як і любая іншая ўстаноўка або грамадская мадэль. Наогул дэмакратыя – гэта ўлада большасці, а свабода меншасці не павінна залежыць ад каго-небудзь. У абгрунтаванне гэтых палажэнняў робяцца спасылкі на Платона і Арыстоцеля, якія лічылі дэмакратыю тыраніяй большасці, дакаралі яе за эмоцыі і некампетэнтнасць. Як вынік лібералы адстойваюць умацаванне інстытутаў, што ўраўнаважваюць усеагульнае выбарчае права і выбарчыя органы: канстытуцыя, права, прыныцы падзелу ўлад.

У адрозненне ад кансерватараў, якія клапацяцца аб умацаванні традыцыйных каштоўнасцей, лібералы прытрымліваюцца ідэі асцярожных рэформ і прагрэсу. Тэарэтычнай асновай такой палітыкі з'яўляецца тэорыя маятніка амерыканскага гісторыка А.Шлезінгера, які лічыў, што грамадства развіваецца цыкламі, калі "фаза актыўнасці" змяняе "фазу стомленасці" і наадварот. Такая тактыка дапамагае лібералам ажыццяўляць удалыя маневры паміж двума палюсамі: кансерватарамі і сацыял-дэмакратамі. Гэта не што іншае, як тактыка цэнтрызму, якая дае магчымасць ісці на блакіраванне то з аднымі, то з другімі.

Ужо на пачатку XX ст. стала відавочна, што ў грамадстве бязмежнай свабоды канкурэнцыі і рынку не змаглі скласціся гарманічныя адносіны паміж людзьмі, не ўдалося дабіцца росквіту эканомікі. На змену "класічнаму варыянту" прыйшоў **неалібералізм** (Дж.Хобсан, Т.Грын, Л.Хабхаус, Ф.Наўман, Дж.Кейнс, Дж.Гэлбрэйт). Разам з традыцыйным ліберальным індывідуалізмам узнікаюць калектывісцкія і этатысцкія акцэнтны. Неалібералізм імкнецца абгрунтаваць неабходнасць дзяржаўнага рэгулявання эканомікай і сацыяльным жыццём. Пры дапамозе падаткавай сістэмы і сацыяльных праграм неалібералы жадаюць зменшыць сацыяльную няроўнасць і пабудаваць "дзяржаву ўсеагульнага дабрабыту". Зыходзячы з агульных інтарэсаў, "дзяржава дабрабыту" пераразмяркоўвае даходы на карысць працоўных, дапамагае найбольш абяздоленым пластам грамадства, прадухіляе сацыяльныя канфлікты.

Прадстаўнікі неалібералізму адстойваюць прыныцы "плюралістычнай дэмакратыі", накіраванай на ўлік інтарэсаў усіх сацыяльных груп у галіне палітычнай улады, на ажыццяўленне "палітычнай справядлівасці".

Галоўная рыса сучасных ліберальных партый Еўропы - наяўнасць розных пазіцый па адной праблеме, што зразумела з пункту гледжання іх увагі да індывідуальнай свабоды.

II. Кансерватызм: сутнасць і грамадска-палітычная роля. Як ідэйна-палітычная плынь кансерватызм бярэ свой пачатак ад еўрапейскіх мысліцеляў канца XVIII – пачатку XIX стст. (Э.Берк, Ж. дэ Местр, Ф. фон Савіні, Ф. дэ Шатабрыян, А. дэ Габіно). Кансерватызм узнік у якасці рэакцыі на Вялікую французскую рэвалюцыю, што разглядалася яго прадстаўнікамі як прычына грамадскага хаосу і разбурэння. Адзін з заснавальнікаў кансерватызму Э.Берк у кнізе "Разважанні аб рэвалюцыі ў Францыі" (1790) вывеў сістэму каштоўнасцей кансерватызму: 1) рэлігійная і духоўная мэты палітычнай дзейнасці; 2) аўтарытэт царквы, сям'і і школы; 3) культ традыцый, нацыянальнай культуры, патрыятызму; 4) моцная іерархічная дзяржава; 5) прыярытэт інтарэсаў дзяржавы над інтарэсамі асобы; 6) гістарычнае адзінства мінулага, сучаснага і будучага, пераемнасць развіцця; 7) прагматызм, здаровы сэнс, скептыцызм; 8) паступовасць працэсу сацыяльных змяненняў; 9) свабода і адказнасць.

Палітычны кансерватызм аказвае значны ўплыў у краінах Захаду. Яго лідэры – Р.Рэйган, Д.Буш, М.Тэтчар, Г.Коль – добра вядомыя ў свеце.

Галоўнае адрозненне паміж кансерватарамі і лібераламі ў вызначэнні ступені свабоды асобы – браць на сябе маральныя рашэнні. Кансерватары абараняюць больш жорсткі нагляд за асобай з боку дзяржавы, царквы і сям'і. Яшчэ адно адрозненне паміж кансерватарамі і лібераламі стасуецца іх адносін да дзяржаўных сімвалаў. Кансерватары сцвярджаюць, што дзяржаве патрэбныя моцныя сімвалы дзеля падтрымання сваёй улады. Згодна з думкамі кансерватараў, дзяржава павінна абалірацца не толькі на здаровы сэнс і прагматызм, але і на эмоцыі грамадзян.

У эканамічных пытаннях кансерватары, як і лібералы, аддаюць перавагу свабоднаму рынку. Разам з тым у іх рознае бачанне гэтага рынку. Звычайна свабодны рынак абгрунтоўваецца патрэбнасцямі асобы. Кансерватары спасылаюцца яшчэ і на натуральны лад грамадства, у якім іерархічная структура грамадства адпавядае законам прыроды. Сярод людзей, як і жывёл, заўсёды знаходзіцца мацнейшы і больш удалы. Таму спробы пераразмеркаваць багацце і каштоўнасці з мэтай дасягнення эканамічнай роўнасці супярэчаць прыродзе.

Сучасная, навейшая мадыфікацыя "класічнага кансерватызму" – **неакансерватызм** – стала набываць моц у сярэдзіне 70-х гадоў XX ст. Паяўленне неакансерватызму звязанае з распаўсюджаннем леварадыкальных ідэй і рухаў пратэсту ў развітых краінах Захаду і з крызісам не-

аліберальных канцэпцый. Побач з гэтым сучасны кансерватызм удала сінтэзуе шэраг уяўленняў, якія традыцыйна лічыліся ліберальнымі (свабодны рынак, рэформы, абмежаванне прамога ўмяшання дзяржавы ў эканоміку і інш.). Здольнасць неакансерватызму тонка рэагаваць на сацыяльныя змены – адна з прычын яго прыкметнага грамадскага ўплыву. Паводле сваёй прыроды кансерватары надаюць важнае значэнне нацыянальнаму адзінству. Таму сучасныя кансерватыўныя партыі ўзнікаюць звычайна ў спецыфічных нацыянальных умовах без значнага інтэрнацыянальнага ўплыву.

Правей кансерватараў у сучасным палітычным спектры знаходзяцца **новыя правыя радыкалы**, якіх часта называюць неафашыстамі (тэрмін фашызм застаецца актуальным і сёння).

Канцэптуальна фашызм мае агульную аснову з **нацыяналізмам**. Іх галоўным аб'ектам з'яўляецца нацыя. Разам з тым фашызм і нацыяналізм па-рознаму трактуюць гэту катэгорыю.

Нацыяналісты лічаць, што нацыя фарміруецца з этнічнай супольнасці людзей. У яе аснове – агульная гісторыя і мова. Суб'екты нацыі разглядаюцца як свабодныя грамадзяне на пэўнай ("сваёй") тэрыторыі. Галоўная мэта нацыяналізму – абудзіць нацыю, яе пачуццё салідарнасці, узмацніць яе аўтаномію.

Фашызм разглядае нацыю як падмурак улады, згуртавання волі і сілы народа. Як адзначае англійскі даследчык нацыяналізму Э.Сміт, фашысцкая нацыя – ёсць аўтарытарная эліта змагароў, што бяруць удзел у біялагічна дэтэрмінаванай барацьбе за выжыванне і дамінацыю.

III. Палітычная ідэалогія сацыял-дэмакратыі. Узнікненне сацыял-дэмакратычнага руху звязанае са стварэннем К.Марксам "Міжнароднага таварыства рабочых" (1864 г.). Палітычнае вучэнне марксізму грунтуецца на матэрыялістычным разуменні гісторыі. К.Маркс і Ф.Энгельс выявілі сутнасць класавай барацьбы як барацьбы за ўладу. Кожны клас, што імкнецца да панавання, павінен перш за ўсё заваяваць палітычную ўладу, якая з'яўляецца арганізаваным насіллем аднаго класа над іншым. Адсюль выводзіцца класавая сутнасць дзяржавы і ставіцца мэта разбурэння ваенна-бюракратычнай буржуазнай дзяржаўнай машыны ў выніку сацыялістычнай рэвалюцыі і ўстанаўлення дыктатуры пралетарыяту. Такім чынам, на думку марксістаў, будзе зроблены першы крок да ўсталявання сапраўднага народаўладдзя, пачнецца пераходны перыяд ад капіталізму да сацыялізму. Дыктатура пралетарыяту прывядзе да знішчэння ўсякіх класаў, а значыцца, да адмірання дзяржавы.

Палітычныя ідэі марксізму атрымалі распаўсюджанне і развіццё ў працах У.І.Леніна, В.Лібкнехта, А.Бebelя, П.Лафарга, Г.В.Пляханава і інш.

Барацьбу з К.Марксам у Інтэрнацыянале вялі **анархісты**. Само паняцце "анархізм" у перакладзе з грэчаскай мовы азначае "безуладдзе". Узнікненне тэорыі анархізму звязанае з імёнамі М.Шцірнера, П.Прудона, М.А.Бакуніна, П.А.Крапоткіна. Яны крытыкавалі "дзяржаўны сацыялізм", адхілялі ідэю пралетарскай дзяржавы, таму што, на іх думку, апошнія разбураюць асобу, пазбаўляюць яе прыродных правоў на свабоду, параджаюць бюракратызм. Узамен механізму дзяржаўнага кіравання М.А.Бакунін прапанаваў федэратыўную свабодную арганізацыю рабочых асацыяцый, абшчын, народаў, абласцей. Тэарэтык анархізму найбольш істотным аргументам супраць дыктатуры пралетарыяту лічыў немагчымасць цэлага класа быць дыктатарам, у выніку чаго адбудзецца дэлегаванне ўладных паўнамоцтваў групе сацыялістычных чыноўнікаў.

У другой палове ХХ ст. асобныя разнавіднасці анархізму атрымалі распаўсюджанне ў краінах Лацінскай Амерыкі, Усходняй Азіі, знайшлі ўвасабленне ў некаторых альтэрнатыўных рухах ("новыя левыя"). У межах Другога інтэрнацыянала (1889-1914 гг.) адбылося палітычнае размежаванне паміж марксістамі і сацыял-рэфармістамі, што стала асновай афармлення сацыял-дэмакратыі як самастойнай палітычнай плыні ў рабочым руху.

Тэарэтычнае абгрунтаванне сацыял-рэфармісцкіх поглядаў зрабіў Э.Бернштейн, які выступіў з канцэпцыяй эвалюцыйнага пераходу ад капіталізму да сацыялізму. Ён даказваў, што капіталізм мае схільнасць да ўдасканалення, вынікам чаго стане паляпшэнне жыцця працоўных, адбудзецца дэмакратызацыя палітычнай сістэмы.

Найбольш моцны аўтарытэт сацыял-дэмакратычны рух набыў пасля Другой сусветнай вайны, калі ў 1951 г. у Франкфурце-на-Майне быў адроджаны Сацыялістычны Інтэрнацыянал.

Сацыял-дэмакраты (у адрозненне ад кансерватараў і лібералаў) звяртаюць значную ўвагу на сацыяльныя пытанні (удасканаленне дзяржавы, выбарчых працэдур, сацыяльныя гарантыі палітычнага ўдзелу і г.д.). Сучасныя сацыял-дэмакраты робяць стаўку на рэформы як галоўны сродак пабудовы **дэмакратычнага сацыялізму** – грамадства, дзе ўсе сацыяльныя групы будуць здольныя прымаць сапраўдны ўдзел у прыняцці рашэнняў у эканоміцы, дзяржаве і грамадстве.

Адным з цэнтральных пытанняў рэфармісцкай канцэпцыі дэмакратычнага сацыялізму паўстае пытанне аб дзяржаве. Сацыял-дэмакраты лічаць, што прыналежнасць дзяржавы пэўнаму класу вызначаецца не

тэорыяй, а класавай барацьбой. Дзяржава належыць аднаму класу, калі астатнія не вядуць за яе барацьбу. Рэфармізм прызнае існаванне манополіі і капіталу, наяўнасць у іх улады, але лічыць, што ўлада належыць не толькі капіталу. Аб гэтым сведчыць пашырэнне функцый сучаснай дзяржавы, яе рэгулюючай ролі ў эканамічным і сацыяльным жыцці грамадства. Такім чынам, дзяржава пераўтвараецца ў своеасаблівага арбітра паміж палітычнымі сіламі.

Найбольш выразна элементы сацыялізму, на думку сацыял-дэмакратаў, знаходзяць адлюстраванне ў палітыцы салідарнасці. Пад ёй разумеецца перш за ўсё тактыка ўступак грамадскай думцы, якая абавязвае дзяржаву звяртаць увагу на патрабаванні грамадзян, а ад грамадзян патрабуе аказваць падтрымку дзяржаве.

Сёння сацыял-дэмакраты ўсё больш звяртаюць увагу на неабходнасць абмежавання эканамічнага росту ў сувязі з вынішчэннем навакольнага асяроддзя. Яны выступаюць за больш спрощаны лад жыцця і дэцэнтралізацыю ўрадавых структур, павышэнне ступені самакіравання на мясцовым узроўні. Патэнцыяльнымі саюзнікамі сацыял-дэмакратаў выступаюць партыі зялёных, удзельнікі жаночага і юнацкага рухаў, прадстаўнікі сацыяльных меншасцяў. У выніку сацыял-дэмакраты ўсё ў меншай ступені з'яўляюцца прадстаўнікамі інтарэсаў працоўнага класа і атрымліваюць значную падтрымку з боку людзей, занятых у галіне аховы здароўя, адукацыі, мастацтва, грамадскіх службаў.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Які ўплыў аказвае палітычная ідэалогія на палітычныя паводзіны сацыяльных і нацыянальных груп?
2. Сфармулюйце неабходныя ўмовы для пераходу да ліберальнай дэмакратыі.
3. Ці маюць перспектывы кансерватыўныя каштоўнасці ў Рэспубліцы Беларусь? Як яны суадносяцца з хрысціянскімі каштоўнасцямі?
4. Нямецкі сацыял-дэмакрат В.Брандт адзначаў, што сацыялізм – не такі стан грамадства, якога можна дасягнуць, а гэта перманентная задача. Як разумець такое выказванне?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Погляды Э.Берка на асобу і грамадства.
2. Свабода асобы як каштоўнасць лібералізму.
3. Леварадыкальныя канцэпцыі сацыялізму: анархізм, трацкізм, экалагічны сацыялізм.
4. Сутнасць канцэпцыі "дэмакратычнага сацыялізму".
5. Камунізм як палітычная плынь.

Літаратура

Берк Э. Размышления о революции во Франции // Социс. – 1991. – № 6-9; 1992. – № 2.

Липсет С. Третьего пути не существует // Полис. – 1991. – № 5-6.

Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.4.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.І. – Магілёў, 1994.

Ортега-и-Гассет. О социализме без берегов // Новое время. – 1990. – № 37.

Политология. Курс лекций / Под ред. В.А.Бобкова и И.Н.Браима. – Мн., 1995.

Сміт Э. Нацыяналізм у XX стагоддзі. – Мн., 1995.

Сорман Г. Либеральное решение. – М., 1992.

Тэма 13. ДЭМАКРАТЫЯ ЯК ПАЛІТЫЧНАЕ ЎЛАДКАВАННЕ

1. Тэорыі дэмакратыі.

2. Дэмакратыя як спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы грамадства.

Асноўныя паняцці: дэмакратыя, плюралізм, народаўладдзе, палітычны рынак, свабода, механізм "стрымак і проціваг".

Дэмакратыя з'яўляецца адной з найбольш значных універсальных каштоўнасцей чалавецтва. Сёння мы можам назіраць устойлівую тэндэнцыю дэмакратызацыі мноства палітычных сістэм ва Усходняй Еўропе і Лацінскай Амерыцы. Разам з тым, працягваюцца дыскусіі аб сутнасці дэмакратыі, крытэрыях і механізмах яе забеспячэння. Тэма дэмакратыі выступае як невычарпальная крыніца ідэй і грамадскай практычнай дзейнасці.

1. *Тэорыі дэмакратыі.* Дэмакратыя часта набывае выгляд сімвала, мадэлі, якіяносяць абстрактны характар. Італа-амерыканскі палітолаг Дж.Сарторы адзначаў, што дэмакратыя – гэта пампезная назва нейкай рэчы, якая не існуе.

Дэмакратыя, як спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы грамадства, знаходзіцца ў пастаянным развіцці. Так, старажытныя грэчаскія полісы не адпавядаюць дэмакратычнаму рэжыму эпохі Вялікай французскай рэвалюцыі, а тым больш сучасным дэмакратыям.

Між іншым, разам з адрозненнямі паміж гістарычнымі тыпамі дэмакратыі існуюць адметныя рысы гэтай формы палітычнай арганізацыі

грамадства. Аснову канцэпцыі дэмакратыі складае паняцце народнага суверэнітэту, заснаванага на роўнасці палітычных правоў і магчымасці кожнага грамадзяніна браць удзел у кіраванні дзяржавай.

Ужо старажытны грэчаскі філосаф Арыстоцель вылучаў некалькі відаў дэмакратыі. Уласцівай рысай першага віду з'яўляецца роўнасць, а пастановы большасці маюць рашаючае значэнне. Другі від дэмакратыі – той, пры якім замяшчэнне пасадаў абумоўленае маёмасным цензам. Аднак асноўным пачаткам дэмакратычнага ладу выступае **свабода**, якая разумеецца як магчымасць займаць пэўныя кіруючыя пасады. Другая перадумова дэмакратыі – жыць так, як каму захацацца.

Такім чынам, Арыстоцель лічыў магчымым аднесці да дэмакратычных дзяржаў, у якіх службовыя асобы прызначаюцца са складу ўсіх грамадзян, усе кіруюць па чарзе і не маюць права займаць пасаду двойчы; замяшчэнне пасадаў адбываецца па жэрабю, судовая ўлада належыць усім і г.д.

Дэмакратыя, паводле Арыстоцеля, з'яўляецца адхіленнем ад ідэальнай формы дзяржавы – палітыі, паколькі кіруючая большасць дзейнічае ў інтарэсах гэтай большасці, а не ўсяго грамадства.

Крытычна ставіўся да дэмакратыі і другі выдатны мысліцель антычнасці Платон. На яго думку, дэмакратыя ўяўляе сабой працяг алігархіі і з'яўляецца перадумовай тыраніі. Паколькі пасады замяшчаюцца па жэрабю, дэмакратычны лад не мае патрэбнага парадку кіравання, законы не выконваюцца, а вынікам празмернай свабоды становіцца празмернае рабства.

Культурная рэвалюцыя эпохі Асветы прынесла ў грамадскую свядомасць ідэю неабходнасці сацыяльных пераўтварэнняў. У працах Ф.Бэкана, Т.Гобса, Дж.Лока, Ш.Монтэск'е, Ж.-Ж.Русо, Г.Гроцыя і інш. фармулююцца асновы новага палітычнага парадку, заснаванага на канстытуцыі, падзеле ўлад, прававой дзяржаве, палітычных правах і свабодах грамадзян.

У ідэалагічным сэнсе мысліцелі эпохі Асветы прадстаўлялі ліберальную і дэмакратычную канцэпцыі. Найбольш выразна яны адлюстраваныя ў творах Дж.Лока і Ж.-Ж.Русо.

Аснову поглядаў Дж.Лока складае вучэнне аб натуральным праве і грамадскім дагаворы. Дзяржава, на думку філосафа, павінна не абмяжоўваць свабоду асобы і прадпрымальніцтва людзей, а забяспечваць іх абарону. Ва ўмовах, калі асоба не здольная раскрыць свае магчымасці і самаразвівацца, грамадзяне маюць права на змену існуючага грамадскага парадку.

Дэмакратыя разглядаецца Дж.Локам як грамадства, у якім большасць валодае ўсёй уладай і выкарыстоўвае яе для прыняцця грамадскіх законаў і прызначэння службовых асоб.

Дж.Лок адным з першых стварыў вучэнне аб падзеле ўлад, чым аказаў вялікі ўплыў на французскага філосафа-асветніка Ш.Монтэск'е.

Ж.-Ж.Русо развіў канцэпцыю "прамой дэмакратыі". Ён стварыў сістэму, у якой усе грамадзяне арганічна ўзаемазвязаныя паміж сабой, аднолькава выступаюць як суверэнамі палітычнай улады, так і яе падданымі. Гэтым, паводле Русо, магчыма дасягнуць абсалютнай палітычнай роўнасці грамадзян.

Заснавальнікі навуковага камунізму разглядалі дэмакратыю ў непарыўнай сувязі з матэрыяльнымі ўмовамі жыцця і цвярджалі, што ў класавым грамадстве дэмакратыя выступае выражэннем дыктатуры пануючага класа. Пад вышэйшым тыпам дэмакратыі К.Маркс і Ф.Энгельс разумелі сацыялістычную дэмакратыю, эканамічную аснову якой складае грамадская ўласнасць на сродкі вытворчасці. Усё больш шырокае ўцягненне народа ў кіраванне дзяржавай павінна пераўтварыць дэмакратыю як форму дзяржаўнага праўлення ў самакіраванне.

У XIX ст. паявілася і іншая тэндэнцыя ў падыходах да вызначэння дэмакратыі. Яе заснавальнік – французскі мысліцель і дзяржаўны дзеяч А. э Таквіль. Ён разумеў дэмакратыю як прынцып сацыяльнай арганізацыі сучаснага грамадства, які дапускае развіццё органаў грамадскага самакіравання, утварэнне добраахвотных асацыяцый грамадзян, строгую адказнасць дзяржаўных чыноўнікаў перад грамадствам.

Сучасныя школы палітычнай думкі разглядаюць дэмакратыю або як чысты механізм урада, пазбаўлены сацыяльных ці гістарычных дамаганняў, або як праект грамадства, прызначаны для забеспячэння самавыяўлення ўсіх грамадзян. У адпаведнасці з гэтым італьянскі філосаф Н.Бабіё вылучае "фармальную" і "змястоўную" дэмакратыі.

Фармальная або **працэдурная** дэмакратыя характарызуецца як сукупнасць інстытутаў і правіл палітычнай гульні. Яна ўстанаўлівае, што гарантыя правоў кожнага залежыць ад павагі да пэўных правіл і працэдур юрыдычнага характару, якія абмяжоўваюць дзеянні дзяржавы. Разам з тым дзяржава атрымлівае дапаможную функцыю абароны дэмакратычных правіл і працэдур, заснаваных на прынцыпе ўзаемазалежнасці і ўзаемаабмежаванасці заканадаўчай, выканаўчай і судовай улад.

Змястоўная дэмакратыя разглядае інстытуцыйныя формы, індывідуальныя і калектыўныя правы, спосабы прадстаўніцтва, эканамічныя структуры толькі як інструменты, якія дапамагаюць забяспечваць роўнасць правоў і свабод грамадзян і атрыманне найлепшых выгад ад сваіх асабістых здольнасцей. Такім чынам, на першае месца ставіцца мэта, а не сродкі, што ёй спрыяюць.

У залежнасці ад таго, хто мае прыярытэт у ажыццяўленні ўлады: асоба, сацыяльная група або народ як цэласная супольнасць – усе канцэпцыі дэмакратыі можна падзяліць на: індывідуалістычныя, плюралістычныя і калектывісцкія.

Канцэпцыі **індывідуалістычнай дэмакратыі** вылучаюць асобу з грамадства і дзяржавы, прызнаюць яе галоўнай крыніцай улады, прыярытэт яе правоў над правамі дзяржавы і звяртаюць увагу на гарантаванасць індывідуальнай свабоды.

Канцэпцыі **плюралістычнай дэмакратыі** абгрунтоўваюць ідэю зацікаўленай групы як рэальнага стваральніка і ўдзельніка палітыкі. Менавіта зацікаўленая група разглядаецца як цэнтральны элемент палітычнай сістэмы, што гарантуе забеспячэнне інтарэсаў, правоў і свабод асобы. Такі падыход абапіраецца на ідэю А. дэ Таквіля аб незалежных асацыяцыях грамадзян як апоры дэмакратыі.

Калектывісцкія мадэлі заснаваныя на агульнай зацікаўленасці свабодных грамадзян у захаванні шэрагу сацыяльных прывілей, што патрабуе абсалютызацыі ўлады дзяржавы, атаясамлівання правадыроў з народам або класам, абмежавання правоў асобы ў інтарэсах усіх астатніх грамадзян і г.д.

У залежнасці ад формы ажыццяўлення ўлады – непасрэднай або прадстаўнічай – вылучаюць **плебісцитарныя** канцэпцыі дэмакратыі (ідэнтытарныя) і **рэпрэзентатыўныя** (элітарныя) тэорыі дэмакратыі.

Шматлікасць сучасных тэорый і канцэпцый дэмакратыі сведчыць аб разнастайнасці яе практычных форм існавання.

II. Дэмакратыя як спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы грамадства. Неабходна мець на ўвазе, што ў свеце няма дзяржаў, дзе дэмакратыя рэалізаваная ў поўнай меры. Абсалютнай дэмакратыі, як і абсалютнай свабоды ў грамадстве, быць не можа, паколькі суб'екты адрозніваюцца паміж сабой інтарэсамі, поглядамі і г.д.

Сутнасць дэмакратыі як спосабу арганізацыі і функцыянавання палітычнай сістэмы можна ўсвядоміць праз вызначэнне ўмоў існавання, крытэрыяў і механізмаў яе забеспячэння.

Сярод умоў існавання дэмакратыі неабходна звярнуць увагу на:

- эканамічныя ўмовы: разнастайнасць форм уласнасці, наяўнасць развітага рынку, канкурэнцыя тавараўтворцаў і г.д.;
- сацыяльныя ўмовы: наяўнасць цывільнага грамадства і сацыяльнага плюралізму;
- духоўныя ўмовы: наяўнасць палітычнай культуры, якая прадугледжвае валоданне культурай палемікі, палітычнага дзеяння, талерантнасць.

Па сутнасці дэмакратыя – гэта палітычны рынак з палітычнай канкурэнцыяй, імкненнем выгадна "прадаць" погляды, ідэі, праграмы, інтарэсы і набыць галасы выбаршчыкаў.

Наяўнасць умоў не забяспечвае аўтаматычнага ўзнікнення дэмакратыі, а толькі павялічвае яе верагоднасць.

Сярод асноўных крытэрыяў дэмакратыі неабходна засяродзіць увагу на даванні грамадзянства магчыма шырокаму колу насельніцтва, высокай ступені палітычнага ўдзелу грамадзян, роўнасці і забеспячэнні правоў і свабод грамадзян, магчымасці кожнага грамадзяніна атрымаць поўнае ўяўленне аб тым, у чым заключаецца выбар, галоснасць у рабоце ўлады на ўсіх узроўнях і кантролі за ёй з боку грамадзян.

Агульнапрызнаным механізмам забеспячэння дэмакратыі з'яўляецца механізм "стрымак і проціваг":

- 1) заканадаўчае замацаванне асноўных правоў чалавека;
- 2) свабодныя і строга перыядычныя выбары з заканадаўча замацаванай працэдурай;
- 3) вырашэнне пытанняў большасцю пры цвёрдых гарантыях меншасці;
- 4) спалучэнне форм непасрэднай і прадстаўнічай дэмакратыі;
- 5) наяўнасць лаяльнай апазіцыі;
- 6) наяўнасць не менш чым двух палітычных партый, што кантралююць адна адну;
- 7) ажыццяўленне на практыцы прынцыпу падзелу ўлад;
- 8) незалежнасць судовай улады;
- 9) наяўнасць і даступнасць альтэрнатыўных крыніц інфармацыі.

Такім чынам, дэмакратыя – гэта спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы грамадства, якому ўласцівыя прызнанне народа вышэйшай крыніцай улады, выбарнасць асноўных органаў кіравання, раўнапраўе грамадзян, падпарадкаванне меншасці большасці ў працэсе прыняцця рашэнняў.

Ніводная палітычная сістэма не з'яўляецца дэмакратычнай на ўсе часы. Неабходна пастаяннае імкненне да дэмакратычных ідэалаў.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь абвешчае нашу дзяржаву дэмакратычнай. Разам з тым дэмакратызацыя беларускага грамадства адбываецца не заўсёды дастаткова інтэнсіўна, глыбока і паслядоўна. Аб тым сведчаць праблемы і супярэчнасці гэтага працэсу. Так, адбылося пашырэнне ўдзелу грамадзян рэспублікі ў палітычным жыцці. Але часта прыярытэт аддаецца радыкальным, агрэсіўным формам палітычных паводзін (несанкцыянаваныя пікеты, забастоўкі, дэманстрацыі і г.д.). З другога боку, абмежаваная адказнасць кіруючай эліты, галоснасць у яе дзеяннях. Палітычная большасць часта імкнецца навязваць свае пера-

кананні меншасці, правы якой на адкрытае адстойванне асабістых меркаванняў абмежаваныя. Даволі часта адсутнічае адукаваны, свядомы выбар грамадзян праз асэнсаванне сваіх інтарэсаў і мэт, альтэрнатыў, калі ёсць уся інфармацыя па канкрэтных пытаннях.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. Чаму антычныя філосафы Сакрат, Платон, Арыстоць крытычна ставіліся да дэмакратыі?
2. Англіійскі пісьменнік і дзяржаўны дзеяч Г.Чэстэртон адзначаў: "Першая з самых дэмакратычных дактрын заключаецца ў тым, што ўсе людзі цікавыя". Як Вы разумееце сэнс гэтай дактрыны?
3. Што ўяўляе сабой ляяльная апазіцыя?
4. Ці згодны Вы з наступным меркаваннем Ж.-Ж.Русо: "Калі народ мае такіх начальнікаў, якія падмяняюць яго ў справах кіравання, то, якую б назву такія начальнікі не мелі, яны заўсёды будуць складаць арыстакратыю"? У чым жа рэальныя недахопы і перавагі дэмакратыі?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Асоба і ўлада ў дэмакратычным грамадстве.
2. Плебісцитарная тэорыя дэмакратыі М.Вебера.
3. Праблемы дэмакратызацыі сучасных палітычных сістэм (на прыкладзе краін Усходняй Еўропы і СНД).
4. Цывільнае грамадства як суб'ект палітычнага рынку.

Літаратура

Баллестрем К.Г. Предпосылки и пределы демократии // Вопросы философии. – 1994. – № 7-8.

Гаджиев К.С. Политическая наука. – М., 1995.

Малянюк М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч.ІІ. – Магілёў, 1995.

Остром В. Демократия и самоуправление // Государство и право. – 1994. – № 4.

Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. – М., 1995.

Перепелкин Л.С., Шкаратан О.И. Переход к демократии в полиэтническом обществе // Полис. – 1991. – № 6.

Салмин А.М. Современная демократия. – М., 1992.

Шапиро И. Три способа быть демократом // Полис. – 1992. – № 1-2.

Эрме Г. Культура и демократия. – Мн., 1995.

Тэма 14. ПРАВЫ ЧАЛАВЕКА ЯК АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЭМАКРАТЫІ

1. Правы і свабоды асобы ў гісторыі чалавецтва.
2. Праблема ажыццяўлення правоў і свабод чалавека ў сучасным свеце.

А с н о ў н ы я п а н я ц ц і: правы чалавека, свабоды чалавека, абавязкі грамадзяніна, палітычныя правы, эканамічныя правы, сацыяльныя правы, культурныя правы.

Асобнае месца ў палітычным жыцці адводзіцца правам і свабодам чалавека. Менавіта іх ажыццяўленне дазваляе вызначыць якасць сацыяльнай сістэмы грамадства, прыроду палітычнага рэжыму. Актуальнасць тэмы непарыўна звязаная з умацненнем патрабаванняў да кожнай асобы, павышэннем яе ролі ў грамадскім жыцці.

1. Правы і свабоды ў гісторыі чалавецтва. Ужо ў старажытнай Грэцыі існаваў тэрмін "правы грамадзян". Крыніцай яго ўзнікнення з'явіліся ўяўленні грэкаў аб асобных уласцівасцях свабодных людзей і былі непарыўна звязаныя з дзяржаўным уладкаваннем. Так, Арыстотель лічыў, што дзяржава павінна забяспечваць свабодных, а не рабоў, таму і правамі грамадзян валодалі толькі свабодныя, а не рабы і не варвары. Разам з тым філосафы-стоікі (Зянон, Хрысіп і інш.) адстойвалі думку, што натуральныя правы – набытак усіх людзей згодна з іх чалавечым паходжаннем і здольнасцю мысліць.

Важным крокам на шляху змены паняцця "правы грамадзяніна" на "правы чалавека" стала распаўсюджанне хрысціянства.

Частковае замацаванне недатыкальнасці асобы і роўнасці перад законам змяшчае Вялікая Хартыя Вольнасцей (1215 г.), якую англійскія бароны запатрабавалі ад караля Іаана Беззямельнага.

Да канца XVII ст. гісторыя Англіі прадэманстравала станоўчыя вынікі ажыццяўлення прынцыпу падзелу ўлад і значнасць правоў чалавека для дабрабыту дзяржавы і грамадства. Вынікам гэтага стала ўзнікненне школы "натуральнага права" (Дж. Лок, Т.Гобс, Ж.-Ж.Русо, Ш.Монтэск'е, Г.Гроцій і інш.). Так, Дж.Лок адным з першых абгрунтаваў ідэю аб прыродных правах асобы, да якіх былі аднесеныя правы на жыццё, свабоду і валоданне маёмасцю. Сярод прыхільнікаў школы "натуральнага права" на Беларусі былі Ф.Скарына, С.Будны, М.Ліцвін, А.Волан.

Неабходна звярнуць увагу на тое, што Вайна за незалежнасць ЗША (1776-1783 гг.) паспрыяла стварэнню першых у гісторыі дакументаў і прававых норм, якія зацвярджалі сучаснае ўяўленне аб правах чалавека: "Дэкларацыя незалежнасці Злучаных Штатаў Амерыкі" і "Біль

аб правах". "Дэкларацыя правоў чалавека і грамадзяніна", прынятая ў час Вялікай французскай рэвалюцыі, абвясціла, што мэта кожнай дзяржавы – забеспячэнне натуральных і неад'емных правоў чалавека. Асноўная ідэя Дэкларацыі – забеспячэнне свабоды, якая разумеецца як права рабіць усё, што не прыносіць шкоды іншым. Артыкул 6 Дэкларацыі зацвярджае ў якасці аднаго з найбольш важных правоў чалавека свабоднае выражэнне думак і меркаванняў. Дэкларацыя зафіксавала асноўныя прынцыпы арганізацыі і функцыянавання дзяржаўнай улады, што гарантуюць абвешчаную свабоду, змяшчала прынцыпы судовай абароны правоў і свабод. Такім чынам, у другой палове XVIII ст. атрымала сістэматызаванае юрыдычнае выяўленне **ліберальная канцэпцыя правоў чалавека**.

У першай палове XIX ст. прадстаўнікі чарціскага руху ў Англіі дапоўнілі ліберальныя правы правамі сацыяльнымі (поўная аплата працы, роўны ўдзел працоўных у кіраванні дзяржавай).

У другой палове XIX ст. складаецца **марксісцкая канцэпцыя** правоў асобы. Марксізм зыходзіць з сацыяльна-эканамічнай і класавай дэтэрмінацыі правоў асобы, якая разглядаецца як сукупнасць грамадскіх адносін, прадукт пэўнага грамадскага ладу.

Прынцыпова важны этап у развіцці ідэй і ў яўленню аб правах чалавека звязаны з дзейнасцю ААН. Першым у гісторыі міжнародных адносін дакументам, які абвясціў пералік правоў і свабод, стала Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека (10.12.1948 г.). Прэамбула і 30 артыкулаў Дэкларацыі раскрываюць: а) элементарныя **асабістыя** правы (на жыццё, на свабоду, абарону сваіх правоў і інш.); б) **грамадзянскія** палітычныя правы і свабоды (права на грамадзянства, на палітычнае прыстанішча, валоданне маёмасцю, свабоду думкі і сумлення і інш.); в) **сацыяльна-эканамічныя** правы і правы ў **сферы культуры** (права на працу, на абарону ад беспрацоўя, на роўную аплату працы, на сацыяльнае забеспячэнне і інш.). Частка артыкулаў вызначае мяжу ажыццяўлення дэклараваных правоў і асноўных свабод. Прыняцце Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека паказала магчымасць супрацоўніцтва дзяржаў з розным грамадска-палітычнымі ладамі ў сферы правоў асобы.

У 60-х гадах XX ст. былі прынятыя Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах, Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах і Факультатыўны пратакол да яго, якія складаюць **Міжнародны Біль аб правах чалавека**. Пакты не толькі

зафіксавалі шэраг новых палажэнняў, але і накладаюць на дзяржавы пэўныя юрыдычныя абавязкі ажыццяўлення правоў і свабод чалавека.

На Нарадзе па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (1975 г.) былі агавораныя дзесяць прынцыпаў супрацоўніцтва 33 еўрапейскіх дзяржаў, ЗША і Канады. Сярод іх прынцып павагі правоў чалавека і асноўных свабод, у тым ліку свабоды думкі, сумлення, рэлігіі і перакананняў.

Асноўныя правы і свабоды, якімі павінен карыстацца чалавек, змяшчае і Парыжская Хартыя для Новай Еўропы (1990 г.). У цяперашні час міжнароднае супольніцтва ўсё больш увагі звяртае на сувязь правоў чалавека з праблемай развіцця. Дэкларацыя аб праве на развіццё, прынятая ў 1986 г., абвясчае права кожнага чалавека і народа браць удзел у эканамічным, сацыяльным і палітычным развіцці, якое забяспечвае ажыццяўленне ўсіх правоў і асноўных свабод, а чалавек разглядаецца як асноўны суб'ект працэсу развіцця. Сёння большасць дзяржаў свету лічаць правы чалавека вышэйшай каштоўнасцю.

II. Праблема ажыццяўлення правоў і свабод чалавека ў сучасным свеце. Тэрмін "правы чалавека" ўжываецца ў шырокім і вузкім сэнсах. У вузкім сэнсе – гэта правы, якія належаць чалавеку ад нараджэння і дзейнічаюць незалежна ад іх канстытуцыйнага замацавання. Да іх адносяцца права на жыццё, павага чалавечай годнасці, свабода сумлення і іншыя. У шырокім сэнсе правы чалавека ўключаюць увесь комплекс правоў і свабод, іх розныя віды.

Правы і свабоды чалавека ўяўляюць сабой прынцыпы, нормы ўзаемаадносін паміж людзьмі і дзяржавай, што забяспечваюць індывіду магчымасць дзейнічаць паводле свайго меркавання ці атрымліваць пэўныя даброты.

Сучасная тыпалогія правоў чалавека прадугледжвае іх падзел на **негатыўныя і пазітыўныя** ў залежнасці ад аспектаў разумення свабоды. Больш дэтальвая класіфікацыя правоў чалавека звязаная са сферамі іх рэалізацыі: грамадзянскія, палітычныя, эканамічныя, сацыяльныя, культурныя.

Усе правы чалавека цесна ўзаемазвязаныя і ўяўляюць сабой адзіную сістэму. Для назірання і кантролю за выкананнем правоў і свабод чалавека ажыццяўляецца міжнароднае супрацоўніцтва дзяржаў і арганізацый (Міжнародная камісія ААН па правах чалавека, Камітэт па правах чалавека, Еўрапейская камісія па правах чалавека, Камітэт па ліквідацыі расавай дыскрымінацыі і інш.).

Неабходна адзначыць, што правы чалавека становяцца рэальнасцю ў выпадку іх непарыўнай сувязі з **абавязкамі** людзей. Кожны абавязаны паважаць жыццё, свабоду, недатыкальнасць іншых асоб, аказ-

ваць ім дапамогу, праяўляць салідарнасць, садзейнічаць развіццю культуры, ведаць законы, плаціць падаткі, несці грамадзянскую і ваенную службу і інш.

Павага правоў і свабод іншых асоб вымушае выпрацоўваць **прынцыпы, якія рэгулююць абмежаванні ажыццяўлення правоў і свабод чалавека**: законнасці, правапарадку, павагі годнасці асобы, роўнасці і адсутнасці дыскрымінацыі, публічнага абмеркавання спраў у судзе, прынцып суразмернасці і іншыя.

Абарона правоў асобы ажыццяўляецца і на нацыянальным узроўні праз адпаведнасць заканадаўства дзяржаў міжнародным стандартам і гарантаванасць іх выканання. Так, Кастытуцыя Рэспублікі Беларусь вышэйшай мэтай дзяржавы абвешчае забеспячэнне правоў і свабод грамадзян, прызнае роўнасць усіх перад законам і права кожнага без усякай дыскрымінацыі на роўную абарону правоў, законных інтарэсаў.

Пералік правоў і свабод грамадзян змяшчае Раздзел II "Асоба, грамадства, дзяржава". Сярод асноўных палітычных правоў, дадзеных Канстытуцыяй, такія, як права на атрыманне поўнай, дакладнай і своечасовай інфармацыі аб дзейнасці дзяржаўных органаў, грамадскіх аб'яднанняў, аб палітычнай і іншых сферах грамадскага жыцця, права на свабоду аб'яднанняў, выбарчае права і г.д.

Разам з правамі і свабодамі Асноўны Закон Рэспублікі Беларусь устанаўлівае асноўныя абавязкі грамадзян (арт. 52-57).

Рэспубліка Беларусь з першых дзён абвешчэння незалежнасці заявіла аб сваёй прыхільнасці да міжнароднага права ў сферы правоў чалавека. Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце абавязвае органы дзяржаўнай улады дзейнічаць у адпаведнасці з прынцыпамі Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека і іншымі міжнародна-прававымі нормаў. Беларусь стала ўдзельніцай Міжнароднага Біля аб правах чалавека, Міжнароднай канвенцыі аб ліквідацыі ўсіх форм расавай дыскрымінацыі, Канвенцыі аб папярэджанні злачынства генацыду і пакаранні за яго, Канвенцыі аб ліквідацыі ўсіх форм дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын і інш. На Беларусі дзейнічае рэгіянальны Хельсінскі камітэт па правах чалавека.

Разам з тэндэнцыяй прызнання правоў асобы і іх частковай рэалізацыяй назіраецца і тэндэнцыя ігнаравання правоў чалавека, імкненне падпарадкаваць іх інтарэсам дзяржавы.

Пры аналізе праблем забеспячэння і абароны правоў чалавека ў Рэспубліцы Беларусь неабходна звярнуць увагу на міжнародны фактар, які характарызуецца неабходнасцю далучэння Беларусі да

еўрапейскіх арганізацый (Савет Еўропы, АБСЕ) і развіцця супрацоўніцтва з міжнародным супольніцтвам.

Неабходна ўлічваць гістарычную спадчыну, адносіны да праблемы саміх грамадзян, а таксама сучасны стан грамадства (сацыяльна-эканамічны крызіс, спад вытворчасці, недахоп матэрыяльных рэсурсаў, бюракратызацыя апарату кіравання).

Адной з важнейшых умоў умацавання гарантавання абавязання правоў і свабод чалавека на Беларусі з'яўляецца станаўленне сацыяльнай і прававой дзяржавы. З другога боку, вялікая роля ў забеспячэнні правоў і свабод асобы належыць цывільнаму грамадству, якое на першае месца ставіць правы асобы, замацаваныя законам.

Праблемныя і дыскусійныя пытанні

1. А.Лінкальн пісаў, што авечка і воўк па-рознаму разумеюць слова "свабода", у гэтым і ёсць сутнасць рознагалосся, якое пануе ў чалавечым грамадстве. А як Вы разумееце, што такое свабода?

2. Растлумачце думку Ш.Мантэс'е: "Для грамадзяніна палітычная свабода ёсць душэўны спакой, заснаваны на перакананні ў сваёй бяспецы".

3. Якія гарантыі неабходныя для рэалізацыі асноўных правоў і свабод чалавека?

4. Як суадносяцца правы і абавязкі грамадзян? Ці згодныя Вы з меркаваннем вядомага французскага пісьменніка Р.Ралана, які лічыў, што парушэнне несправядлівага парадку абяцае якую-небудзь справядлівасць?

5. Якое значэнне мае Усеагульная Дэкларацыя правоў чалавека для грамадскага прагрэсу?

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Пытанні правоў асобы ў гісторыі сацыяльна-палітычнай думкі Беларусі.

2. Міжнародны Біль аб правах чалавека: сутнасць і механізмы забеспячэння.

3. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь аб правах і абавязках грамадзян.

4. Канвенцыя ААН і Закон Рэспублікі Беларусь аб правах дзіцяці: асноўныя патрабаванні і рэкамендацыі.

Літаратура

Актон Д. История свободы в античности // Полис. – 1993. – № 3.
Всеобщая Декларация прав человека // Социум. – 1991. – № 12.
Выкладанне правоў чалавека. – Мн., 1995.

Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 года (са змяненнямі і дапаўненнямі). — Мн., 1997.

Котляр И.И. Права человека. — Мн., 1996.

Левін Л. Правы чалавека: Пытанні і адказы. — Мн., 1993.

Малянок М.А. Паліталогія. Навучальны дапаможнік. Ч. II. — Магілёў, 1995.

Нацыянальная справаздача аб чалавечым развіцці // Беларусь тварам да чалавека. — Мн., 1995.

Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. — М., 1995.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

ДАДАТАК I

Кантрольныя пытанні

1. Палітыка, яе функцыі і роля ў грамадстве.
2. Узаемадзеянне палітыкі з іншымі сферамі грамадскага жыцця.
3. Прадмет паліталогіі, яе метады, катэгорыі і функцыі.
4. Станаўленне і развіццё палітычнай навукі.
5. Асноўныя школы, напрамкі і канцэпцыі сучаснай зарубежнай паліталогіі.
6. Сацыяльнае асяроддзе палітыкі як сукупнасць сацыяльных супольнасцей. Сацыяльная стратыфікацыя грамадства.
7. Палітычнае рэгуляванне сацыяльных працэсаў. Віды палітыкі.
8. Нацыянальна-этнічныя адносіны як аб'ект палітыкі.
9. Нацыянальная палітыка і моўныя працэсы ў Рэспубліцы Беларусь.
10. Дэмаграфічная палітыка, яе сутнасць і асноўныя напрамкі.
11. Палітычная ўлада: паняцце, віды, рысы, механізм, функцыі.
12. Суб'екты палітычнай улады. Палітычная эліта.
13. Бюракратыя як пасрэднік паміж элітай і грамадствам.
14. Палітычная сацыялізацыя асобы.
15. Палітычныя паводзіны і іх тыпалагізацыя.
16. Формы палітычнага ўдзелу.
17. Паняцце і структура палітычнай дзейнасці.
18. Спосабы палітычнай дзейнасці.
19. Палітычнае прагназіраванне як разнавіднасць палітычнай дзейнасці асобы.
20. Палітычнае лідэрства: сутнасць і тыпалогія.
21. Праблема палітычнага лідэрства ў Рэспубліцы Беларусь.
22. Палітычны працэс і яго ўдзельнікі. Структура і тыпы палітычнага працэсу.
23. Прыняцце і ажыццяўленне палітычных рашэнняў (палітычнае кіраванне).
24. Паняцце і структура сусветнага палітычнага працэсу.
25. Міжнародныя адносіны і іх суб'екты.
26. Рэспубліка Беларусь у сістэме міжнародных адносін.
27. Паняцце, структура і функцыі палітычнай сістэмы.
28. Тыпы сучасных палітычных сістэм.
29. Палітычны рэжым: паняцце і тыпы.
30. Паходжанне, сутнасць, тыпы і функцыі дзяржавы.

31. Формы дзяржаўнага кіравання і ўладкавання.
32. Вышэйшыя органы дзяржаўнай улады ў Рэспубліцы Беларусь.
33. Прававая сацыяльная дзяржава і цывільнае грамадства.
34. Сутнасць выбараў і выбарчае права.
35. Тыпы выбарчых сістэм.
36. Палітычныя партыі, іх генезіс і функцыі.
37. Партыйныя сістэмы, іх сутнасць і разнавіднасці.
38. Палітычныя партыі ў Рэспубліцы Беларусь.
39. Сутнасць і функцыі грамадска-палітычных арганізацый і рухаў.
40. Тыпы і віды сучасных грамадскіх рухаў.
41. Грамадскія рухі ў Рэспубліцы Беларусь.
42. Палітычная свядомасць: сутнасць, структура і функцыі.
43. Узроўні і тыпы палітычнай свядомасці.
44. Паняцце, структура і функцыі палітычнай культуры.
45. Тыпы і віды палітычных культур.
46. Стан і асаблівасці фарміравання палітычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь.
47. Лібералізм у грамадска-палітычнай думцы.
48. Кансерватызм: сутнасць і грамадска-палітычная роля.
49. Палітычная ідэалогія сацыял-дэмакратыі.
50. Сутнасць дэмакратыі і яе сучасныя тэорыі.
51. Права чалавека: паняцце і класіфікацыя.
52. Права і свабоды чалавека ў Рэспубліцы Беларусь.

ДАДАТАК II

Тэматыка кантрольных прац

Тэма 1. **Паліталогія як навукa**

1. Прадмет паліталогіі, яе метады і катэгорыі.
2. Узаемасувязь паліталогіі з іншымі грамадскімі навукамі. Функцыі паліталогіі.

Тэма 2. **Гісторыя развіцця палітычнай думкі**

1. Палітычныя ідэі антычнасці і сярэднявечаюй.
2. Палітычныя вучэнні Новага часу.

Тэма 3. **Станаўленне і развіццё палітычнай думкі Расіі**

1. Палітычная ідэалогія прыгонніцтва і славянафільская плынь.

2. Палітычныя ідэалы дваранскіх асветнікаў.
3. Рэвалюцыйна-дэмакратычная традыцыя рускай палітычнай думкі.

Тэма 4. Палітычная думка Беларусі

1. Сацыяльна-палітычная думка эпохі Адраджэння і Рэфармацыі.
2. Палітычныя ідэі на Беларусі ў XVII-XVIII стст. Барацьба з каталіцкай царквой і польскімі феодаламі.
3. Праблемы палітыкі ў творах беларускіх рэвалюцыйных дэмакратаў.

Тэма 5. Палітыка як сацыяльная з'ява

1. Палітыка, яе сутнасць і роля ў грамадстве.
2. Узаемадзеянне палітыкі з іншымі сферамі грамадскага жыцця.
3. Функцыі палітыкі.

Тэма 6. Суб'екты палітыкі і адносіны паміж імі

1. Суб'екты палітыкі.
2. Палітыка як сфера ўзаемадзеянняў інтарэсаў.
3. Палітычныя адносіны.

Тэма 7. Палітыка і канфлікт

1. Паняцце, прычыны і функцыі палітычнага канфлікту.
2. Асноўныя этапы праходжання палітычных канфліктаў.
3. Палітычны крызіс.

Тэма 8. Дэмаграфічная палітыка

1. Дэмаграфічная палітыка і яе сутнасць.
2. Асноўныя напрамкі дэмаграфічнай палітыкі.
3. Дэмаграфічная сітуацыя ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 9. Нацыі і палітыка

1. Нацыянальна-этнічныя адносіны як аб'ект палітыкі.
2. Нацыянальныя канфлікты і іх уплыў на палітыку.
3. Нацыянальная палітыка і моўныя працэсы ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 10. Знешняя палітыка і міжнародныя адносіны

1. Сутнасць, мэты, функцыі і сродкі знешняй палітыкі.
2. Міжнародныя адносіны і іх суб'екты.
3. Рэспубліка Беларусь ў сістэме міжнародных адносін.

Тэма 11. Палітычная ўлада

1. Палітычная ўлада: паняцце, структура, рысы, механізм.
2. Суб'екты палітычнай улады. Палітычная эліта.

Тэма 12. Палітычнае лідэрства

1. Праблема лідэрства ў гісторыі сусветнай палітычнай думкі.
2. Сутнасць і функцыі палітычнага лідэрства.
3. Тыпалогія палітычнага лідэра.

Тэма 13. Палітычныя паводзіны

1. Палітычная сацыялізацыя і яе асноўныя фактары.
2. Палітычны ўдзел як адкрытая форма палітычных паводзін.
3. Структура і спосабы палітычнай дзейнасці.

Тэма 14. Палітычны працэс

1. Сутнасць палітычнага працэсу.
2. Структура і тыпы палітычнага працэсу.
3. Прыняцце і ажыццяўленне палітычных рашэнняў як складаная частка палітычнага працэсу.

Тэма 15. Палітычная сістэма

1. Паняцце, структура і функцыі палітычнай сістэмы.
2. Тыпы сучасных палітычных сістэм.

Тэма 16. Палітычныя рэжымы

1. Дэмакратычны рэжым і яго асноўныя рысы.
2. Аўтарытарны рэжым: сутнасць і асаблівасці яго праяўлення.
3. Таталітарны рэжым: сутнасць і характэрныя прыкметы.

Тэма 17. Дзяржава – асноўны інстытут палітычнай сістэмы

1. Паходжанне, сутнасць і функцыі дзяржавы.
2. Тыпы і формы дзяржаўнага ўладкавання.

Тэма 18. Цывільнае грамадства і прававая дзяржава

1. Цывільнае грамадства: сутнасць, гістарычны вопыт развіцця.
2. Асноўныя прынцыпы прававой дзяржавы.

Тэма 19. Вышэйшыя органы дзяржаўнай улады

1. Кіраўнік дзяржавы і яго роля ў структуры вышэйшых органаў дзяржаўнай улады.

2. Парламент: структура, функцыі.

3. Урад: парадак фарміравання, паўнамоцтвы.

Тэма 20. Выбары і выбарчыя сістэмы

1. Сутнасць выбараў і выбарчае права.

2. Тыпы выбарчых сістэм.

Тэма 21. Палітычныя партыі і партыйныя сістэмы

1. Палітычныя партыі, іх генезіс, класіфікацыя і функцыі.

2. Партыйныя сістэмы, іх сутнасць і разнавіднасці.

3. Палітычныя партыі ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 22. Грамадска-палітычныя арганізацыі і рухі

1. Месца і роля грамадскіх арганізацый і рухаў у палітычным жыцці грамадства.

2. Тыпы і віды сучасных грамадскіх рухаў.

3. Грамадскія рухі ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 23. Палітычная свядомасць

1. Палітычная свядомасць: сутнасць, структура, узроўні, тыпы, функцыі.

2. Грамадская думка як спецыфічны стан масавай палітычай свядомасці.

Тэма 24. Палітычная ідэалогія

1. Лібералізм і неалібералізм у грамадска-палітычнай думцы.

2. Кансерватызм: сутнасць і грамадска-палітычная роля.

3. Палітычная ідэалогія сацыял-дэмакратыі.

Тэма 25. Палітычная культура

1. Паняцце, структура і функцыі палітычнай культуры.

2. Тыпалогія палітычнай культуры.

3. Стан і асаблівасці фарміравання палітычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь.

Тэма 26. Дэмакратыя як спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы

1. Сутнасць дэмакратыі і яе сучасныя тэорыі.
2. Права чалавека: паняцце і класіфікацыя.
3. Права і свабоды ў Рэспубліцы Беларусь.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

З М Е С Т

ПРАДМОВА	3
----------------	---

РАЗДЗЕЛ I. ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ ГРАМАДСТВА	4
--	---

Тэма 1. ПАЛІТЫКА ЯК САЦЫЯЛЬНАЯ З'ЯВА	4
--	---

1. <i>Палітыка, яе сутнасць і роля ў грамадстве.</i>	4
--	---

2. <i>Паліталогія як тэорыя палітыкі.</i>	6
---	---

Тэма 2. САЦЫЯЛЬНАЕ АСЯРОДДЗЕ ПАЛІТЫКІ	12
---	----

1. <i>Сацыяльнае асяроддзе як сукупнасць сацыяльных супольнасцей індывідаў. Сацыяльная стратыфікацыя грамадства.</i>	12
--	----

2. <i>Палітычнае рэгуляванне сацыяльных працэсаў.</i>	15
---	----

Тэма 3. УЛАДА Ў ПАЛІТЫЦЫ	21
--------------------------------	----

1. <i>Палітычная ўлада: паняцце, структура, рысы, механізм.</i>	21
---	----

2. <i>Суб'екты палітычнай улады. Палітычная эліта.</i>	25
--	----

Тэма 4. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАВОДЗІНЫ	31
------------------------------------	----

1. <i>Палітычныя паводзіны. Палітычны ўдзел як адкрытая форма палітычных паводзін.</i>	31
--	----

2. <i>Структура і спосабы палітычнай дзейнасці.</i>	36
---	----

3. <i>Палітычнае лідэрства.</i>	40
---------------------------------------	----

Тэма 5. ПАЛІТЫЧНЫ ПРАЦЭС: СУТНАСЦЬ, СТРУКТУРА, ТЫПЫ	44
---	----

1. <i>Сутнасць палітычнага працэсу.</i>	44
---	----

2. <i>Структура і тыпы палітычнага працэсу.</i>	46
---	----

3. <i>Прыняцце і ажыццяўленне палітычных рашэнняў як складаная частка палітычнага працэсу.</i>	49
--	----

Тэма 6. СУСВЕТНЫ ПАЛІТЫЧНЫ ПРАЦЭС	51
---	----

1. <i>Сутнасць і структура сусветнага палітычнага працэсу.</i>	52
--	----

2. <i>Міжнародныя адносіны як сістэма.</i>	54
--	----

3. <i>Рэспубліка Беларусь у сістэме міжнародных адносін.</i>	56
--	----

РАЗДЗЕЛ II. ПАЛІТЫЧНАЯ СІСТЭМА ГРАМАДСТВА	61
---	----

Тэма 7. ПАЛІТЫЧНАЯ СІСТЭМА І РЭЖЫМ: ПАНЯЦЦЕ І ТЫПЫ	61
--	----

1. <i>Паняцце, структура і функцыі палітычнай сістэмы.</i>	61
--	----

2. <i>Тыпалогія палітычных сістэм.</i>	65
--	----

3. <i>Палітычны рэжым як характарыстыка палітычнай сістэмы.</i>	68
---	----

ТЭМА 8. ДЗЯРЖАВА – АСНОЎНЫ ІНСТЫТУТ ПАЛІТЫЧНАЙ СІСТЭМЫ	72
1. Паходжанне, сутнасць, функцыі, тыпы і формы дзяржавы.	72
2. Прававая сацыяльная дзяржава і цывільнае грамадства.	77
ТЭМА 9. ВЫБАРЫ І ВЫБАРЧЫЯ СІСТЭМЫ	80
1. Сутнасць выбараў і выбарчае права.	81
2. Тыпы выбарчых сістэм.	85
ТЭМА 10. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАРТЫІ, ГРАМАДСКА- ПАЛІТЫЧНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ І РУХІ	90
1. Партыі і партыйныя сістэмы: сутнасць і разнавіднасці.	90
2. Сутнасць і функцыі грамадска-палітычных арганізацый і рухаў, іх роля ў палітыцы.	94
3. Партыі і грамадска-палітычныя аб'яднанні ў палітычнай сістэме Рэспублікі Беларусь.	96
ТЭМА 11. ПАЛІТЫЧНАЯ СВДОМАСЦЬ І ПАЛІТЫЧНАЯ КУЛЬТУРА	101
1. Палітычная свядомасць: сутнасць, структура, узроўні, тыпы, функцыі.	101
2. Паляцце, структура, функцыі і тыпы палітычнай культуры.	105
3. Стан і асаблівасці фарміравання палітычнай культуры ў Рэспубліцы Беларусь.	110
ТЭМА 12. ПАЛІТЫЧНАЯ ІДЭАЛОГІЯ	112
1. Лібералізм у грамадска-палітычнай думцы.	113
2. Кансерватызм: сутнасць і грамадска-палітычная роля.	115
3. Палітычная ідэалогія сацыял-дэмакратыі.	116
ТЭМА 13. ДЭМАКРАТЫЯ ЯК ПАЛІТЫЧНАЕ ЎЛАДКАВАННЕ	119
1. Тэорыі дэмакратыі.	119
2. Дэмакратыя як спосаб арганізацыі палітычнай сістэмы грамадства.	122
ТЭМА 14. ПРАВЫ ЧАЛАВЕКА ЯК АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЭМАКРАТЫІ	125
1. Правы і свабоды асобы ў гісторыі чалавецтва.	125
2. Праблема ажыццяўлення правоў і свабод чалавека ў сучасным свеце.	127
ДАДАТАК І	131
ДАДАТАК ІІ	132

Вучэбнае выданне

Малянок Міхаіл Андрэевіч
Фёдараў Віктар Емельянавіч
Ясеў Уладзімір Віктаравіч

ПАЛІТАЛОГІЯ

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Камп'ютэрная вёрстка *Т.А.Філімонава*
Тэхнічны рэдактар *Г.М.Гладун*
Карэктар *Ю.Л.Кац*

ЛВ №384 ад 30.04.99. ЛП №281 ад 23.07.98.
Здадзена ў набор 3.01.2000. Подпісана да друку 23.05.2000.
Фармат 60×84¹/₁₆. Бумага афсетная. Гарнітура Arial Cyr.
Ум.-друк.арк. 8,8. Ул.-выд.арк. 9,5. Тыраж 300 экз. Заказ № 73

Выдавецтва Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А.А.Куляшова, 2000.
Надрукавана на рызографе лабараторыі аператыўнай паліграфіі
МДУ імя А.А.Куляшова, 212022, г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1.